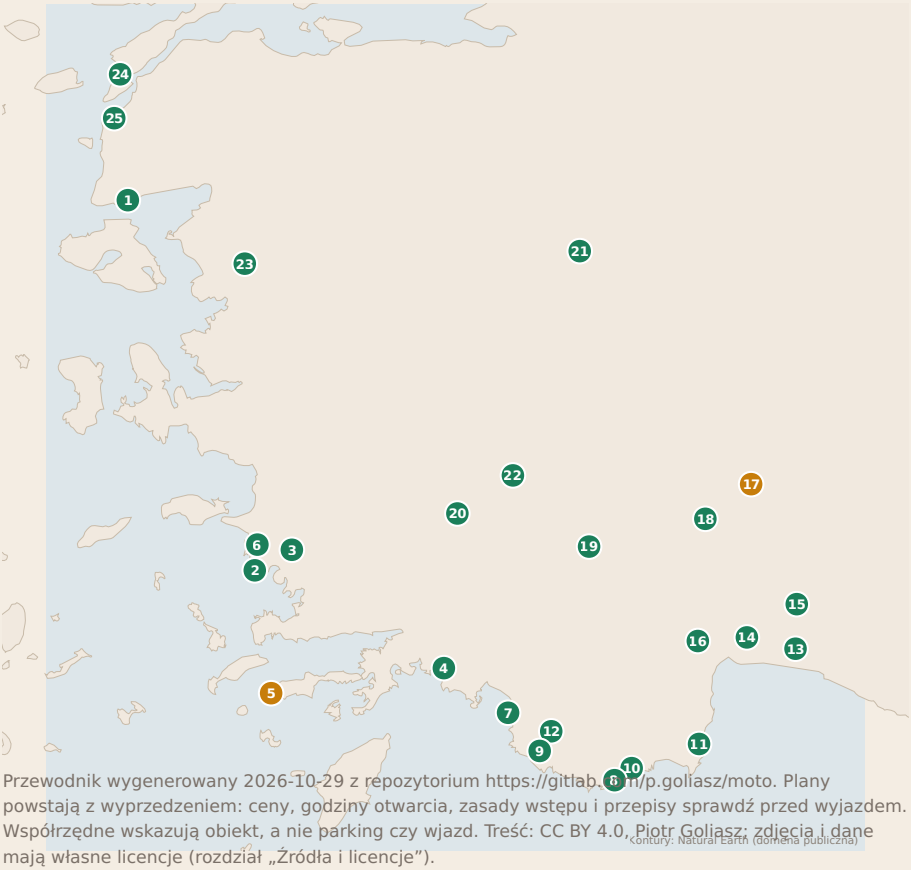
PIOTRYSEUSZ

WRZESIEŃ – PAŹDZIERNIK

Turcja południowa: Licja, Pamfilia i Taurus

Przewodnik po trasie

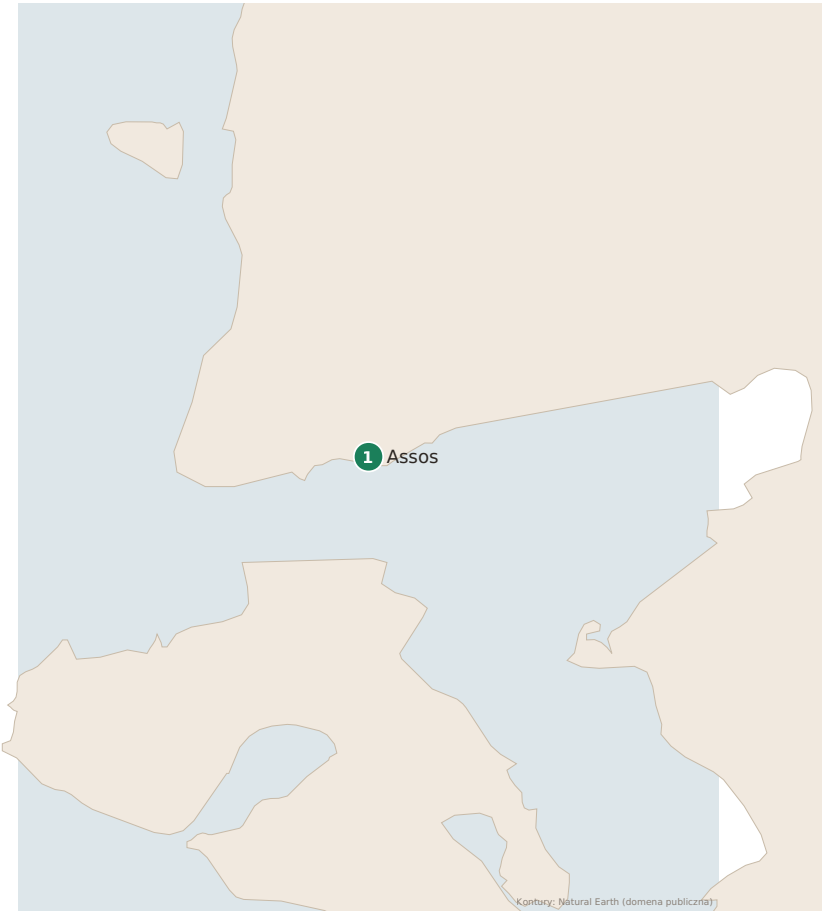
Przewodnik wygenerowany 2026-10-29 z repozytorium https://gitlab.com/p.goliasz/moto. Plany powstają z wyprzedzeniem: ceny, godziny otwarcia, zasady wstępu i przepisy sprawdź przed wyjazdem. Współrzędne wskazują obiekt, a nie parking czy wjazd. Treść: CC BY 4.0, Piotr Goliasz; zdjęcia i dane mają własne licencje (rozdział „Źródła i licencje”).

Pomysł · miejsca: 25 · motocykl: turystyczny

Spis treści

Etap dojazd: Dojazd: Troada i Assos 3
Etap karia: Milet, Didyma i Karia 9
Etap licja: Licja: od Fethiye do Olympos 38
Etap pamfilia: Pamfilia: Antalya, Aspendos i Taurus nad wybrzeżem 68
Etap pizydia: Pizydia: Salda, Sagalassos i jeziora 88
Etap powrot: Powrót: dolina Meandra i Frygia 102
Punkty z innych podróży 120
Język w podróży 132
Źródła i licencje 135

Etap dojazd: Dojazd: Troada i Assos

1 TROADA, PROWINCJA ÇANAKKALE (TURCJA) · DOJAZD

Assos (Behramkale)

Fot. David Spender, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, widok, mury, wybrzeze
Czas	2–3 godziny; z zejściem do portu pół dnia
Wstęp	11 EUR dla cudzoziemców; do 1 października 8:30–20:00, potem 8:30–17:30, kasa do 17:00 (stan na 2026-10, źródło: turkishmuseums.kultur.gov.tr) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye [do sprawdzenia]
Świątynia Ateny	ok. 530 p.n.e., dorycka, z andezytu; jedyna archaiczna świątynia dorycka w Anatolii
Akropol	ok. 238 m nad morzem; widok na Lesbos po drugiej stronie cieśniny
Mury	IV w. p.n.e., z bramami i wieżami do 14 m wysokości
Arystoteles	mieszkał tu ok. 347–345 p.n.e. na dworze Hermiasza z Atarneus
Św. Paweł	wsiadł tu na statek do Mityleny (Dzieje Apostolskie 20, 13–14)
UNESCO	lista wstępna od 2017 r.

> My zaś poszliśmy przodem na statek
> i odpłynęliśmy do Assos, by tam zabrać Pawła,
> bo tak postanowił: sam chciał iść pieszo.
> Gdy spotkał się z nami w Assos,
> wzięliśmy go na pokład i przybyliśmy do Mityleny.
>
> — Łukasz, „Dzieje Apostolskie” 20, 13–14 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Ἡμεῖς δὲ, προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον,
> ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον·
> οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.
> ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον,
> ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

> A koło Assos w Troadzie rodzi się kamień,
> który pochłania wszystkie ciała; nazywa się sarkofag.
>
> — Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” II 211 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> at circa Asson Troadis lapis nascitur,
> quo consumuntur omnia corpora; sarcophagus vocatur.

RYS HISTORYCZNY

Assos stoi na stromym wulkanicznym wzgórzu nad zatoką Edremit, a z jego szczytu widać po drugiej stronie wąskiej cieśniny wyspę Lesbos. Według starożytnych autorów miasto założyli w VII w. p.n.e. Eolowie z Metymny na Lesbos, choć nowsze badania znalazły tu ślady z epoki brązu. Ok. 530 p.n.e. na szczycie akropolu, ok. 238 m nad morzem, wzniesiono świątynię Ateny, jedyną archaiczną świątynię dorycką w Anatolii. Zbudowano ją z miejscowego szarego andezytu. Miała 6 kolumn z przodu i 13 po bokach, a wyjątkowe było to, że płaskorzeźby zdobiły architraw, belkę tuż nad kolumnami, co w porządku doryckim prawie się nie zdarzało. Pokazywały Heraklesa walczącego z centaurami, ucztę, byki i sfinksy. W 1838 r. sułtan Mahmud II podarował płaskorzeźby Francji. Większość jest do dziś w Luwrze, pozostałe w Bostonie, Stambule i Çanakkale. W latach 80. i 90. XX w. tureccy archeolodzy postawili z powrotem część kolumn.

Najsłynniejszym mieszkańcem Assos był Arystoteles. Miastem rządził wtedy Hermiasz z Atarneus, według Strabona eunuch, dawny niewolnik bankiera, który w Atenach słuchał Platona. Po śmierci Platona w 347 p.n.e. Arystoteles przyjechał do Assos razem z Ksenokratesem i spędził tu ok. trzech lat. Ożenił się z Pytias, krewną Hermiasza, i założył małą szkołę. Ok. 345 p.n.e. przeniósł się na sąsiedni Lesbos, gdzie badał zwierzęta morskie, a potem do Macedonii, by uczyć młodego Aleksandra. Kilka lat później Persowie podstępem pojmali Hermiasza i zamęczyli go na śmierć. Arystoteles uczcił go hymnem do Cnoty. W Assos urodził się też Kleantes, stoik, który był bokserem, a nocami nosił wodę, by móc za dnia słuchać wykładów, i po Zenonie stanął na czele szkoły stoików w Atenach.

Strabon pisze, że miasto było silną twierdzą, a droga z portu na górę tak stroma i długa, że pasował do niej żart muzyka Stratonika. Ten przerobił wers Homera na „Idź do Assos, a szybciej dojdziesz do kresu życia”. Grube mury z IV w. p.n.e. z bramami i wieżami wysokimi do 14 m są

wyjątkowo dobrze zachowane. Wzdłuż drogi od zachodniej bramy ciągnie się nekropola z grobowcami i sarkofagami. Pliniusz Starszy pisał, że miejscowy kamień „pochłania ciała” zmarłych. Stąd grecka nazwa sarkofagu, „zjadacz ciał”. Pod akropolem, nad morzem, stoi teatr na ok. 5000 widzów, a niżej port, osłonięty w starożytności wielkim falochronem.

Ok. 57 r. przez Assos przeszedł św. Paweł. Jego towarzysze popłynęli statkiem z Troady, a on sam szedł wybrzeżem pieszo i dopiero tu wsiadł na pokład do Mityleny na Lesbos. W Bizancjum miasto nazywało się Machramion, od urzędnika imieniem Machram, i z tej nazwy wzięła się turecka Behramkale. W XIV w. pod naporem Turków mieszkańcy uciekli na Lesbos. Na szczycie wzgórza, tuż pod świątynią, stoi meczet Hüdavendigar z 2. połowy XIV w., a przy drodze do Ayvacık most z tego samego czasu. Pierwsze wykopaliska prowadzili tu w latach 1881–1883 Joseph Thacher Clarke i Francis Bacon na zlecenie Archaeological Institute of America. Były to jedne z pierwszych amerykańskich wykopalisk w świecie antycznym. Od 2017 r. Assos jest na wstępnej liście UNESCO.

Teatr na ok. 5000 widzów nad morzem, poniżej akropolu; w głębi Lesbos Fot. Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Mury z IV w. p.n.e. na południowo-zachodnim stoku, z sześcioboczną bramą Fot. Mark Landon, CC BY 4.0, Wikimedia Commons

Port pod skałą: kamienne dawne magazyny, dziś hotele i restauracje Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Wejść przez wieś Behramkale, obok meczetu, na szczyt do świątyni Ateny i popatrzeć na Lesbos i zatokę, najlepiej pod wieczór.
- Zejść ścieżką w dół wzdłuż murów i bramy zachodniej do nekropoli, teatru i agory.
- Zjechać do starego portu (İskele) z kamiennymi domami, dawnymi magazynami, w których kiedyś składano żołędzie dębu walońskiego używane do garbowania skór. Dziś mieszczą się w nich hotele i restauracje.

Praktycznie

- Z Troi do Behramkale ok. 65 km asfaltem przez Ezine i Ayvacık (szacunkowo), więc to krótki objazd na drodze do Pergamonu. Dalej na wschód wąska droga brzegiem zatoki prowadzi do Küçükkuyu pod górą Ida (Kaz Dağı) [stan nawierzchni do sprawdzenia].
- Do portu prowadzi z wioski stroma, wąska droga z serpentynami, częściowo brukowana [do sprawdzenia]. Miejsc do parkowania na dole jest mało. W latach 2021–2022 port był zamknięty przez zagrożenie spadającymi skałami, a w czerwcu 2024 r. pożar zarośli zamknął ruiny na trzy dni. Przed wyjazdem trzeba sprawdzić, czy wszystko jest otwarte.
- Na akropolu nie ma cienia, a kamienie są nierówne i śliskie. Lepiej przyjść rano albo pod wieczór. Od 1 października kasa zamyka się o 17:00.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Assos, turkishmuseums.kprod.kultur.gov.tr/museum/det..., penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/St..., digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/clarke1902/0009, archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/651..., www.dha.com.tr/foto-galeri/kaya-islahi-tamaml..., www.turkiyegazetesi.com.tr/haberler/yanginda-..., www.openstreetmap.org/way/249314420

39.49074, 26.33685 (osm:way/249314420)

Etap karia: Milet, Didyma i Karia

JONIA, GMINA DIDIM, PROWINCJA AYDIN (TURCJA) · KARIA

2 Didyma (Didim): świątynia i wyrocznia Apollina

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, wyrocznia, sanktuarium, mitologia
Czas	1,5–2 godziny
Wstęp	7 EUR dla cudzoziemców według taryfy Ministerstwa Kultury i Turystyki ważnej od 2027-04-01 (źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; obywatele Turcji z MüzeKart, ważność MuseumPass Türkiye [do sprawdzenia]. Od 1 czerwca do 1 października także wieczorem, 19:00–21:00 (stan na 2026-07, źródło: ekonomist.com.tr)
Wyrocznia	ślady kultu od końca VIII w. p.n.e.; do 494 p.n.e. pod opieką rodu Branchidów
Świątynia	zaczęta po 334 p.n.e., architekci Pajonios z Efezu i Dafnis z Miletu; budowana ponad 600 lat i nigdy nieukończona
Wymiary	podstawa ok. 60 × 120 m na 7 stopniach; podwójny rząd kolumn 10 × 21; kolumny wysokie na 19,70 m
Rysunki	plany robocze wydrapane na ścianach adytonu, odkryte w

	1979 r. przez Lothara Haselbergera
Święta Droga	ok. 20 km z Miletu; posągi z niej w British Museum
Koniec	trzęsienie ziemi w 1493 r.

> A wtedy ty, Milecie, sprawco złych czynów,
> staniesz się dla wielu ucztą i wspaniałym łupem,
> twoje żony będą myć nogi wielu długowłosym,
> a o naszą świątynię w Didymie będą się troszczyć inni.
>
> — Herodot z Halikarnasu (wyrocznia delficka), „Dzieje” VI 19 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> καὶ τότε δή, Μίλητε κακῶν ἐπιμήχανε ἔργων,
> πολλοῖσιν δεῖπνόν τε καὶ ἁγλαὰ δῶρα γενήσῃ,
> σαὶ δ᾽ ἄλοχοι πολλοῖσι πόδας νίψουσι κομήταις,
> νηοῦ δ᾽ ἡμετέρου Διδύμοις ἄλλοισι μελήσει.

RYS HISTORYCZNY

Didyma nie była miastem, tylko sanktuarium Apollina należącym do Miletu, ok. 16 km od niego w linii prostej. Z miastem łączyła je Święta Droga długości ok. 20 km, zbudowana w VI w. p.n.e., którą szły procesje na święto boga. Kult jest starszy, niż przyznawały źródła, ale i tak bardzo dawny: archeolodzy datują pierwsze ślady na koniec VIII lub początek VII w. p.n.e., a pierwszą budowlę dla Apollina na ok. 700 r. p.n.e. Wyrocznią opiekował się ród Branchidów, wywodzący się od Branchosa, pasterza, którego według mitu pokochał Apollo i obdarzył darem wieszczenia. W połowie VI w. p.n.e. stanęła tu wielka świątynia otoczona podwójnym rzędem kolumn, a o radę pytali królowie z daleka: Herodot wspomina, że Krezus z Lidii wysłał posłów także do Branchidów, a faraon Necho złożył tu po zwycięstwie zbroję, w której walczył. Posągi siedzących dostojników i lwy ze Świętej Drogi wywiózł w XIX w. Charles Newton do British Museum.

W 494 r. p.n.e., po klęsce powstania jońskiego pod Lade, Persowie złupili i spalili sanktuarium. Herodot przytacza wyrocznię delficką, która to przepowiedziała: o świątynię w Didymie mieli odtąd „troszczyć się inni”. Brązowy posąg Apollina, przypisywany rzeźbiarzowi Kanachosowi z Sykionu, zabrano do Ekbatany w Persji, a wyrocznia zamilkła na półtora wieku. Odżyła z Aleksandrem Wielkim: kronikarz Kallistenes zapisał, że

gdy Aleksander był w Egipcie w 331 r. p.n.e., w Didymie znowu popłynęło święte źródło, i że wyrocznia ogłosiła go synem Zeusa. Seleukos I, jeden z wodzów Aleksandra, odesłał ok. 300 r. p.n.e. posąg boga z Persji z powrotem.

Po 334 r. p.n.e. zaczęto budować nową świątynię, jedną z największych w świecie greckim. Witruwiusz podaje imiona architektów: Pajonios z Efezu i Dafnis z Miletu. Podstawa na siedmiu stopniach ma ok. 60 na 120 m, a podwójny rząd kolumn jońskich, 10 na krótszych i 21 na dłuższych bokach, wznosił się na 19,70 m. Najdziwniejsze jest wnętrze. Główne drzwi mają próg na wysokości 1,5 m, nie do przejścia; z tego okna kapłani ogłaszali podobno odpowiedzi boga [do sprawdzenia]. Do środka schodzi się dwoma pochyłymi tunelami do sekosu, czyli otwartego dziedzińca o ścianach wysokich na ok. 25 m. Na jego dnie stała mała świątynka (naiskos) z posągiem boga, rosło święte drzewo laurowe i biło źródło. Na nieoszlifowanych ścianach dziedzińca Lothar Haselberger odkrył w 1979 r. wydrapane rysunki: plany, w dużej części w naturalnej wielkości, według których kamieniarze ciosali elementy budowli, m.in. szczyt naiskosu i profil kolumn. W 2012 r. część z nich powiązano z inną świątynią, Artemidy. Świątyni Apollina nigdy nie dokończono: budowano ją ponad 600 lat, nie dostała szczytów, ściany zostały nieoszlifowane, a obok widać elementy na każdym etapie obróbki, od surowego bloku po gotową bazę kolumny. Badacze nazywają ją z tego powodu podręcznikiem starożytnego budownictwa.

W czasach rzymskich próbował ją dokończyć Kaligula, a Hadrian, który odwiedził Didymę w 129 r., przyjął tu tytuł proroka, najwyższą godność sanktuarium. Igrzyska Didymejskie należały do wielkich świąt świata greckiego. Wyrocznia odegrała też ponurą rolę w dziejach chrześcijaństwa: według Laktancjusza w 303 r. cesarz Dioklecjan, zanim rozpoczął wielkie prześladowanie chrześcijan, wysłał posła z pytaniem do „Apollina w Milecie” i otrzymał odpowiedź wrogą nowej religii. Pod koniec IV w., za Teodozjusza, świątynie zamknięto, a w sekosie zbudowano kościół. Trzęsienie ziemi w 1493 r. powaliło kolumny, a ich bębny rozsypały się wokół jak przewrócone wieże z klocków. Bizantyjska i późniejsza wieś nosiła nazwę Hieronda, potem Yoran; dziś sanktuarium stoi w środku kurortu Didim, otoczone domami. Wykopaliska prowadzili Francuzi w 1895 r., Niemcy w latach 1905–1913 i ponownie od 1962 r.

Ściany adytonu: na tych blokach odkryto w 1979 r. wydrapane rysunki robocze budowniczych Fot. Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Głowy Meduzy z fryzu świątyni leżą dziś przed jej frontem Fot. Emoboy1331, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Front świątyni: trzy stojące kolumny (dwie z belkowaniem) i przed nimi głowy Meduzy z fryzu, dziś jeden z symboli Didim.
- Zejście tunelem do sekosu: ściany z rysunkami roboczymi, fundamenty naiskosu i miejsce świętego źródła; po bokach schody nazywane labiryntami, z sufitami w meander.
- Odcinek Świętej Drogi przy świątyni i ruiny sanktuarium Artemidy obok.
- Wieczorem od czerwca do 1 października świątynia jest oświetlona i otwarta do 21:00 (stan na 2026-07).

Praktycznie

- Świątynia leży w dzielnicy Hisar w Didim, przy głównej drodze ku plaży Altınkum, ok. 20 km od Miletu [odległość do sprawdzenia]; parking przy ulicach wokół stanowiska [do sprawdzenia]. Didim to duży kurort: w sezonie korki i dużo skuterów.
- W dzień kamienie nagrzewają się, a cienia nie ma: najlepiej rano albo w godzinach wieczornego otwarcia, gdy jest chłodniej i mniej ludzi.
- Dobra baza na nocleg między Miletem, Didymą a jeziorem Bafa; stacje paliw w Didim i Akköy [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Didyma, en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Apollo_(Didyma), earlychurchtexts.com/public/lactantius_beginn..., www.ekonomist.com.tr/turizm/2500-yillik-kehan..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.38500, 27.25639 (wikidata:Q5805723)

KARIA, GMINA MILAS, PROWINCJA MUĞLA (TURCJA) · KARIA

3 Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa

Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, mitologia, prehistoria, klasztor, widok
Czas	2–3 godziny w ruinach; z wędrówką do malowideł naskalnych pół dnia lub dzień
Wstęp	ruiny w obrębie wsi Kapıkırı, bez kasy; stanowiska nie ma w taryfie biletów Ministerstwa Kultury i Turystyki (stan na 2026-09, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia na miejscu]; do malowideł naskalnych najlepiej z miejscowym przewodnikiem [do sprawdzenia]
Mury	ok. 6,5 km z 65 wieżami, koniec IV albo początek III w. p.n.e.; później skrócone do 4,5 km
Świątynia Ateny	9 × 17 m, ściany celli wysokie na ponad 7 m
Góry	Beşparmak („Pięć Palców”), starożytny Latmos, do 1353 m n.p.m.
Malowidła	ok. 170–200 stanowisk z VI–V tys. p.n.e., odkrywane od 1994 r. przez Anneliese Peschlow-Bindokat
Klasztory	Latros – ośrodek mnichów od VII–X w.; w

	1222 r. 11 klasztorów; zanika w XIV w.
Jezioro Bafa	dawna zatoka morska odcięta przez muł Meandra; park przyrody od 1994 r.

> Mówią, że w tym Endymionie zakochała się Selene
> i że bogini urodziła mu pięćdziesiąt córek. […]
> Co do śmierci Endymiona, Herakleoci spod Miletu nie opowiadają tego samego co Elejczycy.
> Elejczycy pokazują grób Endymiona, a Herakleoci mówią, że odszedł na górę Latmos,
> i oddają mu cześć; jest też na Latmosie sanktuarium Endymiona.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” V 1, 4–5 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τούτου τοῦ Ἐνδυμίωνος Σελήνην φασὶν ἐρασθῆναι,
> καὶ ὡς θυγατέρες αὐτῷ γένοιντο ἐκ τῆς θεοῦ πεντήκοντα. […]
> τὰ δὲ ἐς τὴν Ἐνδυμίωνος τελευτὴν οὐ κατὰ τὰ αὐτὰ Ἡρακλεῶταί τε οἱ πρὸς Μιλήτῳ καὶ Ἠλεῖοι λέγουσιν,
> ἀλλὰ Ἠλεῖοι μὲν ἀποφαίνουσιν Ἐνδυμίωνος μνῆμα, Ἡρακλεῶται δὲ ἐς Λάτμον τὸ ὄρος ἀποχωρῆσαί φασιν αὐτὸν
> καὶ τιμὴν αὐτῷ νέμουσι, καὶ ἄδυτον Ἐνδυμίωνός ἐστιν ἐν τῷ Λάτμῳ.

RYS HISTORYCZNY

Jezioro Bafa było kiedyś zatoką morską. W starożytności statki wpływały tu z Morza Egejskiego, ale rzeka Meander niosła tyle mułu, że stopniowo zamknęła wyjście zatoki, odcięła port Miletu od morza i ok. 300 r. n.e. zostawiła po zatoce słonawe jezioro. Nad jego wschodnim brzegiem wznosi się masyw Latmos, dziś Beşparmak Dağları, „Góry Pięciu Palców”, z najwyższym szczytem 1353 m n.p.m. To jeden z najdziwniejszych krajobrazów zachodniej Turcji: całe zbocza zasypane są gigantycznymi, obłymi głazami, wygładzonymi przez wodę i wiatr, a między nimi rosną oliwki. Wieś Kapıkırı zbudowano wprost w ruinach starożytnego miasta, więc krowy pasą się między wieżami, a domy stoją na antycznych fundamentach.

Pierwsze miasto, karyjski Latmos, leżało ok. 1 km dalej na wschód, wyżej na zboczu. W V w. p.n.e. płaciło składkę do Związku Morskiego Ateńczyków, a w IV w. p.n.e. zdobył je podstępem Mauzolos, satrapa z Halikarnasu. Pod koniec IV albo na początku III w. p.n.e. miasto przeniesiono niżej, nad brzeg zatoki, i nazwano Herakleją; na krótko po bitwie pod Ipsos (301 p.n.e.) nosiło też imię Pleistarcheia od

Pleistarchosa, brata Kassandra, który rządził wtedy Karią. Mury nowego miasta mają ok. 6,5 km długości i 65 wież, z bramami i schodami; biegną grzbietami skał wysoko ponad miastem i do dziś należą do najlepiej zachowanych umocnień hellenistycznych. Kto je zbudował, nie wiadomo na pewno: badacze wymieniają Pleistarchosa, Lizymacha, Demetriusza Poliorketesa albo Asandra. Na skale nad agorą stoi świątynia Ateny z przełomu IV i III w. p.n.e., z murami celli wysokimi na ponad 7 m. Poniżej leżą agora, buleuterion podobny do tego w Priene, teatr i łaźnie rzymskie.

Latmos to góra Endymiona. Mit mówi, że bogini Księżyca Selene zakochała się w pięknym pasterzu, który spał w grocie na zboczu, i że Zeus dał mu wieczny sen i wieczną młodość, by mogła go odwiedzać każdej nocy. Pauzaniasz zanotował, że mieszkańcy Elidy pokazywali grób Endymiona u siebie, ale Herakleoci twierdzili, że odszedł na Latmos, i czcili go tu w sanktuarium. Na południowym skraju miasta zachował się budynek w kształcie podkowy, szeroki na 14 m: uważa się go za to właśnie sanktuarium Endymiona. Historia o śpiącym kochanku Księżyca wróciła potem w poezji europejskiej, m.in. w „Endymionie” Johna Keatsa (1818).

Góra była święta na długo przed Grekami. W 1994 r. niemiecka archeolog Anneliese Peschlow-Bindokat z Niemieckiego Instytutu Archeologicznego zaczęła odnajdywać w płytkich jaskiniach i pod nawisami skalnymi, zwykle blisko źródeł, malowidła czerwoną farbą. Dziś zna się ich ok. 170–200 stanowisk, z VI–V tysiąclecia p.n.e. Pokazują ludzi o głowach w kształcie litery T, pary, rodziny i sceny, które badaczka łączy z obrzędami wiosennymi i weselnymi, a także postać smoka, w której widzi samą górę jako bóstwo. To pierwsze malowidła prehistoryczne odkryte w zachodniej Anatolii. Od lat zagraża im wydobycie skalenia: niemieccy archeolodzy w 2015 r. alarmowali, że kamieniołomy zamieniają świętą górę w surowiec na płytki łazienkowe.

W średniowieczu Latmos, po grecku Latros, stał się „górą mnichów”, wschodnim odpowiednikiem Athosu. Według miejscowej tradycji pierwsi przyszli tu w VII w. mnisi z Synaju uciekający przed Arabami. Na początku X w. przybył pustelnik Paweł z Latros i założył klasztor Stylos; zastał już trzy inne wspólnoty. W 1222 r. pod władzą Latros było 11

klasztorów. Z gór wyszedł m.in. Christodulos, który po najazdach tureckich przeniósł się dalej i w 1088 r., za cesarza Aleksego I Komnena, założył klasztor św. Jana na Patmos. Pod koniec XIII w. naciski Turków doprowadziły Latros do upadku, a w XIV w. ośrodek znika ze źródeł. Ruiny klasztorów i umocnień stoją dziś na wysepkach jeziora i w górach; w jaskini koło Yediler i w Stylos zachowały się malowane cykle ewangeliczne z XI–XIII w. Bafa jest od 1994 r. parkiem przyrody i ważnym miejscem zimowania i przelotów ptaków wodnych, ale cierpi z powodu zanieczyszczeń z rzeki i ścieków z olejarni: zdarzały się tu masowe śnięcia ryb.

Świątynia Ateny na skale nad agorą: ściany celli z wczesnego III w. p.n.e. stoją na wysokość ponad 7 m Fot. Wolfgang Glock, Public domain, Wikimedia Commons

Ruiny bizantyjskich zabudowań na jednej z wysepek jeziora Bafa Fot. Wolfgang Glock, Public domain, Wikimedia Commons

Czerwone malowidła pod skalnym nawisem nad jeziorem Bafa, sprzed ok. 7–8 tysięcy lat Fot. Monceau, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer przez wieś: świątynia Ateny na skale, agora z podwójnym rzędem sklepów, buleuterion, a nad wsią mury z wieżami wspinające się po głazach.
- Nad brzegiem jeziora sanktuarium Endymiona w kształcie podkowy, bizantyjska twierdza na cyplu i groby wykute w skale, z których część leży dziś pod wodą; naprzeciw wysepka z ruinami klasztoru.
- Wędrówka do malowideł naskalnych i klasztorów w górach: ścieżki wśród głazów, bez oznaczeń, latem bez cienia; lepiej z przewodnikiem z Kapıkırı [oferta do sprawdzenia].
- Zachód słońca nad jeziorem z kamienistego brzegu przy wsi; jesienią na jeziorze ptaki wodne [gatunki do sprawdzenia].

Praktycznie

- Jezioro Bafa leży przy drodze D525 Söke – Milas, kilkadziesiąt km od Miletu i Didymy [odległość do sprawdzenia]. Do Kapıkırı odbija się we wsi Çamiçi (Bafa) w boczną drogę wzdłuż wschodniego brzegu, ok. 10 km [odległość i nawierzchnia do sprawdzenia]. We wsi wąskie uliczki, motocykl najlepiej zostawić przy pensjonatach albo na placyku przy wejściu do ruin [do sprawdzenia].
- We wsi są pensjonaty i proste restauracje z rybą z jeziora; nocleg tutaj pozwala zobaczyć ruiny rano i wieczorem, bez upału [do sprawdzenia].
- Stacje paliw przy D525 i w Milas [do sprawdzenia].
- Na głazach łatwo o skręconą kostkę: do wędrówki pełne buty, nie motocyklowe; woda, czapka, w południe przerwa.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Heraclea_at_Latmus, en.wikipedia.org/wiki/Mount_Latmus, en.wikipedia.org/wiki/Lake_Bafa, www.thebyzantinelegacy.com/latmos, en.wikipedia.org/wiki/Christodoulos_of_Patmos,

www.rupestre.net/tracce/?p=9840, www.hurriyetdailynews.com/new-rock-paintings-..., www.dvarch.de/fileadmin/redakteure/Stellungna...

37.50194, 27.52472 (wikidata:Q1313279)

4 KARIA, OKOLICE DALYAN, PROWINCJA MUĞLA (TURCJA) · KARIA

Kaunos i delta Dalyan z plażą İztuzu

Fot. Rev Stan from London, UK, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, rzeka, plaza, przyroda
Czas	Kaunos 2–3 godziny; z plażą İztuzu cały dzień
Wstęp	Kaunos: 5 EUR dla cudzoziemców według taryfy Ministerstwa Kultury i Turystyki ważnej od 2027-04-01 (źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; podobno tylko gotówka i bez bankomatu w pobliżu [do sprawdzenia]. Grobowce widać za darmo z nabrzeża w Dalyan; plaża İztuzu bezpłatna, parking [do sprawdzenia]
Granica	rzeka Dalyan (starożytny Kalbis) oddzielała Karię od Licji
Grobowce	fasady świątynne z kolumnami jońskimi wykute w skale nad rzeką, IV–II w. p.n.e.
Teatr	na zboczu akropolu, średnica ok. 75 m, ok. 5000 miejsc
Napis	dwujęzyczny, karyjski i grecki, ok. 400 p.n.e., znaleziony w 1996 r.; pomógł odczytać alfabet karyjski

İztuzu	mierzeja ok. 4,5 km; średnio ok. 300 gniazd żółwia Caretta caretta rocznie; chroniona od 1988 r.
Wykopaliska	od 1966 r. (Baki Öğün, potem Cengiz Işık)

> Kaunijczycy są, jak mi się zdaje, ludem tutejszym, choć sami mówią, że przyszli z Krety.
> Językiem upodobnili się do Karów albo Karowie do nich – tego nie umiem dokładnie rozstrzygnąć –
> ale obyczaje mają bardzo odmienne od wszystkich innych ludzi, także od Karów.
> Za najpiękniejszą rzecz uważają bowiem schodzić się gromadnie na wspólne picie,
> według wieku i przyjaźni: mężczyźni, kobiety i dzieci.
> Kiedy zaś ustanowili u siebie obce kulty, a potem uznali, że będą czcić tylko bogów ojczystych,
> wszyscy dorośli Kaunijczycy włożyli zbroje i, siekąc włóczniami powietrze, szli aż do granic Kalyndy, mówiąc, że wyganiają obcych bogów.
>
> — Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” I 172 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> οἱ δὲ Καύνιοι αὐτόχθονες δοκέειν ἐμοὶ εἰσί, αὐτοὶ μέντοι ἐκ Κρήτης φασὶ εἶναι.
> προσκεχωρήκασι δὲ γλῶσσαν μὲν πρὸς τὸ Καρικὸν ἔθνος, ἢ οἱ Κᾶρες πρὸς τὸ Καυνικόν (τοῦτο γὰρ οὐκ ἔχω ἀτρεκέως διακρῖναι),
> νόμοισι δὲ χρέωνται κεχωρισμένοισι πολλὸν τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων καὶ Καρῶν.
> τοῖσι γὰρ κάλλιστον ἐστὶ κατ᾽ ἡλικίην τε καὶ φιλότητα εἰλαδὸν συγγίνεσθαι ἐς πόσιν, καὶ ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ καὶ παισί.
> ἱδρυθέντων δέ σφι ἱρῶν ξεινικῶν, μετέπειτα ὥς σφι ἀπέδοξε, ἔδοξέ δὲ τοῖσι πατρίοισι μοῦνον χρᾶσθαι θεοῖσι,
> ἐνδύντες τὰ ὅπλα ἅπαντες Καύνιοι ἠβηδόν, τύπτοντες δόρασι τὸν ἠέρα, μέχρι οὔρων τῶν Καλυνδικῶν εἵποντο,
> καὶ ἔφασαν ἐκβάλλειν τοὺς ξεινικοὺς θεούς.

RYS HISTORYCZNY

Kaunos leżało na granicy dwóch krain: rzeka, którą dziś nazywa się Dalyan, a w starożytności Kalbis, oddzielała Karię od Licji, i miasto należało raz do jednej, raz do drugiej. Sami Kaunijczycy mówili, że przybyli z Krety, ale Herodot z pobliskiego Halikarnasu uważał ich za lud miejscowy, mówiący językiem bliskim karyjskiemu i żyjący według własnych, dziwnych obyczajów. Po karyjsku miasto nazywało się Kbid. Mit wywodzi nazwę od Kaunosa, syna Miletosa: jego siostra bliźniaczka

Byblis zakochała się w nim, a gdy uciekł przed nią, by założyć nowe miasto, płakała tak długo, aż jej łzy zamieniły się w wodę płynącą do dziś. Historię opowiada m.in. Owidiusz w „Metamorfozach”. W 546 r. p.n.e. Kaunijczycy bronili się przed perskim wodzem Harpagosem, a pół wieku później przyłączyli się do powstania jońskiego.

Miasto rozkwitło w IV w. p.n.e. za Mauzolosa, karyjskiego satrapy z Halikarnasu. Otoczył je murami tak długimi, że daleko przekraczały potrzeby mieszkańców, jakby liczył na wielką przyszłość portu, zbudował agorę i świątynie greckich bogów. W 1996 r. archeolodzy znaleźli tu napis z ok. 400 r. p.n.e. w dwóch językach, karyjskim i greckim. Dla języka karyjskiego był tym, czym kamień z Rosetty dla hieroglifów: pomógł ustalić wartość liter alfabetu, którego wcześniej nie umiano odczytać. Na początku II w. p.n.e. Rodyjczycy kupili Kaunos od wodzów Ptolemeusza za 200 talentów; miasto buntowało się przeciw nim, a w 88 r. p.n.e. stanęło po stronie Mitrydatesa i wymordowało osiadłych tu Rzymian. Za karę Rzym oddał je z powrotem Rodos.

Kaunos miało złą sławę miejsca niezdrowego. Strabon pisze, że latem i jesienią powietrze było tu ciężkie od upału i nadmiaru owoców, i przytacza anegdotę o lutniście Stratonikosie. Zobaczył, jak blado-zieloni są mieszkańcy, i zacytował Homera: „jak pokolenia liści, tak i ludzi”. Gdy Kaunijczycy się oburzyli, że wyśmiewa ich miasto jako chorowite, odparł: „Jakżebym śmiał nazwać chorym miasto, w którym chodzą nawet trupy?”. Przyczyną była malaria z bagien, które rzeka nanosiła coraz dalej. Od ok. 200 r. p.n.e. muł odsuwał morze, dziś odległe o ok. 8 km. Południowy port przestał działać pod koniec epoki hellenistycznej, a wewnętrzny port handlowy, zamykany łańcuchem, zmienił się w Sülüklü Göl, „jezioro pijawek”. Po najazdach arabskich od VII w. i upadku handlu morskiego w XIV w. epidemia malarii w XV w. wyludniła miasto do końca.

Najsłynniejszym widokiem Kaunos są grobowce wykute wysoko w pionowej ścianie skalnej nad rzeką, naprzeciw dzisiejszego Dalyan. Mają fasady jak małe świątynie: dwie kolumny jońskie, fryz, trójkątny szczyt z akroterionami w kształcie liści palmy. Pochodzą z IV–II w. p.n.e. i były przeznaczone dla zamożnych rodów; w Dalyan nazywa się je grobowcami królewskimi albo licyjskimi, choć Kaunijczycy byli Karami, a tylko styl przejęli od sąsiadów. Jeden z grobowców podobno nie został ukończony i

widać na nim, że kamieniarze kuli fasadę od góry w dół [do sprawdzenia]. W samym mieście, po drugiej stronie wzgórza, zachował się teatr na ok. 5000 widzów, łaźnie rzymskie, bazylika bizantyjska z V w. z kopułą i taras świątyni z III w. p.n.e. z kręgiem kolumn i obeliskiem, który Kaunijczycy bili też na swoich monetach.

Rzeka wypływa z jeziora Köyceğiz i przez labirynt trzcin płynie do morza. U ujścia zamyka ją mierzeja İztuzu, ok. 4,5 km piasku między deltą a otwartym morzem. W 1987 r. zaczęto tu budować wielki hotel na 1800 łóżek, współfinansowany z niemieckiej pomocy rozwojowej. Przeciw budowie wystąpiła June Haimoff, Brytyjka mieszkająca w chatce na plaży, nazywana „Kaptan June”, a za nią przyrodnik David Bellamy, WWF, Greenpeace i IUCN. Książę Filip poprosił premiera Turguta Özala o wstrzymanie prac, Niemcy wycofali pieniądze, a w lipcu 1988 r. Turcja objęła plażę i deltę ochroną jako Specjalny Obszar Ochrony Środowiska Köyceğiz–Dalyan. Dziś żółwie morskie Caretta caretta składają tu średnio ok. 300 gniazd rocznie. Nazwa Dalyan oznacza po turecku jaz rybacki, czyli zastawę na rzece do łowienia ryb wędrujących między jeziorem a morzem.

Mierzeja İztuzu: po lewej morze, po prawej ujście rzeki Dalyan i trzcinowiska delty Fot. Maria Jonker, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Teatr Kaunos na zboczu akropolu, w głębi woda i trzciny delty Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Grobowce skalne: najlepiej widać je z nabrzeża w Dalyan i z łodzi płynącej rzeką; zdjęcia najładniejsze po południu, gdy słońce oświetla ścianę [pora do sprawdzenia].
- Kaunos: teatr z widokiem na deltę i dawny port, agora portowa z fontanną, łaźnie z bazyliką i taras świątyni z obeliskiem; na akropol stromy, krótkie podejście w słońcu.
- Plaża İztuzu: morze z jednej strony, słodka woda delty z drugiej. W strefach gniazd zakaz parasoli, leżaków i kopania w piasku. Przy plaży ośrodek ratowania żółwi DEKAMER (od 2008 r.) i dawna chatka Kaptan June, dziś małe muzeum [godziny do sprawdzenia].
- Wycieczka łodzią przez trzcinowiska delty do plaży albo w górę rzeki do jeziora Köyceğiz i gorących źródeł Sultaniye z kąpielami błotnymi [ceny i kursy do sprawdzenia].

Praktycznie

- Dalyan leży kilka kilometrów od drogi D400 między Muğlą a Fethiye, przez Ortaca. Ruiny Kaunos są na drugim brzegu rzeki: z Dalyan przewozi łódka wiosłowa do wioski Çandır, skąd ok. 1,5 km pieszo przez sady; kursuje też mały prom, który bierze samochody, więc pewnie i motocykle [do sprawdzenia]. Parkingi płatne nad rzeką w Dalyan (stan opisu: Lonely Planet, birdingplaces.eu) [ceny do sprawdzenia].
- Do plaży İztuzu ok. 13 km krętej asfaltowej drogi z Dalyan przez wzgórza [odległość i parking do sprawdzenia]. Od 1 maja do 31 października plaża jest zamknięta od 20:00 do 8:00, bo nocą żółwie składają jaja, a młode wychodzą z gniazd i idą do morza.
- We wrześniu i październiku jest już chłodniej niż w lecie, ale w Kaunos i tak warto być rano: ruiny są w pełnym słońcu, a od południa przypływają łodzie z wycieczkami.

- W delcie obowiązuje zakaz motorówek, a na plaży zakaz wjazdu pojazdów; motocykl zostaje na parkingu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kaunos, en.wikipedia.org/wiki/%C4%B0ztuzu_Beach, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus..., www.lonelyplanet.com/points-of-interest/kauno..., www.birdingplaces.eu/birdingplaces/turkey/kaunos, www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

36.82827, 28.62584 (wikidata:Q608095)

5 KARIA, PÓŁWYSEP DATÇA, PROWINCJA MUĞLA (TURCJA) · KARIA · OPCJA

Knidos

Fot. Tischbeinahe, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, wybrzeze, widok
Czas	2–3 godziny w ruinach; z Datça i z powrotem pół dnia
Wstęp	6 EUR dla cudzoziemców według taryfy Ministerstwa Kultury i Turystyki ważnej od 2027-04-01 (źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; obywatele Turcji z MüzeKart, ważność MuseumPass Türkiye [do sprawdzenia]
Położenie	koniec półwyspu Datça, ok. 35 km na zachód od miasteczka Datça
Porty	dwa – wojenny (północny) i handlowy (południowy) – po obu stronach grobli do dawnej wyspy Triopion
Afrodyta	posąg Praksytelesa z ok. połowy IV w. p.n.e.; oryginał zaginął, najwierniejsza kopia w Muzeach Watykańskich
Knidyjczycy	astronom Eudoksos, lekarz i historyk Ktezjasz, Sostratos – budowniczy latarni na Faros
Bitwa	394 p.n.e. – Konon z flotą perską pokonał

	Spartan u brzegów Knidos
Lew z Knidos	ok. 3 m długości, znaleziony w 1858 r. przez C. T. Newtona, dziś w British Museum

> Knidyjczycy, póki Harpagos podbijał Jonię, kopali przesmyk szeroki na jakieś pięć stadiów,
> bo chcieli zrobić ze swojej ziemi wyspę.
> A gdy pracowało wiele rąk, kopiący ranili się częściej, niż to zwykłe, i jakby z woli bogów,
> w całe ciało, a najbardziej w oczy, bo skała pękała w odłamki;
> posłali więc do Delf wysłanników, by zapytać, co im staje na przeszkodzie.
> A Pytia, jak mówią sami Knidyjczycy, odpowiedziała im trymetrem:
> „Przesmyku nie umacniajcie wieżami ani nie kopcie:
> Zeus uczyniłby z tego wyspę, gdyby tego chciał”.
>
> — Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” I 174 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> τὸ ὦν δὴ ὀλίγον τοῦτο, ἐὸν ὅσον τε ἐπὶ πέντε στάδια, ὤρυσσον οἱ Κνίδιοι ἐν ὅσῳ Ἅρπαγος τὴν Ἰωνίην κατεστρέφετο,
> βουλόμενοι νῆσον τὴν χώρην ποιῆσαι.
> καὶ δὴ πολλῇ χειρὶ ἐργαζομένων τῶν Κνιδίων, μᾶλλον γάρ τι καὶ θειότερον ἐφαίνοντο τιτρώσκεσθαι οἱ ἐργαζόμενοι τοῦ οἰκότος τά τε ἄλλα τοῦ σώματος καὶ μάλιστα τὰ περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς θραυομένης τῆς πέτρης,
> ἔπεμπον ἐς Δελφοὺς θεοπρόπους ἐπειρησομένους τὸ ἀντίξοον.
> ἡ δὲ Πυθίη σφι, ὡς αὐτοὶ Κνίδιοι λέγουσι, χρᾷ ἐν τριμέτρῳ τόνῳ τάδε.
> Ἰσθμὸν δὲ μὴ πυργοῦτε μηδ᾽ ὀρύσσετε·
> Ζεὺς γάρ κ᾽ ἔθηκε νῆσον, εἴ κ᾽ ἐβούλετο.

RYS HISTORYCZNY

Knidos leży na samym końcu długiego, wąskiego półwyspu Datça, który wcina się w morze między Kos a Rodos na blisko 70 km. Herodot nazywa Knidyjczyków kolonistami ze Sparty, Diodor dodaje do nich Argiwów. Miasto należało do Heksapolis, związku sześciu doryckich miast (z Halikarnasem, Kos i trzema miastami Rodos), które zbierało się na przylądku Triopion na wspólne igrzyska ku czci Apollina. Bogaciło się na handlu morskim, a knidyjskie wino woziło się w amforach z pieczęciami miasta po całym Morzu Śródziemnym [do sprawdzenia]. Większość badaczy uważa, że pierwsze Knidos stało w połowie półwyspu, przy dzisiejszym Datça, a na koniec lądu, naprzeciw wysepki Triopion, przeniesiono je dopiero w IV w. p.n.e. Nie wszyscy się z tym zgadzają, ale ruiny, które dziś się ogląda, pochodzą głównie z tej późniejszej epoki.

Nowe miasto zbudowano z rozmachem. Wysepkę połączono z lądem groblą, a po obu jej stronach powstały dwa porty: mniejszy, północny, dla okrętów wojennych, i większy, południowy, handlowy, zamknięty dwoma falochronami, które w dużej części przetrwały. Domy, świątynie i dwa teatry wspinają się tarasami po zboczu nad portami, a na szczycie stał akropol. W 394 r. p.n.e. u wybrzeży Knidos ateński wódz Konon, prowadząc flotę perską, rozbił okręty Sparty i zakończył jej krótką przewagę na morzu. Niedaleko miasta brytyjski archeolog Charles Newton znalazł w 1858 r. marmurowego lwa długości ok. 3 m, który mógł upamiętniać to zwycięstwo; dziś stoi na krytym dziedzińcu British Museum. W tym samym muzeum jest siedząca Demeter z knidyjskiego sanktuarium. Z Knidos pochodzili astronom i matematyk Eudoksos, który według Strabona obserwował tu gwiazdy z niewielkiego obserwatorium, lekarz Ktezjasz, który po latach na dworze perskim napisał historię Persji, oraz Sostratos, architekt latarni morskiej na Faros w Aleksandrii. Miasto miało też własną szkołę lekarską, rywalkę szkoły Hipokratesa z Kos widocznej po drugiej stronie cieśniny.

Największą sławę dała Knidos jedna rzeźba. Pliniusz Starszy opowiada, że Praksyteles wyrzeźbił dwie Afrodyty, okrytą i nagą, i wystawił obie na sprzedaż za tę samą cenę. Mieszkańcy Kos wybrali okrytą, bo uznali ją za stosowniejszą, a nagą kupili Knidyjczycy. Była to pierwsza tak sławna naga postać kobiety w greckiej rzeźbie, a do Knidos płynęło się specjalnie po to, by ją zobaczyć. Król Bitynii Nikomedes ofiarował się spłacić za nią cały ogromny dług miasta, ale Knidyjczycy odmówili. Starożytni autorzy twierdzili, że Praksytelesowi pozowała hetera Fryne. Posąg stał w świątyni, którą dało się obejść dookoła i oglądać boginię z każdej strony. W 1969 r. amerykańska archeolog Iris Love odkryła na tarasie nad portem okrągły fundament i uznała go za tę świątynię; nie wszyscy badacze przyjmują to rozpoznanie. Oryginał przewieziono w IV w. n.e. do Konstantynopola, gdzie najpewniej spłonął w pożarze pałacu Lausosa w 476 r. Znamy go z kopii i z knidyjskich monet.

Po czasach świetności Knidos było miastem biskupim, a jego biskupi jeździli na sobory od Chalcedonu (451) po Niceę (787). Podczas obecnych wykopalisk, które od 2012 r. prowadzi Ertekin Doksanaltı z Uniwersytetu Selçuk, znaleziono m.in. cztery napisy arabskie z czasów Umajjadów z listą plemion i dowódców, którzy brali udział w wyprawach na

Konstantynopol. Kierownik wykopalisk nazwał je największym śladem wczesnego islamu w zachodniej Anatolii. Mieszkańcy z czasem opuścili cypel, a miasto wróciło do świata dzięki podróżnikom Towarzystwa Dyletantów w 1812 r. i wykopaliskom Charlesa Newtona w latach 1857–1858. Dziś ruiny leżą na pustym, nagim końcu półwyspu, owiewanym przez wiatr, z widokiem na Kos, Nisyros i Tilos.

Sam półwysep też ma historię. W jego najwęższym miejscu, przy zatoce Bencik, ląd ma ok. 800 m szerokości. Herodot opisuje, jak Knidyjczycy w połowie VI w. p.n.e., przestraszeni nadejściem perskiego wodza Harpagosa, próbowali przekopać ten przesmyk i zrobić z półwyspu wyspę. Robotnicy ranili się odłamkami skał, więc zapytali wyrocznię w Delfach i usłyszeli, że gdyby Zeus chciał wyspy, sam by ją stworzył. Przerwali pracę i poddali się Persom bez walki. Śladów tego wykopu nie odnaleziono.

Wenus Colonna w Muzeach Watykańskich: rzymska kopia Afrodyty Knidyjskiej, uważana za najwierniejszą Fot. Fabrizio Garrisi, CC0, Wikimedia Commons

Okrągły fundament na tarasie nad portem, który Iris Love uznała za świątynię Afrodyty Fot. Aerdemsenturk, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Dolny teatr tuż nad portem handlowym; za nim falochron i jachty w zatoce Fot. Annahme der Existenz, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer od portu handlowego przez dolny teatr i schodkową ulicę w górę do tarasu z okrągłym fundamentem świątyni Afrodyty: stąd najlepszy widok na oba porty i groblę.
- Tarasy ze świątyniami Apollina i Dionizosa, górny teatr na zboczu i resztki bazyliki bizantyjskiej; w ruinach leżą rzeźbione bloki, a na niektórych widać ślady mozaik.
- Latarnia na przylądku Deveboynu po drugiej stronie dawnej wyspy i widok na Kos, Nisyros i Tilos; zachody słońca z tarasów.
- Po drodze: miasteczko Datça z portem, stara wioska Eski Datça z kamiennymi domami i migdałowe gaje; Datça słynie z migdałów, miodu i oliwy.

Praktycznie

- Z Marmaris do Datça ok. 70 km drogą D400: dobra nawierzchnia, ale jedna jezdnia, dużo zakrętów i widoków na obie zatoki; dalej ok. 35 km bocznej asfaltowej drogi przez Yazıköy na koniec półwyspu (stan opisu: wikivoyage, 2023) [szerokość i stan ostatniego odcinka do sprawdzenia]. To ślepa droga: z powrotem tą samą trasą, więc całość z Marmaris to ok. 200 km tam i z powrotem.
- Wariant omijający powrót: prom Datça (port Körmen, ok. 10 km od miasta) – Bodrum, ok. 2 godziny, zabiera auta i motocykle; latem kilka kursów dziennie, wiosną i jesienią rzadziej (stan na 2026-07, źródło: feribotseferleri.com.tr) [rozkład na wrzesień–październik i cena motocykla do sprawdzenia].
- Godziny otwarcia według wikivoyage: kwiecień–październik 9:00–20:00, zimą 9:00–17:00 [do sprawdzenia]. Przy kasie parking i restauracja przy porcie [do sprawdzenia]. Stacji paliw za Datça nie ma, więc zatankować w miasteczku [do sprawdzenia].
- Ruiny w pełnym słońcu i na wietrze: woda, nakrycie głowy, rano albo późnym popołudniem. W sezonie przypływają wycieczki łodziami z Datça i jachty, więc w południe w porcie bywa tłoczno.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Knidos, en.wikipedia.org/wiki/Aphrodite_of_Knidos, en.wikipedia.org/wiki/Dat%C3%A7a_Peninsula, en.wikivoyage.org/wiki/Dat%C3%A7a, arkeonews.net/archaeologists-find-4-umayyad-e..., repository.bilkent.edu.tr/items/5e4ae465-cbd8..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/..., www.feribotseferleri.com.tr/en/bodrum-datca

36.68583, 27.37500 (wikidata:Q690575)

6 JONIA, GMINA DIDIM, PROWINCJA AYDIN (TURCJA) · KARIA

Milet

Fot. https://www.flickr.com/photos/jiuguangw/, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, muzeum, islamskie
Czas	2–3 godziny z muzeum
Wstęp	Milet z muzeum: 7 EUR dla cudzoziemców według taryfy Ministerstwa Kultury i Turystyki ważnej od 2027-04-01 (źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; obywatele Turcji z MüzeKart, ważność MuseumPass Türkiye [do sprawdzenia]
Początki	osada minojska ok. 2000 p.n.e.; w tekstach hetyckich Millawanda
Szkoła milezyjska	Tales, Anaksymander i Anaksymenes (VI w. p.n.e.); urbanista Hippodamos
Teatr	IV w. p.n.e. na ok. 5300 widzów, po przebudowie w 2. połowie I w. n.e. na ok. 15 000
Morze	dziś ok. 10 km od ruin; porty zamulił Meander
Brama Rynkowa	ok. 120–130 n.e., od 1907–1908 r. w Berlinie, w Muzeum Pergamońskim
Meczet İlyas Beja	budowę zaczęto w maju 1404 r.; kopuła z cegły o średnicy ok. 14 m

> Ateńczycy natomiast na wiele sposobów okazali, jak bardzo zabolało ich zdobycie Miletu.
> Kiedy Frynichos napisał dramat „Zdobycie Miletu” i wystawił go, cały teatr zalał się łzami.
> Ukarali go grzywną tysiąca drachm za to, że przypomniał im ich własne nieszczęścia,
> i nakazali, by nikt nigdy więcej nie wystawiał tego dramatu.
>
> — Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” VI 21 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Ἀθηναῖοι μὲν γὰρ δῆλον ἐποίησαν ὑπεραχθεσθέντες τῇ Μιλήτου ἁλώσι τῇ τε ἄλλῃ πολλαχῇ, καὶ δὴ καὶ ποιήσαντι Φρυνίχῳ δρᾶμα Μιλήτου ἅλωσιν καὶ διδάξαντι ἐς δάκρυά τε ἔπεσε τὸ θέητρον, καὶ ἐζημίωσάν μιν ὡς ἀναμνήσαντα οἰκήια κακὰ χιλίῃσι δραχμῇσι, καὶ ἐπέταξαν μηδένα χρᾶσθαι τούτῳ τῷ δράματι.

RYS HISTORYCZNY

Milet był przez kilka stuleci najpotężniejszym miastem greckiego Wschodu. Leżał na półwyspie wcinającym się w zatokę Latmijską, przy ujściu Meandra, i miał cztery porty. Ludzie mieszkali tu bardzo dawno: ok. 2000 r. p.n.e. powstała osada minojska, później mykeńska twierdza, którą teksty hetyckie nazywają Millawandą; ok. 1320 r. p.n.e. Hetyci spalili jej część. Według legendy miasto jońskie założył Neleus, syn ateńskiego króla Kodrosa. W VII i VI w. p.n.e. Milet rozsyłał osadników po całym świecie greckim, zwłaszcza nad Morze Czarne: Pliniusz Starszy przypisuje mu ponad 90 kolonii.

W tym bogatym porcie narodziła się grecka filozofia. Tales z Miletu szukał jednej zasady, z której powstaje wszystko, i uznał nią wodę; Herodot przypisuje mu przepowiedzenie zaćmienia słońca, które przerwało bitwę Lidyjczyków z Medami. Jego uczeń Anaksymander narysował podobno pierwszą grecką mapę świata, a Anaksymenes uważał, że zasadą świata jest powietrze. Historycy filozofii nazywają ich razem szkołą milezyjską. Z Miletu pochodził też Hippodamos (ok. 498–408 p.n.e.), którego imię nosi siatka prostopadłych ulic: według niej odbudowano Milet po wojnach perskich, a później wiele innych miast.

W 499 r. p.n.e. tyran Miletu Arystagoras wywołał powstanie jońskie przeciw Persom. Skończyło się klęską: w 494 r. p.n.e. flota perska rozbiła Greków pod wysepką Lade naprzeciw miasta, Persowie zdobyli Milet, zabili większość mężczyzn, kobiety i dzieci uprowadzili w niewolę, a sanktuarium w Didymie spalili. Herodot opisuje, jak w Atenach dramat Frynichosa o upadku Miletu doprowadził widzów do płaczu, a autor

zapłacił za to grzywnę. Miasto odrodziło się, w 334 r. p.n.e. zdobył je po oblężeniu Aleksander Wielki, a w czasach hellenistycznych osiągnęło największy zasięg, ok. 90 ha. Od 133 r. p.n.e. należało do rzymskiej prowincji Azja. Tutaj, według Dziejów Apostolskich (20, 17–38), apostoł Paweł pożegnał się ze starszymi Kościoła w Efezie. Większość tego, co widać dziś, pochodzi z czasów rzymskich: teatr, łaźnie, agory, nimfeum.

Teatr, pierwotnie z IV w. p.n.e. na ok. 5300 widzów, Rzymianie rozbudowali w 2. połowie I w. n.e. do trzech kondygnacji widowni i ok. 15 000 miejsc; był jednym z największych w Azji Mniejszej. Na jednym z rzędów zachował się napis rezerwujący miejsca dla „Żydów, zwanych też bogobojnymi” [dokładne miejsce na widowni do sprawdzenia]. W Bizancjum widownię zamknięto murem i zamieniono w twierdzę; od niej wzgórze nosi nazwę Kaletepe, „Wzgórze Zamkowe”. Łaźnie Faustyny poświęcono żonie Marka Aureliusza przed jej śmiercią w 176 r. W 1909 r. znaleziono w nich posąg boga rzeki Meandra z szaroniebieskiego marmuru; w 2023 r. w magazynie odnaleziono jego prawe ramię i dołączono do posągu, który stoi w muzeum przy stanowisku. W łaźni zostały kopie posągu i lwa.

Ten sam Meander, który dał miastu bogactwo, zabrał mu morze. Muł zaczął zamykać porty już ok. 1000 r. p.n.e., zatoka zamieniła się w jezioro Bafa, wysepka Lade jest dziś pagórkiem wśród pól, a ruiny dzieli od brzegu ok. 10 km. Bizantyjskie Palatia, po turecku Balat, żyło jeszcze w średniowieczu. Za emiratu Menteşe powstał tu meczet İlyas Beja: według napisu budowę zaczęto w maju 1404 r., zaraz po tym, jak Timur przywrócił emiratowi niezależność od Osmanów. Kamieniarze użyli marmuru z antycznych ruin, a nad salą postawili ceglaną kopułę o średnicy ok. 14 m. Później port zamulił się do końca i miasto opustoszało. Wykopaliska zaczął Francuz Olivier Rayet w 1873 r., w latach 1899–1931 prowadzili je Niemcy pod kierunkiem Theodora Wieganda. Wyciągnięta przez nich z ziemi Brama Rynkowa z czasów Hadriana pojechała w latach 1907–1908 do Berlina. Złożono ją z ponad 750 ton fragmentów i nowego wypełnienia w Muzeum Pergamońskim, za co krytykowano muzeum, że przedstawia rekonstrukcję jak oryginał; w czasie II wojny światowej uszkodziły ją bomby.

Fasada teatru od strony dawnego portu; na górze widowni mury bizantyjskiej twierdzy Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Meczet İlyas Beja z 1404 r., zbudowany z kamieni antycznego miasta; na kopule gniazdo bociana Fot. Wolfgang Glock, Public domain, Wikimedia Commons

Brama Rynkowa z Miletu, złożona w latach 1925–1929 w Muzeum Pergamońskim w Berlinie Fot. Avi1111 dr. avishai teicher, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: wejście korytarzem pod widownią, widok z najwyższych rzędów na dawny port i równinę Meandra; na górze mury bizantyjskiej twierdzy.
- Port Lwów i dzielnica środkowa: nimfeum, agora południowa, łaźnie Faustyny z kopiami posągu Meandra i lwa; północna agora bywa podmokła poza latem.
- Meczet İlyas Beja z medresą i łaźnią (odnowiony w latach 2008–2011), z marmurowym mihrabem i kamiennymi kratami w oknach.
- Muzeum Miletu (od 1973 r.) z oryginałem posągu Meandra i znaleziskami z Miletu i Didymy.

> **Praktycznie**
>
> - Milet leży przy wsi Balat, na równinie Meandra między Söke a Didim; dojazd asfaltem, parking przy teatrze [do sprawdzenia]. Do Didymy ok. 20 km, do Priene po drugiej stronie równiny kilkanaście km [odległości do sprawdzenia] – trzy stanowiska mieszczą się w jednym dniu.
> - Godziny według blogów: do 17:30 w sezonie [do sprawdzenia]. W ruinach prawie nie ma cienia: wejść na otwarcie albo późnym popołudniem; od podmokłych części ruin komary o zmierzchu [do sprawdzenia].
> - Brama Rynkowa w Berlinie: Muzeum Pergamońskie jest w długim remoncie [termin ponownego otwarcia sali z bramą do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Miletus, www.miletgrabung.uni-hamburg.de/en/milet-tour..., www.miletgrabung.uni-hamburg.de/en/milet-tour..., islamansiklopedisi.org.tr/ilyas-bey-kulliyesi-2, en.wikipedia.org/wiki/Market_Gate_of_Miletus, www.livius.org/articles/place/miletus/miletus-2/, livius.org/pictures/turkey/miletus/miletus-ba..., en.wikipedia.org/wiki/God-fearer, www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.53111, 27.27556 (wikidata:Q169460)

Etap licja: Licja: od Fethiye do Olympos

7 LICJA, PROWINCJA MUĞLA (TURCJA) · LICJA

Kayaköy (gr. Livissi)

Fot. Wikitestaccountlogin, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wies, historia, ruiny, kosciol, widok
Czas	2–3 godziny; ze ścieżką do Ölüdeniz pół dnia
Wstęp	płatny wstęp do ruin [cena i godziny do sprawdzenia]
Nazwy	starożytna Karmylessos (Lebessos), grecka Livissi, turecka Kayaköy („Kamienna Wieś”)
Mieszkańcy	przed 1914 r. ponad 6 tys. Greków; dziś ok. 975 osób w nowszej części wsi (2022)
Ruiny	ok. 500 domów bez dachów, dwa kościoły prawosławne, fontanna z XVII w.
Opuszczenie	deportacje 1916–1918, wysiedlenie Greków po 1922 r., wymiana ludności 1923
Od Fethiye	ok. 8 km na południe

RYS HISTORYCZNY

Kayaköy leży w zielonej dolinie za grzbietem, kilka kilometrów na południe od Fethiye. Na dwóch zboczach stoi tu ok. 500 kamiennych domów bez dachów, drzwi i okien stojących tarasami jeden nad drugim. W starożytności było tu licyjskie miasteczko Karmylessos, później zwane Lebessos. Z tej nazwy wzięła się grecka Livissi. Wieś przez stulecia zamieszkiwali prawosławni Grecy, głównie rzemieślnicy, którzy w dolinie i na równinie wznieśli ponad dwadzieścia kościołów i kaplic. Według

źródeł greckich i osmańskich przed I wojną światową Livissi liczyła ponad 6 tys. mieszkańców i była jedną z większych osad na tym wybrzeżu.

Koniec przyszedł w ciągu dziesięciu lat. Po 1914 r. władze osmańskie zaczęły prześladować Greków z okolic Makri, czyli dzisiejszego Fethiye. W 1916 r. przechwycono w Livissi grecki list do brytyjskiego konsula i wiele rodzin pognano pieszo do Denizli, ok. 220 km w głąb lądu. Kolejne marsze przyszły w latach 1917 i 1918. Po wojnie grecko-tureckiej, we wrześniu 1922 r., ostatnich Greków wywieziono statkami, a traktat w Lozannie z 1923 r. przypieczętował wymianę ludności i zakazał powrotu. Uchodźcy z Livissi założyli pod Atenami Nea Makri. Muzułmanie przesiedleni z Grecji osiedlali się w opuszczonych greckich wsiach, ale Livissi omijali. Miejscowa tradycja mówi, że nie chcieli mieszkać wśród duchów pomordowanych.

Opustoszałe domy dobiło trzęsienie ziemi w Fethiye w 1957 r. Dziś Kayaköy to wieś-muzeum pod ochroną państwa. Ruiny zostały, a nowa wieś z pensjonatami i restauracjami rozrosła się w dolinie. Najważniejsze są dwa kościoły prawosławne: Taxiarchis, „górny”, i Panagia Pyrgiotissa, „dolny”. Przy dolnym ma być dziedziniec z mozaiką z kamyków, a w środku resztki fresków [do sprawdzenia]. Jest też fontanna z XVII w. i małe prywatne muzeum historii wsi. W 2014 r. rząd ogłosił plan dzierżawy części terenu na 49 lat pod hotel i usługi turystyczne, co wywołało protesty [czy plan wszedł w życie – do sprawdzenia].

Wieś zna wielu czytelników, nie wiedząc o tym. Uchodzi za pierwowzór Eskibahçe z powieści Louisa de Bernièresa „Ptaki bez skrzydeł” (2004), opowiadającej o przyjaźni Greków i Turków w jednej wsi i o jej końcu w czasie wymiany ludności. W ruinach kręcono też końcowe sceny filmu „Źródło nadziei” Russella Crowe’a (2014). Najpiękniej jest tu późnym popołudniem, gdy słońce oświetla kamień na zboczach i robi się cicho.

Wschodnie zbocze: ruiny domów i dawne budynki wsi wśród sosen Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Domy bez dachów i drzwi, z kamienia łączonego zaprawą Fot. Nikodem Nijaki, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Przejść ścieżką w górę zbocza do kościoła górnego, a potem w dół do dolnego. Z góry widać całą wieś naraz.
- Wędrówka znakowanym Szlakiem Fethiye z Kayaköy przez grzbiet do Ölüdeniz, ok. 1,5–2 godzin w dół do morza [czas do sprawdzenia]. Motocykl zostaje w Kayaköy, więc trzeba wrócić tą samą drogą albo taksówką.
- Z Kayaköy prowadzi też ścieżka do plaży Gemiler naprzeciw wyspy św. Mikołaja z bizantyjskimi ruinami.

Praktycznie

- Z Fethiye ok. 8 km asfaltem przez grzbiet, kręto i wąsko, albo od Ölüdeniz przez Hisarönü. Parking przy wejściu do ruin [do sprawdzenia].
- Ścieżki w ruinach są kamieniste i strome. Lepsze są buty do chodzenia niż buty motocyklowe, a ciuchy motocyklowe trzeba gdzieś zostawić albo nieść.
- W południe na zboczach nie ma cienia. We wrześniu lepiej przyjechać rano albo pod wieczór. Noclegi w pensjonatach w Kayaköy pozwalają zobaczyć ruiny bez wycieczek.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kayak%C3%B6y, www.openstreetmap.org/relation/11227289, www.openstreetmap.org/relation/11827824

36.57432, 29.09072 (osm:relation/11227289)

8 LICJA, PROWINCJA ANTALYA, GMINA DEMRE (TURCJA) · LICJA

Kekova i Kaleköy (Simena)

Fot. Bjørn Christian Tørrissen, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wybrzeze, antyk, zamek, wies, widok
Czas	pół dnia: rejs 1,5–3 godziny i ok. godziny w Kaleköy
Wstęp	zamek w Kaleköy (Simena Örenyeri) 5 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem], MuseumPass Türkiye i Akdeniz ważne; łódź z Üçağız do Kaleköy i rejs nad zatopione miasto płatne u przewoźników [ceny do sprawdzenia]
Kekova	wyspa ok. 4,5 km², niezamieszkana; antyczna Dolichiste
Zatopione miasto	pod wodą po trzęsieniach ziemi w II w. n.e.; zakaz nurkowania od 1986 r.
Ochrona	obszar szczególnie chroniony od 1990 r.; na wstępnej liście UNESCO
Simena	miasto od IV w. p.n.e.; teatr na ok. 300 miejsc w 7 rzędach wykuty w skale
Dojazd	do Kaleköy nie prowadzi żadna droga – łódź albo pieszo z Üçağız (ok. 2,2 km)

O MIEJSCU

Kekova to długa, naga wyspa, która osłania od pełnego morza labirynt zatok, wysepek i półwyspów między Kaş a Demre. Za nią leży spokojna woda, a na brzegach widać mury, schody i grobowce Licyjczyków. Wyspa ma ok. 4,5 km² i nikt na niej nie mieszka. W starożytności nazywała się Dolichiste, czyli po grecku „najdłuższa”. Na jej północnym brzegu stało miasteczko, które w II w. n.e. częściowo zapadło się pod wodę podczas serii trzęsień ziemi w Licji. W tym samym stuleciu, w 141 r., trzęsienie zniszczyło też teatr w Myrze [czy to to samo trzęsienie – do sprawdzenia]. Mieszkańcy odbudowali osadę i żyła ona jeszcze w czasach bizantyjskich, aż porzucono ją przez arabskie najazdy. Turcy nazywają to miejsce Batık Şehir, „zatopione miasto”. Z łodzi widać przez przejrzystą wodę fundamenty domów, nabrzeża i schody schodzące wprost do morza, a ponad wodą resztki ścian wykutych w skale. W zatoce Tersane na północno-zachodnim krańcu wyspy, gdzie była antyczna stocznia, stoją ruiny bizantyjskiego kościoła.

Naprzeciw wyspy, na stromym cyplu, leży wioska Kaleköy, czyli „wieś z zamkiem”. Na jej miejscu stało antyczne miasteczko Simena. Monety i napisy na grobach wskazują, że istniało już w IV w. p.n.e. Rozkwitło w czasach hellenistycznych i rzymskich i tworzyło wspólnotę obywatelską z pobliską Aperlai. Nad domami wznoszą się mury średniowiecznego zamku z blankami. Według części źródeł zbudowali go joannici z Rodos, według innych pochodzi z czasów bizantyjskich [do sprawdzenia]. Zamek przetrwał dobrze, bo używano go jeszcze za Turków. Wewnątrz murów wykuto w skale najmniejszy teatr Licji: siedem rzędów na ok. 300 osób. Wzgórze otacza nekropolia z licyjskimi sarkofagami, niektóre mają napisy po licyjsku. Najbardziej znany sarkofag stoi w wodzie kilka kroków od małego pomostu: wybrzeże obniżyło się tak, że grobowiec, który stał kiedyś na lądzie, ma dziś podstawę w morzu. Pod wodą przy brzegu leżą też resztki rzymskich term z czasów cesarza Tytusa.

Kaleköy nie ma połączenia drogowego i jest podobno jedyną taką wsią nad Morzem Śródziemnym w Turcji. Zaopatrzenie przypływa łodziami, a po wsi wozi się je ręcznymi wózkami. Dzieci płyną łódką do szkoły. Po wsi wąskie kamienne ścieżki prowadzą między domami i ogrodami pod górę,

do zamku. Sąsiednia wieś Üçağız, „trzy ujścia”, leży w zatoce o trzech wyjściach na morze, na miejscu antycznej Teimiussy. Na jej skraju stoi kolejna nekropolia z sarkofagami nad samą wodą.

Okolica jest chroniona od lat 80. Od 1986 r. nie wolno tu nurkować, a 18 stycznia 1990 r. rejon Kekova ogłoszono obszarem szczególnie chronionym. Część zakazów z czasem złagodzono, ale nad zatopionym miastem nadal nie wolno ani nurkować, ani pływać (stan na 2017, źródło: Hürriyet Daily News) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Ruiny ogląda się więc z pokładu łodzi albo z kajaka, z pewnej odległości. Kekova i Simena są na wstępnej liście światowego dziedzictwa UNESCO.

Licyjski sarkofag stojący w morzu przy Kaleköy: brzeg Simeny opadł pod wodę Fot. Josep M. Gracia, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Kaleköy od strony morza: domy wsi na zboczu i zamek na szczycie wzgórza Fot. Josep M. Gracia, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Ruiny na północnym brzegu wyspy Kekova, widoczne z łodzi Fot. Brbbl, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Rejs z Üçağız wzdłuż północnego brzegu Kekovy nad zatopione miasto: najlepiej przy spokojnym morzu i wysokim słońcu, gdy widać dno.
- Kaleköy: sarkofag w wodzie przy pomoście, wejście ścieżką na zamek, teatr w murach i widok z blanków na wyspę i zatoki.
- Nekropolia Teimiussy na skraju Üçağız, do obejrzenia pieszo przed rejsem albo po nim.
- Kąpiel tylko w zatokach, w których przewoźnicy się zatrzymują, poza strefą zatopionego miasta.

Praktycznie

- Motocyklem dojeżdża się tylko do Üçağız: boczna droga odbija od D400 między Kaş a Demre [długość ok. 20 km, kręta, stan nawierzchni do sprawdzenia]. Do Kaleköy nie ma drogi, więc motocykl zostaje w Üçağız [parking i jego opłata do sprawdzenia; przy przystani mariny jest parking według komoot].
- Z Üçağız do Kaleköy łódź płynie ok. 15 minut. Można też dojść pieszo odcinkiem Drogi Licyjskiej, ok. 2,2 km i ok. 45 minut w jedną stronę, przez niewielkie wzgórze nad zatoką. Szlak nie wchodzi do samej wsi, tylko mija ją od północnego wschodu, a do wsi schodzi się ścieżką obok zamku (źródło: trekopedia.com).
- Kurtkę i kask najlepiej zostawić w kufrach albo w lokalu przy przystani [do ustalenia na miejscu]: na rejs i podejście na zamek wystarczy lekki strój, ale we wrześniowym słońcu konieczny jest kapelusz i woda.

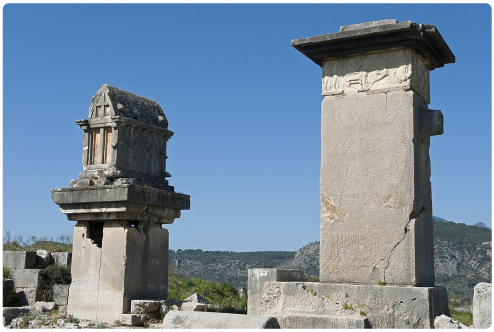
- Rejsy na Kekovę płyną też z Kaş, Demre i Çayağzı (Andriake), więc w sezonie przy zatopionym mieście bywa sporo łodzi. Najspokojniej jest z rana.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kekova, en.wikipedia.org/wiki/Simena, kulturenvanteri.com/en/yer/simena/, hurriyetdailynews.com/simena-village-is-medit..., hurriyetdailynews.com/sunken-city-in-kekova-m..., www.timeturk.com/turkiyenin-en-sessiz-koyu-ar..., trekopedia.com/ucagiz-kalekoy-simena-39/, halktv.com.tr/turkiye/okula-gitmek-icin-tekne..., www.alomaliye.com/2026/09/08/2027-yili-muze-v..., www.wikidata.org/wiki/Q2666727, www.wikidata.org/wiki/Q131901856

36.19056, 29.86147 (wikidata:Q63197586)

9 LICJA, PROWINCJE ANTALYA (KSANTOS) I MUĞLA (LETOON) (TURCJA) · LICJA

Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)

Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, unesco, mitologia, sanktuarium, ruiny
Czas	Ksantos 1,5–2 godziny, Letoon ok. 1 godziny
Wstęp	Ksantos 5 EUR, Letoon 5 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye (185 EUR, 15 dni) ważny w obu; regionalne: Ksantos w MuseumPass Akdeniz (100 EUR, 7 dni), Letoon leży w prowincji Muğla, czyli w MuseumPass Ege (105 EUR) [ważność do sprawdzenia]
Ksantos	licyjska Arñna; największe miasto Licji według Strabona; ok. 126 ha
Zagłady	ok. 540 p.n.e. (Harpagos, Persowie) i 42 p.n.e. (Brutus)
British Museum	Pomnik Nereid (ok. 390–380 p.n.e.) i reliefy Grobowca Harpii (ok. 480–470 p.n.e.), wywiezione przez Charlesa Fellowsa w latach 40. XIX w.
Stela z Letoon	trójjęzyczna (licyjski, grecki, aramejski), 358 albo 337/336 p.n.e.; znaleziona w 1973 r.,

	dziś w muzeum w Fethiye
Letoon	sanktuarium Leto, Artemidy i Apollina, ok. 4 km na południe od Ksantosu; wykopaliska francuskie od 1962 r.
UNESCO	1988 (Ksantos i Letoon)

> Licyjczycy zaś, gdy Harpagos wprowadził wojsko na równinę Ksantosu, wyszli mu naprzeciw i walcząc w niewielu przeciw wielu, okazali męstwo. Pokonani jednak i zapędzeni do miasta, zgromadzili na akropolu żony, dzieci, dobytek i służbę, a potem podłożyli ogień, by cały akropol spłonął.
> Uczyniwszy to i związawszy się strasznymi przysięgami, wyszli z miasta i zginęli w walce wszyscy Ksantyjczycy.
> Z dzisiejszych Licyjczyków, którzy mówią, że są Ksantyjczykami, większość to przybysze, z wyjątkiem osiemdziesięciu rodzin; te osiemdziesiąt rodzin przypadkiem przebywało wtedy poza domem i tak ocalało.
>
> — Herodot, „Dzieje” I 176.1–3 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Λύκιοι δέ, ὡς ἐς τὸ Ξάνθιον πεδίον ἤλασε ὁ Ἅρπαγος τὸν στρατόν,
> ἐπεξιόντες καὶ μαχόμενοι ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς ἀρετᾶς ἀπεδείκνυντο,
> ἐσσωθέντες δὲ καὶ κατειληθέντες ἐς τὸ ἄστυ συνήλισαν ἐς τὴν ἀκρόπολιν
> τάς τε γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ τὰ χρήματα καὶ τοὺς οἰκέτας, καὶ ἔπειτα ὑπῆψαν τὴν ἀκρόπολιν
> πᾶσαν ταύτην καίεσθαι.
> ταῦτα δὲ ποιήσαντες καὶ συνομόσαντες ὅρκους δεινούς,
> ἐπεξελθόντες ἀπέθανον πάντες Ξάνθιοι μαχόμενοι.
> τῶν δὲ νῦν Λυκίων φαμένων Ξανθίων εἶναι οἱ πολλοί,
> πλὴν ὀγδώκοντα ἱστιέων, εἰσὶ ἐπήλυδες· αἱ δὲ ὀγδώκοντα ἱστίαι αὗται
> ἔτυχον τηνικαῦτα ἐκδημέουσι καὶ οὕτω περιεγένοντο.

RYS HISTORYCZNY

Ksantos stoi na wzgórzu nad lewym brzegiem rzeki o tej samej nazwie, dziś Eşen Çayı, kilkanaście kilometrów od morza, przy wsi Kınık. Licyjczycy nazywali swoje miasto Arñna, a akropol zamieszkany był już w VIII w. p.n.e. Strabon nazwał je największym miastem Licji. W związku licyjskim, który od II w. p.n.e. skupiał ponad dwadzieścia miast, Ksantos należał do sześciu najważniejszych z trzema głosami, obok m.in. Patary, Tlos i Myry. Mieszkańcy pisali w języku licyjskim, spokrewnionym z hetyckim i luwijskim, alfabetem podobnym do greckiego. Ksantos i Letoon dały badaczom wiele napisów w tym języku, także dwujęzycznych, dzięki którym licyjski da się dziś częściowo czytać.

Ksantos zapisał się w historii dwiema zbiorowymi zagładami. Ok. 540 p.n.e. na równinę pod miastem przyszło perskie wojsko wodza Harpagosa. Herodot, który urodził się niedaleko, w Halikarnasie, opisuje, że Ksantyjczycy po przegranej bitwie zebrali na akropolu kobiety, dzieci i dobytek, podpalili go i ruszyli na wroga, aż wszyscy zginęli. Ocalało tylko osiemdziesiąt rodzin, które były wtedy poza domem. Prawie pięćset lat później, w 42 p.n.e., po zabójstwie Cezara, Brutus zbierał pieniądze na wojnę z Oktawianem i Antoniuszem. Związek licyjski odmówił, więc Brutus oblegał Ksantos. Według Plutarcha mieszkańcy znów podpalili miasto i rzucali się w ogień, a żołnierze Brutusa próbowali ich ratować. Przeżyło podobno tylko 150 mężczyzn. Marek Antoniusz kazał potem miasto odbudować, więc większość ruin, które widać dziś, pochodzi z czasów rzymskich i bizantyjskich.

Najsłynniejsze zabytki Ksantosu są jednak w Londynie. Angielski podróżnik Charles Fellows trafił na ruiny w 1838 r., płynąc w górę rzeki od Patary. Wrócił na zlecenie British Museum, a w latach 40. XIX w. okręty Royal Navy wywiozły z Ksantosu rzeźby: reliefy Grobowca Harpii wiosną 1842 r., Pomnik Nereid w kolejnych latach. Za to w 1845 r. dostał tytuł szlachecki. W sali 17 British Museum stoi odtworzona fasada Pomnika Nereid, grobowca władcy Arbinasa z ok. 390–380 p.n.e. To grecka świątynka na wysokim cokole, z posągami kobiet w rozwianych szatach między kolumnami. Wzorował się na niej twórca Mauzoleum w Halikarnasie, jednego z siedmiu cudów świata. Z Grobowca Harpii z ok. 480–470 p.n.e. Fellows zabrał reliefy ze skrzydlatymi postaciami, które unoszą małe figurki, prawdopodobnie dusze zmarłych. Na wysokim kamiennym filarze w Ksantosie wiszą dziś ich betonowe odlewy. Obok stoi Filar z Inskrypcją, zbyt ciężki do wywiezienia. To grobowiec dynasty z ok. 400 p.n.e. z ok. 250 wierszami tekstu licyjskiego, najdłuższym znanym. Na tym samym filarze jest też grecki epigramat i wiersz w drugim, rzadszym języku licyjskim, milijskim.

Letoon, ok. 4 km na południe, nie było miastem, ale sanktuarium związku licyjskiego. Według mitu przyszła tu tytanida Leto, matka Apollina i Artemidy, gdy uciekała przed zazdrosną Herą. Antoninus Liberalis opowiada, że pasterze przegonili ją od źródła, a wilki zaprowadziły do rzeki Ksantos. Dlatego kraj miał się odtąd nazywać Licją, „ziemią wilków”, od greckiego lykos. Ovidiusz w „Metamorfozach” dodaje, że

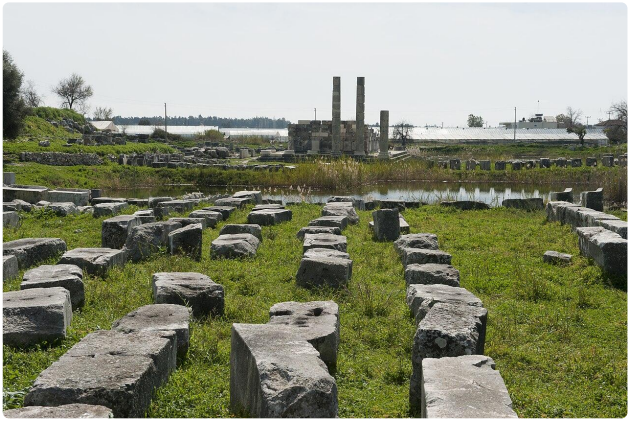
wieśniacy, którzy zmącili jej wodę, zamienili się w żaby. W sanktuarium stoją obok siebie trzy świątynie z V–IV w. p.n.e.: Leto, mniejsza Artemidy i Apollina [mozaika z lirą i łukiem w świątyni Apollina do sprawdzenia]. Świątynię Leto częściowo postawiono na nowo w latach 2000–2007. W 1973 r. znaleziono tu czterostronną stelę z dekretem o nowym kulcie w trzech językach: licyjskim, greckim i aramejskim, języku perskiej administracji. Dla licyjskiego jest tym, czym kamień z Rosetty dla hieroglifów: pozwoliła porównać ten sam tekst w znanym i słabo znanym języku. Stela stoi dziś w muzeum w Fethiye.

Pomnik Nereid z Ksantosu w British Museum: odtworzona fasada grobowca władcy Arbinasa z ok. 390 p.n.e. Fot. Joyofmuseums, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Teatr w Ksantosie widziany spod łuku wejścia; nad widownią stoją dwa grobowce na filarach Fot. Mkrc85, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Letoon: świątynie Leto i Apollina wśród szklarni; niższe partie sanktuarium stoją w wodzie gruntowej Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Ksantos: Grobowiec Harpii i sarkofag na filarze przy teatrze, Filar z Inskrypcją, teatr rzymski, bizantyjska bazylika z mozaikami, skalne grobowce na zboczu. Z akropolu widać dolinę Eşen, dziś pokrytą szklarniami.
- Letoon: trzy świątynie w jednym rzędzie, teatr wkopany w zbocze i nimfeum, czyli fontanna, zalane wodą gruntową. W wodzie podobno żyją żaby i żółwie [do sprawdzenia]: dobrze pasuje do mitu.
- Oryginał steli trójjęzycznej stoi w muzeum w Fethiye; warto tam zajrzeć, jeśli dzień zaczyna się w Fethiye.

Praktycznie

- Kınık leży przy D400 między Fethiye a Kalkanem; do ruin Ksantosu z drogi kilkaset metrów pod górę [parking do sprawdzenia]. Do Letoon prowadzi boczna droga przez Kumluova między szklarniami (ok. 4 km z Kınık w linii prostej) [nawierzchnia do sprawdzenia].
- Cienia jest mało, a na równinie bywa duszno i wilgotno: we wrześniu lepiej zwiedzać rano albo pod wieczór.
- Dobrze łączy się w jeden dzień z Saklıkent i Patarą.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Xanthos, en.wikipedia.org/wiki/Letoon, en.wikipedia.org/wiki/Letoon_trilingual, en.wikipedia.org/wiki/Nereid_Monument, en.wikipedia.org/wiki/Harpy_Tomb, en.wikipedia.org/wiki/Xanthian_Obelisk, en.wikipedia.org/wiki/Charles_Fellows, www.theoi.com/Titan/TitanisLeto.html, whc.unesco.org/en/list/484/, www.alomaliye.com/2026/09/08/2027-yili-muze-v..., www.wikidata.org/wiki/Q703480

36.35713, 29.31925 (wikidata:Q464936)

10 LICJA, PROWINCJA ANTALYA, DEMRE (TURCJA) · LICJA

Myra i kościół św. Mikołaja w Demre

Fot. Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, kosciol, bizantyjskie, rzymskie, muzeum
Czas	pół dnia: Myra ok. 1 godziny, kościół ok. 1 godziny, Andriake z muzeum 1–1,5 godziny
Wstęp	Myra 15 EUR, kościół św. Mikołaja 19 EUR (oba z audioprzewodnikiem, gdzie jest), Andriake z Muzeum Cywilizacji Licyjskich 5 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com, stan na 2026-09) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye (185 EUR, 15 dni) i MuseumPass Akdeniz (100 EUR, 7 dni) ważne; kościół czynny od 1 IV do 1 X 8:30–18:45, zimą 8:30–17:30 (broszura ministerstwa) [do sprawdzenia]
Myra	miasto licyjskie, jedno z sześciu największych w związku licyjskim; od 325 r. stolica prowincji Licja
Grobowce	dwie nekropolie skalne: nad morzem i nad rzeką; Fellows widział w 1840 r. ślady czerwonej, żółtej i niebieskiej farby
Kościół	z VI w. na miejscu starszego, obecny

	kształt głównie z 1042 r.; dzwonnica z 1862 r.
Relikwie	wywiezione do Bari w 1087 r. przez żeglarzy z Bari
Andriake	port Myry; spichlerz Hadriana z 119 r., od 2015 r. Muzeum Cywilizacji Licyjskich
Muł	ok. 9 m osadów rzeki nad antycznym miastem

> Stamtąd wypłynęliśmy i żeglowaliśmy pod osłoną Cypru, bo wiatry były przeciwne.
> Przepłynąwszy morze wzdłuż Cylicji i Pamfilii, przybyliśmy do Myry w Licji. Tam setnik znalazł statek aleksandryjski płynący do Italii i wsadził nas na niego.
>
> — Łukasz Ewangelista, „Dzieje Apostolskie” 27, 4–6 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους,
> τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες κατήλθαμεν εἰς Μύρρα τῆς Λυκίας.
> κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατοντάρχης πλοῖον Ἀλεξανδρινὸν πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

RYS HISTORYCZNY

Myra leżała kilka kilometrów od morza, nad rzeką Myros, dziś Demre Çayı, pod stromym wapiennym wzgórzem. Założyli ją Licyjczycy, w III w. p.n.e. była już miastem greckim, a potem przechodziła z rąk Ptolemeuszy do Seleucydów i wreszcie do Rzymian. Strabon wymienia ją wśród sześciu największych miast związku licyjskiego. Opiekunką miasta była Artemida Eleutheria. Pliniusz Starszy opisał tu źródło Apollina, w którym ryby wywołane dźwiękiem fletu dawały wróżby. W 325 r., gdy Licja stała się osobną prowincją rzymską, Myra została jej stolicą. Z antycznego miasta widać dziś niewiele, bo rzeka przez wieki przykryła je warstwą osadów grubą na ok. 9 m. Dopiero w 2009 r. georadar pokazał, gdzie pod polami i szklarniami leży antyczne miasto; od tego roku kopie tu zespół Uniwersytetu Akdeniz z Antalyi.

Nad równiną zostały dwie rzeczy, dla których się tu przyjeżdża. Pierwsza to nekropolie: dziesiątki grobowców wykutych w pionowej ścianie skały, jedne nad drugimi, jak bloki mieszkalne. Licyjczycy kuli je na wzór swoich drewnianych domów, z belkami, drzwiami z płycinami i daszkami. Dzięki temu wiemy, jak wyglądały domy, których nie ma. Jedna

nekropolia patrzy na morze, druga na rzekę. Charles Fellows, który oglądał je w 1840 r., widział jeszcze resztki czerwonej, żółtej i niebieskiej farby. Druga rzecz to teatr rzymski zbudowany na zboczu pod grobowcami. Trzęsienie ziemi zniszczyło go w 141 r., a potem go odbudowano. Przy teatrze leżą bloki fryzu z maskami teatralnymi.

Najsłynniejszym mieszkańcem Myry był biskup Mikołaj. Według broszury tureckiego ministerstwa urodził się w połowie III w. w Patarze, a biskupem Myry był w czasach Konstantyna Wielkiego. Według późniejszej tradycji brał udział w soborze nicejskim w 325 r. Legendy mówią, że ubogim zostawiał podarki nocą, potajemnie, przez okno albo komin, i właśnie z tego wyrósł Święty Mikołaj z prezentami. W VI w. nad jego grobem stał już kościół, a w 1042 r. cesarz Konstantyn IX Monomach przebudował go w kształt, który widać dziś. Myra była wtedy miastem granicznym: w 809 r. złupiło ją wojsko Abbasydów, a pod koniec XI w. zajęli ją Turcy seldżuccy. Wtedy, w 1087 r., żeglarze z Bari wyłamali sarkofag i wywieźli relikwie świętego do Włoch, gdzie zbudowano dla nich bazylikę San Nicola. Wenecjanie zabrali ok. 1100 r. to, co zostało, na wyspę Lido [do sprawdzenia]. W Myrze został pusty, uszkodzony sarkofag w bocznej nawie.

Później kościół zamulała rzeka, a o jego ratunek zadbała Rosja, dla której Mikołaj jest patronem. Car Aleksander II kupił świątynię w 1863 r. i rozpoczął odbudowę, ale jej nie dokończono. Z tych prac została dzwonnica z 1862 r., element obcy bizantyjskiej architekturze. Grecka społeczność opuściła Demre przy wymianie ludności w 1923 r. i kościół opustoszał. Od 1988 r. bada go zespół Uniwersytetu Hacettepe. Na ścianach są freski z XI w. ze scenami soborów i jedyny w Turcji cykl obrazów z życia i cudów Mikołaja. Dziś to muzeum, które według ministerstwa odwiedza prawie milion osób rocznie. W rocznicę śmierci świętego, 6 grudnia, w Demre odbywają się uroczystości, a od 2007 r. turecki rząd pozwala tu czasem odprawić prawosławną liturgię. W 2005 r. miasteczko, przez wieki zwane Kale, oficjalnie przyjęło nazwę Demre.

Ok. 4 km na południowy zachód od Myry, przy ujściu rzeki, leżał jej port, Andriake. W nim przesiadał się święty Paweł w drodze na proces do Rzymu: Dzieje Apostolskie opisują, że setnik znalazł tu statek z Aleksandrii płynący do Italii. Zawijały tu statki płynące z Aleksandrii do

Rzymu, także zbożowce. Cesarz Hadrian zbudował w 119 r. ogromny spichlerz, a w 2015 r. urządzono w nim Muzeum Cywilizacji Licyjskich. Wokół agory archeolodzy znaleźli warsztaty purpury, w których z morskich ślimaków robiono jeden z najcenniejszych barwników starożytności. Znaleźli też synagogę, łaźnie i kościoły, a w 1999 r. długi napis z prawem celnym z czasów Nerona. Do VII–VIII w. rzeka zamuliła zatokę i port przestał działać.

Fragment fryzu z maskami teatralnymi przed teatrem, a nad nim nekropolia z grobowcami wykutymi na kształt drewnianych domów Fot. Thecatcherintherye, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Kościół św. Mikołaja: przejście między nawami, na ścianie po prawej fresk z postacią biskupa Fot. Interfase, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Okolice Andriake z góry: dawną zatokę portu Myry zamuliła rzeka, dziś są tam trzciny i plaża Çayağzı Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Myra: skalne grobowce nekropolii morskiej i teatr z maskami, obok nekropolia rzeczna; ok. 1,5 km w górę rzeki stoi Grobowiec Lwa, zwany też Malowanym [dojście do sprawdzenia].
- Kościół św. Mikołaja w centrum Demre: posadzki z kamiennych płytek, freski, sarkofag w bocznej nawie i dzwonnica z XIX w. Leży poniżej dzisiejszego poziomu ulicy, pod dachem ochronnym.
- Andriake: spichlerz Hadriana z muzeum, agora z wielką cysterną i ślady warsztatów purpury.
- Po drodze z Demre do Andriake widać, ile ziemi zajmują szklarnie: równina Demre to jedno z centrów uprawy pomidorów pod szkłem [do sprawdzenia].

Praktycznie

- Demre leży przy D400 między Kaş a Finike. Kościół jest w centrum, ruiny Myry ok. 2 km na północ od niego, Andriake ok. 4 km na południowy zachód, przy plaży Çayağzı [odległości do sprawdzenia]. Parkingi są przy wszystkich trzech miejscach [opłaty do sprawdzenia].
- W Myrze i Andriake cienia jest mało; w kościele i w muzeum chłodniej, więc w południe najlepiej przenieść się pod dach.
- Do Myry podjeżdżają autokary wycieczek z Antalyi i Kemer, zwykle przed południem [do sprawdzenia]. Z Çayağzı odpływają też łodzie na Kekovę.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Myra, en.wikipedia.org/wiki/St._Nicholas_Church,_Demre, en.wikipedia.org/wiki/Andriake, kvmgm.ktb.gov.tr/Eklenti/92407,antalya-demre-..., arkeoloji.akdeniz.edu.tr/en/myra-andriake_exc..., www.lycianmonuments.com/andriake, www.dailysabah.com/life/history/from-sea-snai..., www.russianlife.com/magazine/january-february..., www.alomaliye.com/2026/09/08/2027-yili-muze-v...

36.25917, 29.98528 (wikidata:Q652024)

11 LICJA, PROWINCJA ANTALYA (TURCJA) · LICJA

Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)

Fot. Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, geologia, plaza
Czas	pół dnia na ruiny i plażę, wieczorem 1,5–2 godziny na Chimerę
Wstęp	ruiny Olympos 10 € dla cudzoziemców, płatne w lirach (stan na 2026-10, źródło: karekod.org); MuseumPass Türkiye 165 € za 15 dni; Chimera osobno, niewielka opłata przy ścieżce [kwota do sprawdzenia]
Związek Licyjski	Olympos jedno z sześciu miast z trzema głosami
Upadek piratów	Zeniketes spalił się w twierdzy po zdobyciu miasta przez Publiusza Serwiliusza Watię, ok. 77 r. p.n.e.
Chimera	dziesiątki płomieni na ok. 5000 m², ok. 4 km na północ od ruin; gaz to w ok. 87% metan
Plaża	ok. 3,5 km piasku i żwiru od Çıralı do Olympos; lęgowisko żółwi Caretta caretta
Park narodowy	Olimpos-Beydağları, od 1972 r.

> A skoro charaktery fatalne przeczytał,
> Zaraz młodzieńca w prace niebezpieczne wprząga,
> Chimerę znieść strasznego każe dziwoląga,
> Który nie był ludzkiego, lecz boskiego rodu:
> W głowie lew, koza w środku, kręty smok od spodu,
> A z paszczy ognistemi buchała potoki:
> Zabił ią, maiąc nieba pomyślne wyroki.
> Wnet się chwałą rycerską z Solimy ozdobił,
> I w walce, która była naystrasznieysza, pobił:
>
> — Homer, „Iliada” VI 178–185 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Olympos leży w wąskim, zalesionym wąwozie, którym potok spływa do morza między dwoma skalistymi wzgórzami. Miasto było portem wschodniej Licji, jak Faselis czy Myra. Geograf Strabon, powołując się na Artemidora z Efezu, wymienia je wśród sześciu najważniejszych członków Związku Licyjskiego, które miały na zgromadzeniu po trzy głosy. Strabon dodaje, że obok leżała góra o tej samej nazwie. W I w. p.n.e. Olympos zasłynęło jednak z czego innego: stało się gniazdem piratów. Rządził tu Zeniketes, którego twierdzę oblegał rzymski wódz Publiusz Serwiliusz Watia. Gdy opór nie miał już sensu, Zeniketes podpalił swój dom i spłonął razem z rodziną, by nie trafić do niewoli. Miasto usunięto ze Związku na ponad sto lat. Plutarch pisze w żywocie Pompejusza, że piraci składali w Olympos dziwne ofiary i odprawiali tajne obrzędy, wśród nich obrzędy Mitry, „które trwają do dziś”. To jedna z najstarszych wzmianek o kulcie Mitry w świecie greckim i rzymskim.

W czasach rzymskich Olympos odbudowano według regularnego planu. Ulice przecinały się pod kątem prostym, a dwie części miasta po obu stronach potoku łączył most o trzech łukach. Pod koniec III w. biskupem był tu Metody z Olympos, autor dialogu „Uczta dziesięciu dziewic”, zabity prawdopodobnie w 312 r. W V–VI w. miasto rozrosło się bardziej niż za Rzymian: w samym centrum archeolodzy naliczyli dziewięć bazylik z mozaikami na posadzkach. Potem przyszły najazdy arabskie i Olympos opustoszało. W średniowieczu na wzgórzach u ujścia potoku stanęły zamki, przypisywane Genueńczykom i Wenecjanom [do sprawdzenia].

Dziś ruiny giną w lesie, wśród oleandrów i laurów. Widać łaźnie nad wodą, wysoki portal świątyni, grobowce z napisami i resztki kościołów. Ścieżka przez stanowisko kończy się na plaży.

Ok. 4 km na północ, na zboczu nad wsią Çıralı, z ziemi bez przerwy wydobywa się płonący gaz. Turcy nazywają to miejsce Yanartaş, czyli „płonący kamień". Dziesiątki płomieni, od małych języczków po ogniska wielkości kominka, zajmują ok. 5000 m² nagiej, szarej skały. Starożytni łączyli je z Chimerą. Homer opowiada, że król Licji kazał Bellerofontowi zabić potwora z przodu lwa, w środku kozę, z tyłu węża, ziejącego ogniem. Pliniusz Starszy pisał, że w kraju Faselis płonie góra Chimera „ogniem, który nie gaśnie ani w dzień, ani w nocy". Już w starożytności spierano się jednak, gdzie ta góra leżała. Strabon umieszczał Chimerę w wąwozie ok. 75 km dalej na zachód. W 1811 r. brytyjski oficer marynarki Francis Beaufort, kartograf wybrzeża Anatolii, rozpoznał w Yanartaş górę Pliniusza. Od niego pochodzi skala siły wiatru. Pod płomieniami stoją ruiny świątyni Hefajstosa, boga ognia i kowali, i bizantyjskiego kościoła.

Ogień nie ma nic wspólnego z wulkanem. Gaz to w ok. 87% metan, do tego ok. 10% wodoru, trochę azotu i ślady helu. Badacze (Hoşgörmez, Etiope i Yalçın, 2008) ustalili, że połowa gazu pochodzi z rozkładu dawnej materii organicznej w skałach osadowych. Druga połowa powstaje bez udziału życia, gdy woda reaguje ze skałami ofiolitu Tekirova, dawnym dnem oceanu wypchniętym na ląd. To zjawisko nazywa się serpentynizacją. Według tych badań to największy znany na lądzie wypływ metanu niebiologicznego. Płomienie są silniejsze zimą, gdy deszcze podnoszą ciśnienie wód gruntowych. Dawniej żeglarze wypatrywali tego ognia z morza, a dziś wędrowcy z Drogi Licyjskiej parzą na nim herbatę.

Plaża między Çıralı a Olympos ma ok. 3,5 km i jest jednym z najważniejszych lęgowisk żółwia karetta (Caretta caretta) na tym wybrzeżu. Samice wychodzą nocą na piasek od maja do września, a młode wykluwają się do jesieni. W sezonie lęgowym plaża jest w nocy zamknięta dla ludzi. Wzdłuż Çıralı nie ma wielkich hoteli, tylko pensjonaty w sadach pomarańczowych. W samym wąwozie Olympos od

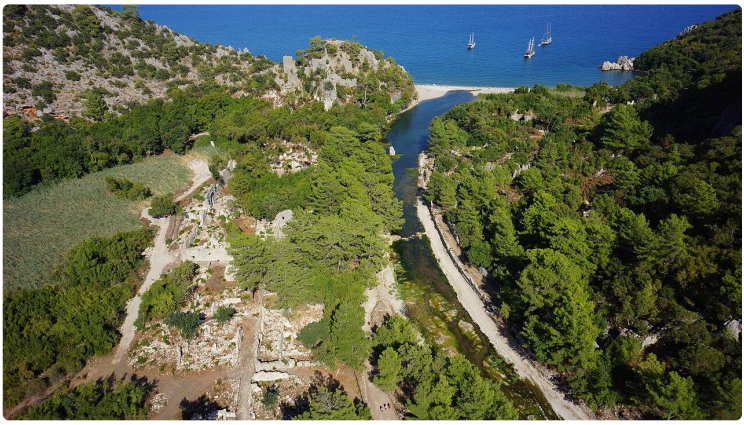
lat 80. XX w. działały „domki na drzewach”, legenda tureckiej turystyki plecakowej. Całe wybrzeże należy do parku narodowego Olimpos-Beydağları, założonego w 1972 r.

Chimera po zmroku: płomienie wychodzą ze szczelin skały i palą się bez przerwy Fot. Alexey Komarov, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Olympos: ruiny łaźni nad potokiem, kilkaset metrów przed plażą Fot. Krystsina Kashtanava, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Wąwóz Olympos z lotu ptaka: ruiny w lesie po obu brzegach potoku, w głębi plaża i zatoka Fot. Seckinevcim, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Chimera po zmroku: od parkingu ok. 1 km kamienną ścieżką pod górę, ok. 120 m przewyższenia, 20–30 minut marszu. Na górze płomienie w szczelinach i ruiny świątyni Hefajstosa. Wziąć latarkę, na ścieżce nie ma światła.
- Ruiny Olympos: spacer wzdłuż potoku od kasy do plaży, z łaźniami, portalem świątyni, mostem i grobowcem Marka Aureliusza Archepolisa, licjarchy z II w. W upał najlepiej rano.
- Plaża: kąpiel u wylotu wąwozu, pod skałami z ruinami zamku. Do Çıralı można iść brzegiem.

Praktycznie

- Dojazd: z D400 (Antalya – Kumluca) zjazd w stronę Çıralı, potem ok. 7 km krętej asfaltowej drogi w dół do wsi. Ostatnie ok. 900 m do parkingu pod Chimerą prowadzi kamienną kostką (OSM, stan na 2026-10). Do ruin Olympos dojeżdża się z drugiej strony, od wsi Olympos, albo dochodzi plażą z Çıralı.
- Ruiny są otwarte w dzień (według OSM 09:00–19:00) [godziny do sprawdzenia przed wyjazdem]. Na Chimerę idzie się wieczorem, więc dobrze mieć nocleg w Çıralı i nie wracać nocą krętą drogą. Pensjonaty mają zwykle podwórka, na których można postawić motocykl.
- Plaża w sezonie lęgowym jest zamknięta nocą. W 2022 r. zakaz obowiązywał od 20:00 do wschodu słońca (Hürriyet Daily News), w 2023 r. od 21:00 do 6:00 (Daily Sabah) [godziny do sprawdzenia przed wyjazdem].

- Stacji paliw w Çıralı brak [do sprawdzenia], najbliższe przy D400. We wrześniu w południe w wąwozie jest gorąco i wilgotno, a na kamieniach ścieżki do Chimery ślisko po deszczu.

Źródła: 13 adresów – lista w rozdziale „Źródła i licencje”.
36.39656, 30.47354 (wikidata:Q1380189)

12 LICJA, NA GRANICY PROWINCJI MUĞLA I ANTALYA (TURCJA) · LICJA

Saklıkent Kanyonu (wąwóz Saklıkent)

Fot. Buda2000, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	kanion, park narodowy, rzeka, geologia
Czas	1–3 godziny; sam spacer po kładce ok. 1 godziny, z brodzeniem w głąb wąwozu dłużej
Wstęp	250 TL dorośli, 125 TL studenci (stan na 2026-10, źródło: fethiyetours.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; to park narodowy, nie muzeum, więc MüzeKart i MuseumPass nie obowiązują (źródło: CNN Türk, 2021); parking przy wejściu płatny [stawka do sprawdzenia]
Długość	ok. 18 km (część źródeł podaje 16 km); bez sprzętu dostępny tylko początkowy odcinek
Głębokość	do ok. 300 m; w najwęższym miejscu ok. 2 m szerokości
Woda	ok. 5–10°C także latem – źródła krasowe u wylotu wąwozu
Rzeka	Karaçay, dopływ Eşen Çayı, czyli antycznego Ksantosu
Park narodowy	od 1996 r.; 1643 ha (inne źródło: 12 390 ha)
Odkrycie	pasterz z wioski Kayadibi w 1988 r., udostępniony od 1989 r.

O MIEJSCU

Saklıkent znaczy po turecku „ukryte miasto” i nazwa dobrze pasuje do tego miejsca. Wąwóz leży w zachodnim krańcu gór Taurus, ok. 45 km od Fethiye, i z równiny w ogóle go nie widać. Wcina się w masyw wapienny na ok. 18 km długości, a jego ściany mają miejscami ok. 300 m wysokości. W najwęższych miejscach rozstęp między nimi to ok. 2 m. Wyżłobiła go rzeka Karaçay, która wpada do Eşen Çayı, antycznego Ksantosu. Ta sama rzeka kilkanaście kilometrów niżej opływa wzgórze, na którym stała stolica Licji. Woda przez tysiące lat poszerzała pęknięcia uskokowe w wapieniu, a powyżej 1000 m n.p.m. wąwóz wychodzi na płaskowyże z letnimi osadami pasterzy (yayla).

Zimną wodę w kanionie mają za sprawą źródeł krasowych. Tuż za kładką przy wejściu biją silne źródła, którymi wraca na powierzchnię woda wsiąkająca w wapienne góry. Ma ona ok. 5–10°C nawet w środku lata, gdy na równinie panuje upał. Pierwszy krok w nurt bywa więc szokiem. Przepływ u wylotu wąwozu sięga 14–17 m³/s, a wiosną, gdy topnieją śniegi w Taurusie, nurt jest tak silny, że wejście do wody bywa zamknięte. Głębsze partie są dostępne tylko latem, przy niskiej wodzie. Całość przechodzą tylko grupy canyoningowe z liną i przewodnikiem, z noclegiem w wąwozie i zjazdami na linie przy ok. 30 progach i wodospadach.

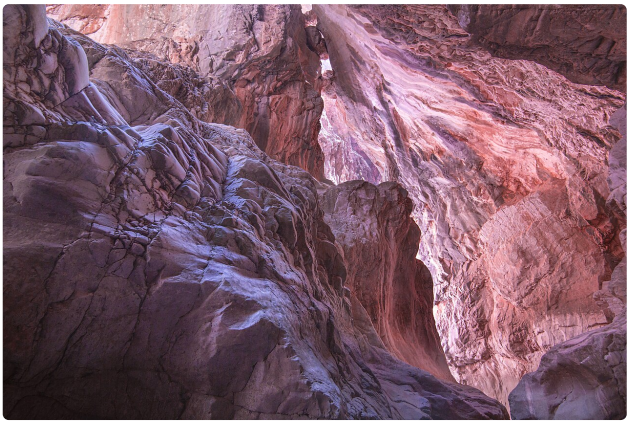
Turcja dowiedziała się o wąwozie dość późno. Według tureckiej encyklopedii Küre w 1988 r. pasterz Ekrem Uçar z pobliskiej wioski Kayadibi szukał zaginionej kozy i natrafił na wąską, głęboką szczelinę, której nikt nie znał. Wąwóz udostępniono w 1989 r., a sławny zrobił się po filmie dokumentalnym telewizji TRT. W 1996 r. ogłoszono tu park narodowy. Dziś przyjeżdża ok. 180–210 tys. osób rocznie, a w czasie jednego dziewięciodniowego świątecznego weekendu przyszło 55 tys. osób.

Przyroda zmienia się z wysokością. Przy wejściu rosną makia z oliwkami, wawrzynem i dębem kermesowym oraz sosna kalabryjska. Wyżej, powyżej 1000 m, są sosny czarne, a na górze Dumanlı Dağ okazałe cedry uznane za pomniki przyrody. W parku żyją m.in. koza bezoarowa (dziki przodek kozy domowej), wydra i orzeł przedni. Mieszka tu też

salamandra z Fethiye (Lyciasalamandra fazilae), płaz znany tylko z okolic Fethiye. Na płaskowyżu Aklar nad wąwozem rosną endemiczne rośliny cebulowe, m.in. cyklameny.

Koniec kładki: dalej idzie się już w wodzie, przez rwący nurt z lodowatych źródeł Fot. Acar54, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Wyżłobione przez wodę ściany w głębi wąwozu, gdzie przejście ma ledwie parę metrów Fot. Eyeintheair, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Kładka wzdłuż ściany wąwozu, przymocowana żelaznymi prętami do skały, ok. 200 m; z niej widać, jak spod skał wybija woda źródeł.
- Bród przez główny nurt na końcu kładki, a za nim spacer po żwirze i w wodzie w głąb wąwozu. Bez sprzętu zwykle do progu skalnego ok. 700–800 m dalej (stan na 2026-10, źródło: fethiyetours.com; Wikipedia podaje 4 km dostępne po kwietniu [do sprawdzenia]).

- Restauracje na drewnianych podestach nad wodą przy wejściu: pstrąg i gözleme, czyli cienki placek z nadzieniem.
- W pobliżu leżą Tlos i Letoon; Saklıkent łączy się łatwo z dniem przy Ksantosie.

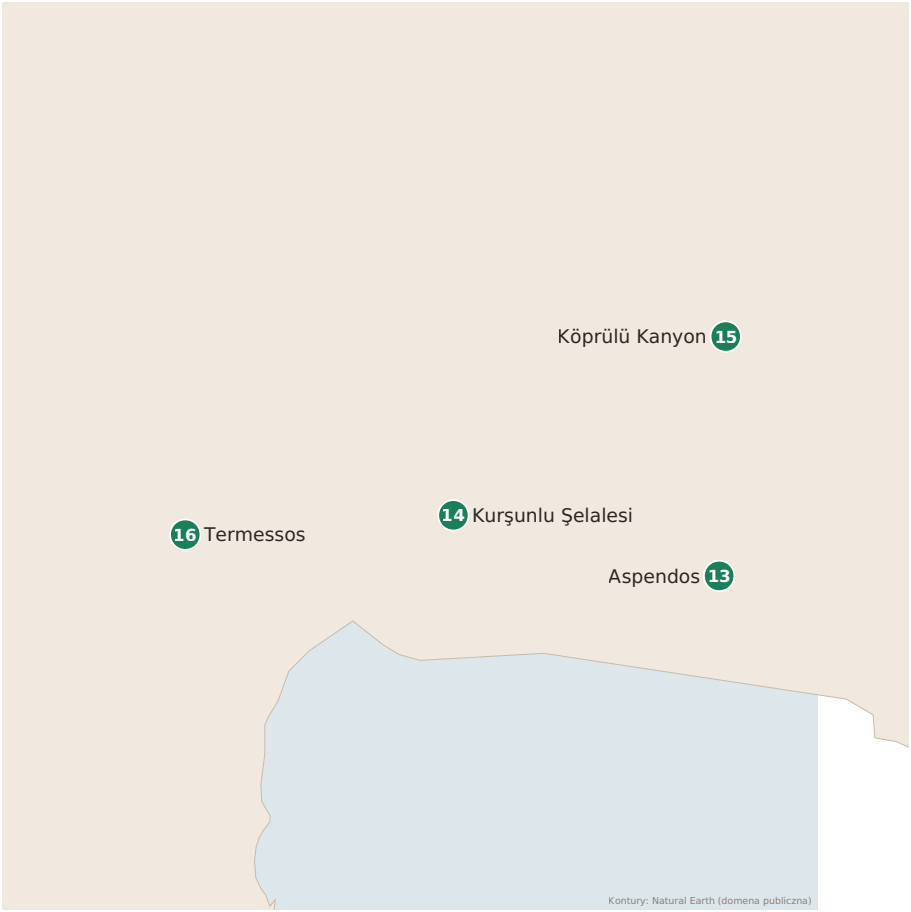
Praktycznie

- Dojazd asfaltem z Fethiye przez Kayadibi (ok. 45 km); od strony Ksantosu doliną Eşen [przebieg i nawierzchnia do sprawdzenia]. Przy wejściu jest płatny parking [stawka do sprawdzenia].
- Do wody trzeba zmienić strój: przy kasie są przebieralnie i szafki, a na miejscu można wypożyczyć gumowe buty do wody i kask (stan na 2026-10, źródło: fethiyetours.com). Kurtkę, buty motocyklowe i kask warto zamknąć w kufrach albo w szafce, bo w wąwozie nie ma ani toalet, ani gdzie ich zostawić.
- Przy wejściu nie ma bankomatu, a stragany z gözleme biorą tylko gotówkę (stan na 2026-10, źródło: fethiyetours.com).
- Najlepiej przyjechać przed 11:00, zanim dojadą wycieczki. W październiku i listopadzie wejście do rzeki bywa zamknięte po ulewach [do sprawdzenia na miejscu].
- Kasa czynna od ok. 8:45, latem do ok. 19:00, ostatnie wejście ok. 17:30–18:00 (stan na 2026-10) [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Saklıkent_National_Park, tr.wikipedia.org/wiki/Saklıkent_Millî_Parkı, kureansiklopedi.com/tr/detay/saklikent-milli-..., www.cnnturk.com/seyahat/saklikent-kanyonu-ner..., www.fethiyetours.com/best-of-fethiye/saklikent-gorge/, www.wikidata.org/wiki/Q79753

36.46878, 29.40342 (wikidata:Q79753)

Etap pamfilia: Pamfilia: Antalya, Aspendos i Taurus nad wybrzeżem

13 PAMFILIA, PROWINCJA ANTALYA (TURCJA) · PAMFILIA

Aspendos

Fot. Falk2, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, antyk, akwedukt, most
Czas	2 godziny na teatr i akropol, pół godziny na akwedukt i most
Wstęp	15 € dla cudzoziemców, płatne w lirach (stan na 2026-10, źródło: karekod.org); MuseumPass Türkiye 165 € za 15 dni; akwedukt i most seldżucki bez biletu
Teatr	ok. 161–169 n.e., za Marka Aureliusza; architekt Zenon, syn Teodora
Widownia	41 rzędów, ok. 7 tys. miejsc; średnica ok. 96 m
Akwedukt	ok. 19 km, na końcu syfon z dwiema wieżami ciśnień wysokimi na ok. 30 m
Most	seldżucki, z XIII w., na rzymskich filarach, z zakrętem w kształcie zygzaka
Festiwal	Międzynarodowy Festiwal Opery i Baletu Aspendos, w 2026 r. 12–26 września

RYS HISTORYCZNY

Aspendos leżało nad rzeką Eurymedon, dziś Köprüçay, ok. 16 km od morza. Według Tukidydesa w V w. p.n.e. rzeka była żeglowna aż do miasta, a mieszkańcy bogacili się na handlu solą, oliwą i wełną. Sami nazywali swoje miasto po pamfilijsku Estwedys. Ta nazwa widnieje na ich monetach, jednych z najwcześniejszych w regionie, z procarzem z jednej strony i trójnogim symbolem triskelionu z drugiej. Ok. 466 p.n.e. u ujścia

Eurymedonu ateński wódz Kimon rozbił flotę i armię perską, a Aspendos weszło do Związku Morskiego. W 389 p.n.e. pod miasto przypłynął Trazybul, bohater ateńskiej demokracji. Mieszkańcy zapłacili mu, żeby odpłynął, ale jego żołnierze i tak zniszczyli im zboże na polach. Rozgniewani Aspendyjczycy zabili go w jego namiocie. W 333 p.n.e. miasto próbowało przechytrzyć Aleksandra Wielkiego: posłowie obiecali daninę, ale rada jej nie zatwierdziła. Aleksander zawrócił z wojskiem i narzucił dwa razy wyższą daninę oraz macedoński garnizon.

Teatr, z którego Aspendos słynie dziś, zbudowano ok. 161–169 n.e., za cesarza Marka Aureliusza. Napis przy wejściu mówi, że ufundowali go dwaj bracia, Kurcjusz Kryspinus i Kurcjusz Auspikatus, a projektował miejscowy architekt Zenon, syn Teodora. Widownię oparto o zbocze akropolu. Ma 41 rzędów kamiennych siedzeń i mieściła ok. 7 tys. widzów, a nad górnymi rzędami biegnie arkadowa galeria. Najcenniejszy jest budynek sceny, zachowany w całości do pełnej wysokości ok. 16 m. Należy do najlepiej zachowanych ścian scenicznych świata rzymskiego. W górnych murach widać otwory na maszty, na których rozpinano płócienny dach nad widzami. Miejscowa legenda opowiada, że król Aspendos obiecał rękę córki temu, kto zbuduje miastu najpożyteczniejszą budowlę. Jeden budowniczy dał miastu akwedukt, Zenon teatr. Król usłyszał w najwyższym rzędzie szept wypowiedziany na scenie i córka przypadła Zenonowi.

Teatr przetrwał, bo nigdy nie przestał służyć. W XIII w. sułtan seldżucki Alaeddin Keykubad I zrobił z niego pałac i karawanseraj. Dobudowano blanki na górnych murach, a na ścianie sceny do dziś widać ornament z czerwonej cegły z tamtych czasów. 9 marca 1930 r. teatr obejrzał Mustafa Kemal Atatürk. Według przekazu polecił go odnowić, ale nie zamykać, tylko grać w nim przedstawienia i urządzać zapasy. Od 1994 r. odbywa się tu Międzynarodowy Festiwal Opery i Baletu Aspendos. W 2026 r. trwał od 12 do 26 września, z „Attylą” Verdiego, „Carmina Burana” i „Spartakusem”. W tym teatrze 28 kwietnia 1987 r. Dalida dała swój ostatni koncert.

Za akropolem, na równinie, stoją łuki akweduktu, jednego z najciekawszych w świecie rzymskim. Woda płynęła ok. 19 km z gór na północy. Ostatnie ok. 2 km to syfon, czyli zamknięta rura z kamiennych

bloków na arkadach. Woda wznosiła się w nim na dwie wieże ciśnień wysokie na ok. 30 m i opadała na drugą stronę, pod ciśnieniem ok. 4 barów. Napis wymienia fundatora, Tyberiusza Klaudiusza Italikusa, który wydał na akwedukt 2 mln denarów. Ok. 3 km na południe, przy drodze z wybrzeża, rzekę przecina most z XIII w., także dzieło Keykubada I. Seldżuccy budowniczowie oparli go na filarach mostu rzymskiego, które trzęsienie ziemi przesunęło w dół rzeki. Dlatego most skręca w połowie dwa razy pod kątem prostym. Kamienne rury akweduktu wmurowano w jego rampy.

Teatr z akropolu: półkolista widownia oparta o zbocze, za nią sady i góry Taurusu Fot. Saffron Blaze, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Wieża ciśnień akweduktu: tu woda wznosiła się w syfonie i znów opadała ku miastu Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Most seldżucki na Köprüçay, zbudowany na resztkach mostu rzymskiego Fot. Adam Franco, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: wejść na górę widowni i do arkadowej galerii; na scenie spróbować akustyki. Od strony akropolu (ścieżka za teatrem) widok na teatr z góry i na całą dolinę.
- Akwedukt: łuki i wieże ciśnień ok. 1–2 km na północ od teatru, przy wiejskiej drodze.
- Most seldżucki na Köprüçay, przy drodze dojazdowej do Aspendos: zygzak widać najlepiej z brzegu.
- Perge, ok. 30 km na zachód, w Aksu pod Antalyą: brama z dwiema hellenistycznymi wieżami, stadion, łaźnie i ulica z kanałem wodnym pośrodku (11 € dla cudzoziemców, stan na 2026-10, karekod.org). Tu w I w. nauczali apostołowie Paweł i Barnaba (Dz 13, 13–14 i 14, 25).

Praktycznie

- Dojazd: z D400 (Antalya – Manavgat) przy Serik zjazd na północ, kilka kilometrów płaskiej asfaltowej drogi przez wieś Belkıs, obok mostu seldżuckiego. Duży parking przy kasie. Odcinek D400 z Antalyi ma duży ruch, w tym autokary z hoteli.
- Autokary wycieczkowe przyjeżdżają głównie przed południem, więc najlepiej być na otwarcie albo późnym popołudniem [godziny otwarcia do sprawdzenia przed wyjazdem]. Na widowni nie ma cienia.
- W dni przedstawień festiwalowych zwiedzanie może być skrócone [do sprawdzenia]. Bilety na przedstawienia sprzedaje Państwowa Opera i Balet.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Aspendos, en.wikipedia.org/wiki/Roman_Theatre_of_Aspendos, en.wikipedia.org/wiki/Eurymedon_Bridge_(Aspendos), ancienttheatrearchive.com/theatre/aspendus-th...,

aspendoskazisi.aku.edu.tr/en/2023/04/22/205/, www.dha.com.tr/kultur-sanat/aspendos-festival..., www.karekod.org/blog/muze-ve-oren-yerleri-fiyatlari/, en.wikipedia.org/wiki/Perga

36.93889, 31.17222 (wikidata:Q633757)

14 PAMFILIA, GMINA AKSU, PROWINCJA ANTALYA (TURCJA) · PAMFILIA

Kurşunlu Şelalesi (wodospad Kurşunlu)

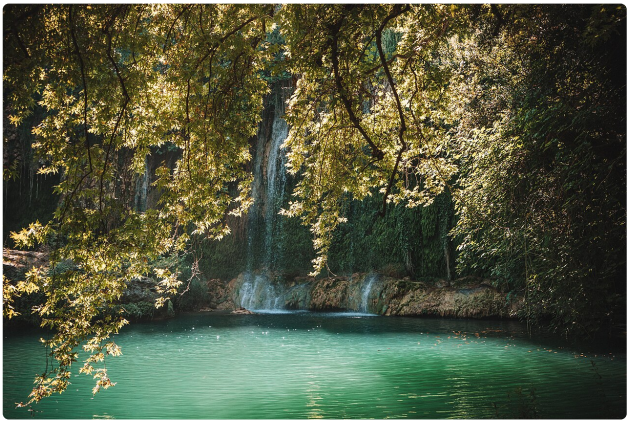
Fot. Mehmettarcan, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	wodospad, przyroda, kanion
Czas	1–1,5 godziny
Wstęp	płatny wstęp do parku przyrody [cena do sprawdzenia; podawane w sieci kwoty są sprzed kilku lat]
Wodospad	główny ok. 18 m wysokości, poniżej siedem połączonych stawów
Wąwóz	ok. 2 km
Park przyrody	od 21 maja 1991 r., ok. 586 ha; do zwiedzania ok. 20 ha
Źródło	Gelingöz, ok. 4 km w górę potoku
Ruch	ok. 400 tys. odwiedzających w sezonie 2025

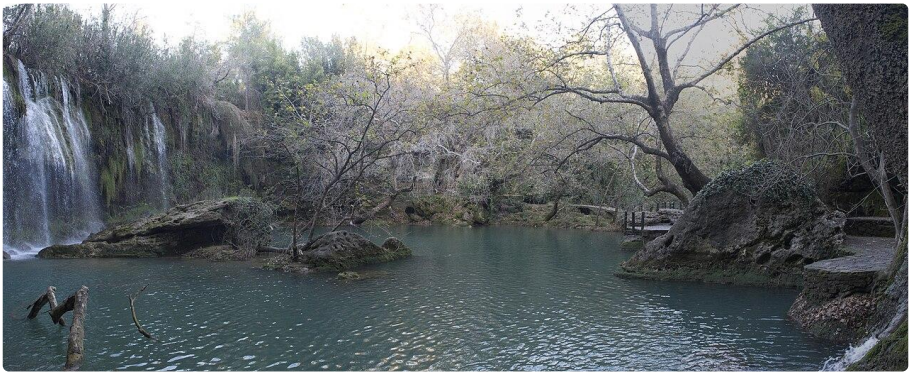
O MIEJSCU

Kurşunlu to mały wąwóz na skraju równiny Pamfilii, ok. 20 km na wschód od centrum Antalyi. Potok, który bierze początek w źródle Gelingöz ok. 4 km wyżej, spada tu z progu płaskowyżu Antalyi ku dolinie rzeki Aksu. Główny wodospad ma ok. 18 m wysokości. Woda spływa po ścianie porośniętej mchem i paprociami, wieloma strugami naraz, jak przez zasłonę. Poniżej leży siedem połączonych stawów, przez które potok płynie dalej wąwozem długim na ok. 2 km. Nad wodą rosną platany, wawrzyny i dęby, a wyżej las sosnowy. W lesie słychać dzięcioły i dudki, a w nocy sowy. Stoi tu też stary młyn wodny, według DHA sprzed ok. 200 lat. Nazwa znaczy po turecku „ołowiany” i jest wspólna z pobliską wsią; skąd się wzięła, nie wiadomo [do sprawdzenia].

W 1991 r. wodospad i ok. 586 ha lasu wokół ogłoszono parkiem przyrody. Do zwiedzania udostępniono ok. 20 ha z alejkami, kładkami i miejscem na piknik. To jedno z ulubionych miejsc wypoczynku mieszkańców Antalyi: w sezonie 2025 przyjechało ok. 400 tys. osób, a latem bywa ich ponad 1500 dziennie. Wody jest jednak mniej niż przed dekadą. Według DHA (2025-10) winne są nielegalne studnie, z których okoliczne wsie podlewają szklarnie; szacuje się je na ponad 3000. Na 2026 r. zapowiedziano huśtawkę nad wąwozem i szklany taras widokowy, więc wygląd wejścia może się zmienić [do sprawdzenia].

Staw pod wodospadem w cieniu drzew Fot. Capyusuf, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Wodospad i staw na dnie wąwozu w grudniu, z mostkiem ścieżki po prawej Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Zejście ścieżką i schodami do stawu pod głównym wodospadem, potem alejka wzdłuż stawów w dół wąwozu.

- Cień i chłód nad wodą w najgorętszej porze dnia; kąpiel w stawach jest zabroniona [do sprawdzenia].

Praktycznie

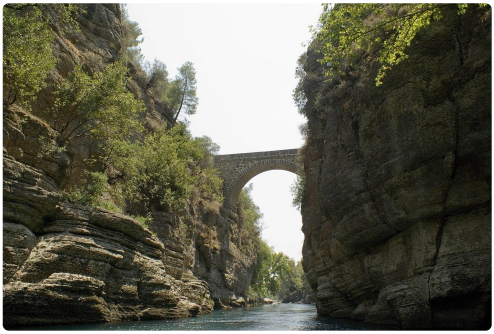
- Dojazd: z D400 (Antalya – Serik) ok. 12 km na wschód od Antalyi zjazd na północ, potem ok. 7 km asfaltem do parkingu przy wejściu. Wodospad leży w linii prostej ok. 6 km od Perge, więc oba miejsca łatwo połączyć w jedno popołudnie.
- Parking przy wejściu. Ścieżki są krótkie i w cieniu, można zostawić kurtkę na motocyklu albo nieść ją ze sobą.
- W weekendy i w wakacje tłoczno, w dzień powszedni po południu spokojniej. Godziny otwarcia: CNN Türk podawał w 2021 r. 09:00–18:00 [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Wikipedia pisze, że latem wodospad bywa strużką. Zdjęcia z różnych pór roku pokazują jednak wodę także jesienią i zimą [ilość wody we wrześniu i październiku do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Kur%C5%9Funlu_Waterfall..., www.dha.com.tr/foto-galeri/kursunlu-selalesin..., www.cnnturk.com/seyahat/kursunlu-selalesi-ner..., www.openstreetmap.org/node/305731579, www.openstreetmap.org/way/131469378

37.00297, 30.81987 (osm:node/305731579)

15 PIZYDIA, TAURUS NAD PAMFILIĄ, PROWINCJA ANTALYA (TURCJA) · PAMFILIA

Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge

Fot. Ahmet Colakoglu, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	kanion, most, rzymskie, antyk, park narodowy, droga motocyklowa
Czas	pół dnia na most, kanion i Selge; z raftingiem cały dzień
Wstęp	opłata za wjazd do parku narodowego, różna dla samochodu i motocykla [kwota do sprawdzenia]; ruiny Selge we wsi bez kasy, według OSM dostępne całą dobę (stan na 2026-10) [do sprawdzenia]
Kanion	ok. 14 km długości, ściany do ok. 100 m; rzeka Köprüçay, antyczny Eurymedon
Park narodowy	od 1973 r., ok. 366 km²
Most Oluk	rzymski, II w. n.e.; ok. 14 m długości, jezdnia 2,5 m, jeden łuk ok. 7 m rozpiętości
Droga do Selge	ok. 11 km asfaltu od mostu, z ok. 190 do ok. 1000 m n.p.m., nachylenie do 10%
Selge	teatr z II–III w. na 45 rzędów, wśród domów wsi Altınkaya

> I tam przybyli do niego posłowie z Selge.
> Oni także są Pizydami, barbarzyńcami, mieszkają w wielkim mieście
> i także są wojowniczy. A że od dawna byli wrogami Telmissyjczyków,
> przyszli w poselstwie, by zawrzeć przyjaźń z Aleksandrem.
> Aleksander zawarł z nimi układ i odtąd we wszystkim mógł na nich polegać.
>
> — Arrian, „Wyprawa Aleksandra” I 28 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Καὶ ἐνταῦθα ἀφικνοῦνται παρ' αὐτὸν Σελγέων πρέσβεις.
> οἱ δέ εἰσι καὶ αὐτοὶ Πισίδαι βάρβαροι καὶ πόλιν μεγάλην οἰκοῦσιν
> καὶ αὐτοὶ μάχιμοί εἰσιν. ὅτι δὲ πολέμιοι τοῖς Τελμισσεῦσιν ἐκ παλαιοῦ ἐτύγχανον,
> ὑπὲρ φιλίας πρὸς Ἀλέξανδρον πεπρεσβευμένοι ἦσαν.
> καὶ πρὸς τούτους σπένδεται Ἀλέξανδρος, καὶ ἐκ τούτου πιστοῖς ἐς ἅπαντα ἐχρήσατο.

O MIEJSCU

Köprüçay, starożytny Eurymedon, spływa z Taurusu ku Pamfilii przez kanion długi na ok. 14 km, o wapiennych ścianach wysokich do ok. 100 m. Woda jest zimna, zielononiebieska i szybka, a w rzece żyją pstrągi. Wokół rosną lasy sosnowe, a na zboczach naturalny las cyprysowy, uchodzący za jeden z największych w basenie Morza Śródziemnego [do sprawdzenia: turecka encyklopedia mówi o lasach cedrowych]. W lasach żyją jelenie, dzikie kozy, niedźwiedzie i wilki. W 1973 r. kanion i góry wokół, razem ok. 366 km², objęto parkiem narodowym. Dla większości przyjezdnych Köprülü to przede wszystkim rafting. Spływy pontonowe zaczynają się w okolicach Beşkonak, a przy drodze stoją bazy raftingowe i restauracje z pstrągiem.

Nazwa kanionu znaczy „z mostem”. Chodzi o rzymski most Oluk, przerzucony nad wąskim gardłem rzeki jednym łukiem o rozpiętości ok. 7 m. Ma ok. 14 m długości i 3,5 m szerokości, a jezdnię ledwie 2,5 m. Kamienie łuku ułożono bez zaprawy. Most powstał prawdopodobnie w II w. n.e., gdy Selge przeżywało rozkwit. Był częścią brukowanej drogi z wybrzeża do miasta w górach. Ok. 1 km dalej, na dopływie Kocaçay, stoi drugi rzymski most, Büğrüm. Most Oluk po dwóch tysiącach lat nadal nosi ruch: przejeżdża przez niego każdy, kto jedzie do Selge, także motocyklem.

Selge leży ok. 11 km dalej i 800 m wyżej, na wysokości ok. 1000 m. Strabon pisze, że założyli je Spartanie, a wcześniej wróżbita Kalchas, ten sam, który doradzał Grekom pod Troją. Miasto miało dobre prawa i żyzne okolice z oliwą, winem i lasami. Zbierano tu żywicę styraksu na kadzidła i lekarstwa, a z korzenia irysa robiono słynną maść. Selge mogło wystawić 20 tys. wojowników i według Strabona nigdy nie uległo obcej władzy. W

333 p.n.e. jego posłowie przyszli do Aleksandra Wielkiego po przyjaźń, bo Selge od dawna walczyło z Termessos (zob. Termessos). W 218 p.n.e. miasto oblegał Achajos, władca zachodniej Azji Mniejszej. Według Polibiusza po długim oblężeniu i próbie zdrady Selge poprosiło o pokój i musiało zapłacić 400 talentów, a później kolejne 300. Jeszcze w V w. n.e. mieszkańcy odparli tu oddział Gotów.

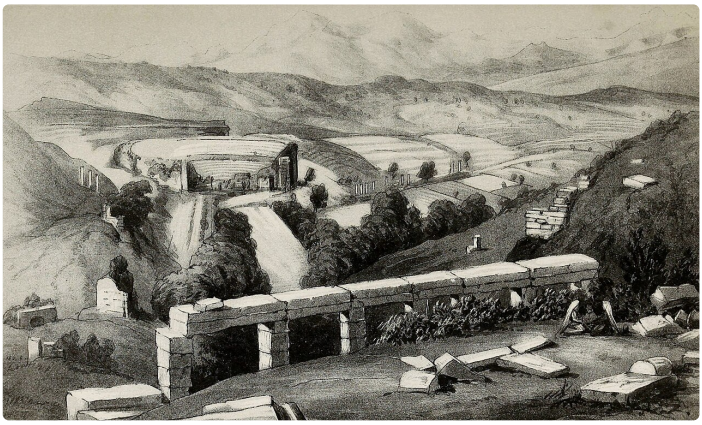
Najlepiej zachował się teatr z II–III w., wsparty o zbocze, z 45 rzędami siedzeń. Stoi dziś między domami, ogrodami i stodołami wsi Altınkaya („złota skała”). Mieszkańcy hodują kozy i od wieków budowali domy z antycznych bloków, więc kolumny i nadproża tkwią w murach i płotach. Nad wsią leżą resztki agory, świątyń Zeusa i Artemidy, cystern i stadionu. Po drodze w górę mija się Adam Kayalar, „skały-ludzi”: skalne wieże wyrzeźbione przez erozję, trochę jak kominy w Kapadocji. Z Selge widać wysokie grzbiety Taurusu, zimą ośnieżone.

Most Oluk z góry: jedyny łuk nad wąwozem i stara kamienna droga schodząca do mostu Fot. Kadı, CC BY 4.0, Wikimedia Commons

Selge: teatr na zboczu, obok domy i pola wsi Altınkaya, w głębi grzbiety Taurusu Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Selge na litografii według rysunku Edwarda Thomasa Daniella, wydanej w 1847 r. Fot. Edward Thomas Daniell, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Most Oluk: zatrzymać się przed mostem i zejść na skały nad rzeką. Stamtąd widać łuk z boku i wodę w gardle kanionu. Obok zaczyna się rzymska kamienna droga ze schodami.
- Selge: teatr we wsi i krótki spacer na wzgórze z agorą. Z górnych rzędów teatru widok na pola, domy i góry.
- Adam Kayalar: postój przy skałach na zakrętach drogi w górę.
- Rafting: spływ z okolic Beşkonak z jednej z baz przy drodze [długość, ceny i sezon do sprawdzenia].

Praktycznie

- Dojazd: z D400 między Serik a Manavgat zjazd na północ (drogowskaz Selge / Köprülü Kanyon), potem ok. 40 km asfaltem doliną Köprüçay przez Taşağıl i Beşkonak do mostu Oluk. Przy drodze w dolinie są restauracje i stacje paliw [paliwo w Beşkonak do sprawdzenia; najpewniej zatankować przy D400].
- Most Oluk ma jedną wąską jezdnię z kamiennej kostki (OSM). Trzeba przepuszczać pojazdy z naprzeciwka, a kostka bywa śliska.
- Droga od mostu do Selge: ok. 11 km asfaltu, w OSM w całości utwardzona (stan na 2026-10). Dangerous Roads opisuje 10,8 km o średnim nachyleniu ok. 7,5% i miejscami 10%, z ostrymi, ślepymi zakrętami, nawrotami i wąskimi fragmentami. Szutru nie ma. Na zakrętach mogą leżeć żwir i kamienie, a z naprzeciwka jadą busy wycieczkowe i jeepy safari. Do wsi i z powrotem tą samą drogą.

- W Selge parking przy teatrze (OSM). Na górze bywa o kilka stopni chłodniej niż w dolinie. W kanionie latem tłoczno od autokarów z raftingiem, najspokojniej rano.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6pr%C3%BCl%C3%BC_Canyon, tr.wikipedia.org/wiki/K%C3%B6pr%C3%BCl%C3%BC_..., en.wikipedia.org/wiki/Eurymedon_Bridge_(Selge), en.wikipedia.org/wiki/Selge, www.turkisharchaeonews.net/site/selge, www.dangerousroads.org/europe/turkey/7773-sel..., www.ktb.gov.tr/EN-99777/antalya---koprulu-can..., turkeytravelplanner.com/?p=1630, www.openstreetmap.org/way/25116678, www.openstreetmap.org/way/490972010, www.openstreetmap.org/way/307610089, www.openstreetmap.org/way/84341217

37.19207, 31.18089 (osm:way/25116678)

16 PIZYDIA, GÓRY GÜLLÜK DAĞI NAD ANTALYĄ (TURCJA) · PAMFILIA

Termessos

Fot. Ingo Mehling, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, gory, widok, park narodowy
Czas	3–4 godziny w ruinach, z dojazdem z Antalyi pół dnia
Wstęp	bilet do ruin plus osobna opłata za wjazd do parku narodowego przy bramie [kwoty do sprawdzenia: nie znalazłem wiarygodnej aktualnej ceny dla cudzoziemców, stan na 2026-10]; według recenzji z 2026 r. MuseumPass Türkiye obowiązuje [do sprawdzenia]
Wys.	ok. 1000 m n.p.m.; Güllük Dağı do 1665 m
Aleksander	333 p.n.e. – przeszedł wąwóz pod miastem, ale miasta nie zdobył
Teatr	4–5 tys. miejsc, nad przepaścią, z widokiem na Pamfilię
Alketas	319 p.n.e. – wódz macedoński odebrał sobie życie w mieście; młodzież wystawiła mu grobowiec
Rzym	od 71 p.n.e. miasto wolne i sprzymierzone z Rzymem
Wykopaliska	w dolnym mieście od 2025 r.

> Gdy Aspendyjczycy przystali na wszystko, ruszył do Perge,
> a stamtąd wyprawił się do Frygii. Droga wiodła mu
> obok miasta Telmissos. Ludzie ci są z rodu Pizydami, barbarzyńcami;
> mieszkają w miejscu bardzo wysokim i ze wszystkich stron urwistym,
> a droga obok miasta jest trudna. Od miasta schodzi bowiem góra
> aż do samej drogi i przy niej się kończy,
> a naprzeciw niej wznosi się druga, nie mniej urwista.
> Te góry tworzą nad drogą jakby bramę
> i niewielka straż na nich może zamknąć przejście.
> A wtedy Telmissyjczycy wyszli całym ludem i obsadzili obie góry.
>
> — Arrian, „Wyprawa Aleksandra” I 27 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Ὡς δὲ πάντα οἱ ἐπεχώρησαν, ἀνέζευξεν ἐς Πέργην,
> κἀκεῖθεν ἐς Φρυγίαν ὥρμητο. ἦν δὲ αὐτῷ ἡ πορεία
> παρὰ Τελμισσὸν πόλιν. οἱ δὲ ἄνθρωποι οὗτοι τὸ μὲν γένος Πισίδαι εἰσὶ βάρβαροι,
> χωρίον δὲ οἰκοῦσιν ὑπερύψηλον καὶ πάντῃ ἀπότομον,
> καὶ ἡ ὁδὸς παρὰ τὴν πόλιν χαλεπή. καθήκει γὰρ ἐκ τῆς πόλεως ὄρος
> ἔστε ἐπὶ τὴν ὁδόν, καὶ τοῦτο μὲν αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ ἀποπαύεται,
> ἀντίπορον δὲ αὐτῷ ἄλλο ὄρος ἐστὶν οὐ μεῖον ἀπότομον.
> καὶ ταῦτα τὰ ὄρη ὥσπερ πύλας ποιεῖ ἐπὶ τῇ ὁδῷ,
> καὶ ἔστιν ὀλίγῃ φυλακῇ κατέχοντας τὰ ὄρη ταῦτα ἄπορον ποιεῖν τὴν πάροδον.
> καὶ τότε οἱ Τελμισσεῖς πανδημεὶ ἐκβεβοηθηκότες ἀμφότερα τὰ ὄρη κατεῖχον.

RYS HISTORYCZNY

Termessos leży na skalnej półce ok. 1000 m n.p.m., na zboczu góry Güllük Dağı, którą starożytni nazywali Solymos. Od Antalyi dzieli je w linii prostej niecałe 20 km, ale z dołu miasta nie widać. Mieszkańcy, według Strabona, nazywali siebie Solymami. To lud znany z Homera: w szóstej księdze „Iliady” Bellerofont, zaraz po zabiciu Chimery, walczy z Solymami w „najstraszniejszej” ze swoich bitew (zob. Olympos i Çıralı z Chimerą). Strabon pisze, że koło Termessos pokazywano „palisadę Bellerofonta” i grób jego syna. Głównym bogiem miasta był Zeus Solymeus, dawny bóg anatolijski utożsamiony z Zeusem. Jego wizerunek bito na monetach z napisem „autonomiczni”.

Pod miastem biegnie wąwóz, którym szła droga z wybrzeża Pamfilii do Frygii. Arrian opisuje, jak w 333 p.n.e. Aleksander Wielki stanął przed tą „bramą” z dwóch urwistych gór. Arrian nazywa miasto Telmissos, ale chodzi o Termessos. Termessyjczycy obsadzili oba zbocza. Aleksander rozbił obóz, poczekał, aż większość obrońców wróci na noc do miasta, i przepędził straże łucznikami. Wąwóz przeszedł, ale miasta nie zaatakował. Uznał, że nie zdobędzie go szybko, i poszedł na Sagalassos. Późniejsza tradycja dodaje, że porównał Termessos do orlego gniazda, a

gospodarze z Perge celowo poprowadzili go najtrudniejszą drogą [do sprawdzenia]. Kilka lat później, w 319 p.n.e., schronił się tu Alketas, jeden z wodzów Aleksandra, ścigany przez Antygona Jednookiego. Starszyzna miasta postanowiła wydać go wrogowi, młodzież chciała go bronić. Alketas odebrał sobie życie, a Antygon przez trzy dni bezcześcił jego ciało i porzucił je bez pogrzebu. Młodzi Termessyjczycy zabrali zwłoki, pochowali je z honorami i wystawili mu pomnik. Grobowiec wykuty w skale z płaskorzeźbą jeźdźca tradycyjnie uważa się za jego grób.

Termessos było wojownicze i dumne. Walczyło ze Związkiem Licyjskim, z sąsiednią Isindą i przez wieki z pizydyjskim Selge (zob. Kanion Köprülü i Selge). Przeciw Selge sprzymierzyło się z Attalosem II, królem Pergamonu, który zbudował przy agorze piętrową stoę. W 71 p.n.e. senat rzymski uznał Termessos za miasto wolne i sprzymierzone. Najlepsze lata przyszły na przełomie II i III w. n.e. Wtedy powstała „Droga Królewska” wiodąca od wąwozu na górę, a przy wejściu brama ku czci cesarza Hadriana. Na murach przy bramie wyryto napisy z wróżbami: rzucało się kośćmi i odczytywało radę odpowiedniego boga. Kres miasta przyniosło trzęsienie ziemi, które zniszczyło akwedukt. Bez wody mieszkańcy odeszli i nikt już tu nie wrócił, dlatego ruin nie rozebrano na budulec. W 1842 r. dotarli tu brytyjscy podróżnicy Thomas Spratt i malarz Edward Thomas Daniell. Daniell zmarł na malarię w Antalyi jeszcze tego samego roku.

Dziś ruiny leżą w lesie dębów i sosen, w parku narodowym Güllük Dağı-Termessos. Z dawnego miasta zostało wiele: agora z pięcioma wielkimi cysternami wykutymi w skale, gimnazjon, odeon zachowany prawie do wysokości dachu, sześć świątyń i ogromna nekropola z setkami sarkofagów. Najsłynniejszy jest teatr na krawędzi zbocza. Ma 4–5 tys. miejsc, a z jego górnych rzędów widać z jednej strony skalny szczyt Güllük Dağı, a z drugiej przepaść, równinę Pamfilii i morze. W 2025 r. archeolodzy zaczęli wykopaliska w dolnym mieście. W lesie żyją kozice, a nad szczytami krążą orły i sępy [do sprawdzenia].

Teatr: widownia i budynek sceny, za nimi przepaść i grzbiety Taurusu Fot. Saffron Blaze, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Grobowiec wykuty w skale, tradycyjnie uważany za grób Alketasa, z płaskorzeźbą jeźdźca Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Termessos w akwareli Edwarda Thomasa Daniella z 1842 r., w głębi Zatoka Antalyjska Fot. Edward Thomas Daniell, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Teatr: usiąść w górnych rzędach i spojrzeć na zatokę; przy dobrej pogodzie widać Antalyę.
- Agora z cysternami i odeon z jedenastoma oknami tuż obok teatru.
- Nekropola na szczytowej części miasta: sarkofagi porozrzucane przez trzęsienia ziemi; grób Alketasa na uboczu, w zachodniej części ruin.
- Po drodze, z dolnej części szosy: wąwóz Yenice, którym szedł Aleksander, i mury hellenistyczne.

Praktycznie

- Dojazd: z Antalyi drogą D350 w stronę Korkuteli. Przy zjeździe do parku stoi brama z kasą (OSM). Dalej ok. 8 km krętej, stromej drogi asfaltowej do parkingu na jej końcu. Droga wspina się z ok. 400 do ok. 890 m n.p.m. (OSM i SRTM, stan na 2026-10). Wyjazd z Antalyi na D350 ma duży ruch, więc lepiej jechać wcześnie rano.
- Od górnego parkingu do teatru idzie się pieszo ok. 1 km kamienistą ścieżką, ok. 120 m pod górę. Relacje podają 20–40 minut, a na całe ruiny 2–3 godziny marszu po nierównym terenie. Potrzebne są dobre buty. Kurtkę i kask trzeba zostawić przy motocyklu albo nieść ze sobą, bo przechowalni nie ma [do sprawdzenia].
- Na górze nie ma sklepu ani kawiarni, tylko parking i toalety. Wodę trzeba wziąć z dołu. Stacje paliw są przy D350 przed bramą.
- Kasa czynna od 08:00, latem do 19:00, zimą do 17:00. Bilety sprzedaje się do 17:00 latem i 15:30 zimą (katalog muzeów, stan na 2026-10) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Ruiny leżą wysoko i są częściowo w lesie,

więc jest tu chłodniej niż na wybrzeżu, ale teatr i nekropola stoją w pełnym słońcu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Termessos, www.pata.org/go-turkiye/termessos-ancient-city, turkishmuseums.com/museum/detail/1974-antalya..., www.thewholeworldisaplayground.com/visit-term..., www.openstreetmap.org/node/437381483, www.openstreetmap.org/way/61096735, www.openstreetmap.org/way/431891710

36.98250, 30.46444 (wikidata:Q599462)

Etap pizydia: Pizydia: Salda, Sagalassos i jeziora

17 PIZYDIA, PROWINCJA ISPARTA (TURCJA) · PIZYDIA · OPCJA

Eğirdir i jezioro Eğirdir

Fot. Calistemon, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	miasteczko, widok, islamskie, jedzenie
Czas	popołudnie i nocleg; z objazdem jeziora cały dzień
Wstęp	miasteczko, nabrzeże i wyspy bez opłat; zamek i medresa [zasady wstępu do sprawdzenia]
Jezioro	482 km², 917 m n.p.m., średnio 7 m i najwyżej 13 m głębokości; czwarte co do wielkości w Turcji, drugie słodkowodne
Miasto	ok. 16 800 mieszkańców (2022), na półwyspie u południowego krańca jeziora
Nazwa	z greckiego Akroterion („przylądek”); w XIV w. Felekabad, stolica Hamidydów
Wyspy	Yeşilada (dawniej Nis) i Can Ada, połączone z miastem groblą
Jabłka	„Isparta elması” z oznaczeniem geograficznym od 2023 r.; zbiory od września przez ok. 2 miesiące
Susza	w październiku 2025 r. jezioro rozdzieliło się w cieśninie Hoyran

RYS HISTORYCZNY

Eğirdir to miasteczko na wąskim półwyspie, który wchodzi w południowy kraniec jeziora Eğirdir. Za nim grobla prowadzi na dwie wysepki, Can Ada i Yeşilada. Jezioro wypełnia rów tektoniczny między pasmami Taurusu. Ma 482 km² powierzchni i leży na wysokości 917 m, ale jest

płytkie: średnio ok. 7 m, a najwyżej 13 m. Zasila je ok. 40 źródeł i deszcz, a woda odpływa kanałem do jeziora Kovada, podziemnymi lejami krasowymi i pompami do nawadniania sadów. Jezioro daje też wodę pitną dla Isparty. W 1955 r. wpuszczono do niego sandacza z Austrii, który wyparł część rodzimych ryb. Od 1970 do 1985 r. łowiono tu trzy czwarte raków w Turcji, dopóki w 1986 r. nie wybiła ich dżuma raków. Ostatnie lata są dla jeziora trudne. Po kilku suchych sezonach i przy rosnącym nawadnianiu woda tak opadła, że w październiku 2025 r. jezioro rozdzieliło się na dwie części w cieśninie Hoyran, a laguna przy Eğirdir wyschła. Rybackie łodzie utknęły na mieliźnie. Po kolejnych opadach poziom wody był o ok. 25 cm wyższy niż w sierpniu 2025 r. (źródło: Habertürk, początek 2026 r.) [stan wody przed wyjazdem do sprawdzenia].

Nazwa miasta pochodzi prawdopodobnie od greckiego Akroterion, czyli „przylądek”. Turcy przerobili ją na Eğridir, co po turecku brzmi jak „jest krzywe”, a dziś pisze się Eğirdir. Seldżucy zajęli okolicę ok. 1080 r. Zamek u nasady półwyspu zbudował prawdopodobnie w latach 20.–30. XIII w. sułtan Keykubad I. Miejscowa legenda przypisuje jego początki lidyjskiemu królowi Krezusowi, ale to tylko legenda. W XIV w. miasto, nazywane wtedy Felekabad, było stolicą emiratu Hamidydów. W 1332 r. odwiedził je marokański podróżnik Ibn Battuta i opisał jako wielkie, ludne miasto z pięknymi bazarami i płynącymi strumieniami. W 1403 r. zdobył je Timur, a w 1417 r. przejęli Osmanowie. W centrum stoją dwa zabytki z czasów Hamidydów. Pierwszy to Dündar Bey Medresesi, szkoła koraniczna z kamienną bramą. Według ministerstwa turystyki był to karawanseraj zbudowany w 1237 r. za sułtana Keyhüsreva II, który Dündar Bey przerobił na medresę w 1301 r. (inne źródła podają lata 1281 i 1285). Drugi to meczet Hızır Bey, dawny magazyn, zamieniony na meczet w XIV w. Dziś w medresie działa bazar.

Do lat 20. XX w. większość mieszkańców Eğirdir stanowili prawosławni Grecy. Mieszkali głównie na wyspie, którą nazywali Nis. Po wymianie ludności między Grecją a Turcją wyspa dostała nazwę Yeşilada, „Zielona Wyspa”. Zostały po nich kamienne domy, a w źródłach wspomina się bizantyjską bazylikę z freskami z IX–XIII w. Według przewodnika Lonely Planet ostatnia cerkiew miasta stoi na Yeşiladzie, a kilkanaście innych zniszczono po wyjeździe Greków [stan dziś do sprawdzenia]. Mieszkańcy

Eğirdir do dziś łowią w jeziorze przez cały rok, a sandacz z jeziora króluje w lokalach na wyspie. Wokół jeziora rosną sady jabłoni. Prowincja Isparta daje ok. jedną czwartą tureckich jabłek, a „jabłko z Isparty” ma od 2023 r. chronione oznaczenie geograficzne. Zbiory zaczynają się we wrześniu i trwają ok. dwóch miesięcy, więc jesienią przy drogach stoją skrzynie z owocami.

Zamek w Eğirdir u nasady półwyspu: mury bizantyjskie i seldżuckie Fot. Christian1311, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spacer od zamku przez medresę Dündar Beya i meczet Hızır Beya, potem groblą na Can Adę i Yeşiladę, wokół wyspy wzdłuż wody. Miejscowi mówią, że przez minaret jednego z meczetów można przejść jak przez bramę [do sprawdzenia, o który chodzi].
- Kolacja z rybą z jeziora (sandacz) na Yeşiladzie i zachód słońca nad wodą od strony zachodniej.
- Punkt widokowy nad miastem przy drodze do Akpınar: stąd widać cały półwysep z groblą i wyspami [dojazd do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z Isparty ok. 35 km drogą D330 (szacunkowo). Od Sagalassos przez Ispartę ok. 80 km (szacunkowo). Wokół jeziora biegną lokalne drogi przez sady i wsie [przebieg i nawierzchnia do sprawdzenia].
- Na wyspy prowadzi wąska grobla. Czy motocykl może wjechać na Yeşiladę i gdzie go zostawić [do sprawdzenia]. Noclegi to głównie pensjonaty na Yeşiladzie i nad brzegiem.
- Miasto leży na ok. 920 m, więc w październiku wieczory są chłodne. Paliwo w Eğirdir i Isparcie.

- Kąpiel w jeziorze jest możliwa przy plażach na północ od miasta [do sprawdzenia, zwłaszcza przy niskim stanie wody].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/E%C4%9Firdir, en.wikipedia.org/wiki/Lake_E%C4%9Firdir, en.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCndar_Bey_Madrasa, www.ktb.gov.tr/EN-36118/where-to-visit.html, www.lonelyplanet.com/pois/1080556, www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/suyu-cekilince-..., www.haberturk.com/isparta-haberleri/116780230..., www.ntv.com.tr/turkiye/galeri-turkiyede-ureti..., isparta.tarimorman.gov.tr/Haber/771/Elma-Diya...

37.87500, 30.85056 (wikidata:Q586434)

18 PIZYDIA, PROWINCJA BURDUR (TURCJA) · PIZYDIA

Sagalassos

Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, gory, rzymskie, widok
Czas	3–5 godzin; teren stromy, z dojazdem z Antalyi albo z Eğirdir cały dzień
Wstęp	9 EUR dla cudzoziemców (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye ważny [do sprawdzenia]; regionalny MuseumPass Akdeniz według taryfy nie obejmuje prowincji Burdur
Wys.	ok. 1450–1700 m n.p.m., na zboczu masywu Akdağ w Taurusie
Okres	Aleksander Wielki 333 p.n.e.; rozkwit za Hadriana (117–138); opuszczone po trzęsieniu ziemi w połowie VII w.
Fontanna Antoninów	161–180 n.e., ok. 28 m długości; odbudowana 1998–2010, znów płynie woda
Wykopaliska	od 1990 r., KU Leuven (Marc Waelkens, od 2013/2014 Jeroen Poblome)

Ceramika	czerwona ceramika stołowa eksportowana w całym regionie Morza Śródziemnego
UNESCO	lista wstępna

RYS HISTORYCZNY

Sagalassos leży na tarasach górskiego zbocza, ok. 1450–1700 m n.p.m., pod skalnymi szczytami masywu Akdağ w zachodnim Taurusie. Z ulic miasta widać w dole dolinę Ağlasun i pasma gór ciągnące się ku Antalyi. Miejsce było zamieszkane od tysięcy lat. Hetyckie dokumenty z XIV w. p.n.e. wspominają górską osadę Salawassa i to może być ta sama nazwa. Do historii greckiej Sagalassos weszło w 333 p.n.e., gdy przez Pizydię maszerował Aleksander Wielki. Arrian pisze, że wszyscy Pizydowie byli wojowniczy, ale Sagalassyjczycy uchodzili za najbardziej wojowniczych. Zajęli wzgórze przed miastem, równie mocne jak mury, i rozbili łuczników Aleksandra. Dopiero falanga przełamała opór i zginęło ok. 500 obrońców. Potem miastem władali kolejni następcy Aleksandra, Seleucydzi, a od 189 p.n.e. królowie Pergamonu. Mieszkańcy szybko przejęli grecki język i obyczaje.

W 39 p.n.e. Rzym oddał Pizydię galackiemu królowi Amyntasowi, a po jego śmierci w 25 p.n.e. włączył ją do prowincji Galacji. Za Augusta wzniesiono Heroon, okazały grobowiec nieznanego młodego arystokraty, z fryzem tańczących dziewcząt. Złoty wiek przyszedł za Hadriana. Cesarz uczynił Sagalassos „pierwszym miastem Pizydii” i ośrodkiem kultu cesarskiego. Powstały łaźnie, teatr, nimfeum Hadriana, biblioteka i świątynia Antonina Piusa. Bibliotekę ufundował ok. 120 r. Tytus Flawiusz Sewerianus Neon dla upamiętnienia ojca. W IV w. dostała mozaikową posadzkę z pożegnaniem Achillesa z matką Tetydą, sygnowaną przez artystę Dioskorosa [temat i sygnatura mozaiki do sprawdzenia]. Teatr na ok. 9000 widzów nigdy nie został dokończony, prawdopodobnie zabrakło pieniędzy [do sprawdzenia]. Miasto, które liczyło wtedy najwyżej kilka tysięcy mieszkańców, żyło z rolnictwa i z garncarstwa. Z gliny z okolicznych równin wypalano tu czerwoną, błyszczącą ceramikę stołową i sprzedawano ją w całym świecie śródziemnomorskim. Sagalassos było jednym z kilku głównych ośrodków jej produkcji w imperium.

Najsłynniejszym zabytkiem jest dziś Fontanna Antoninów na północnym boku Górnej Agory. Zbudowano ją w latach 161–180, za Marka Aureliusza. Ma ok. 28 m długości i 9–10 m wysokości, sześć edikul z kolumnami i basen, a jej dekoracja nawiązuje do wody i Dionizosa. Po trzęsieniu ziemi ok. 500 r. fontannę naprawiono, a ok. 650 r. kolejny wstrząs zawalił ją doszczętnie. Belgijscy archeolodzy odkopali ją w latach 1993–1996, a w latach 1998–2010 odbudowali, składając z powrotem ok. 3500 fragmentów. Na koniec podłączyli antyczne źródło, które zasilało ją w starożytności. Woda znów płynie z fontanny po prawie 1400 latach. W 2007 r. w łaźniach znaleziono fragmenty kolosalnego posągu Hadriana, wysokiego na 4–5 m, a w 2008 r. kolosalną głowę Marka Aureliusza. Pokazywano je potem na wystawie o Hadrianie w British Museum.

Koniec miasta był powolny. Ok. 400 r. otoczono je murami, a Heroon wbudowano w nie jako wieżę. W 518 r. zniszczyło je trzęsienie ziemi, w latach 541–543 dżuma zabrała prawdopodobnie połowę mieszkańców, a ok. 640 r. zagroziły najazdy arabskie. Po trzęsieniu ziemi w połowie VII w. ludzie zeszli do doliny. Ruiny opisał w 1706 r. francuski podróżnik Paul Lucas, a nazwę odczytał z napisów w latach 20. XIX w. Anglik Francis Arundell. W latach 1884–1885 przez Pizydię przeszła ekspedycja polskiego hrabiego Karola Lanckorońskiego, w której rysownikiem był młody Jacek Malczewski. Jej dwutomowe dzieło „Städte Pamphyliens und Pisidiens” (1890–1892) przyniosło pierwszy plan Sagalassos. Stałe wykopaliska prowadzi od 1990 r. Katolicki Uniwersytet w Lowanium. Zaczął je Marc Waelkens, a od 2013–2014 r. kieruje nimi Jeroen Poblome. Ponieważ po VII w. nikt tu nie mieszkał i nie rozbierał budowli na kamień, Sagalassos należy do najlepiej zachowanych miast antycznej Azji Mniejszej. Jest na wstępnej liście UNESCO.

Teatr pod skalnymi szczytami Akdağ; rzędy siedzeń rozsunęły trzęsienia ziemi Fot. Ingo Mehling, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Heroon z czasów Augusta: jedna z tańczących dziewcząt fryzu, w dole Górna Agora i dolina Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Górna Agora z Fontanną Antoninów (posągi na fontannie to kopie, oryginały są w muzeum w Burdurze [do sprawdzenia]), łukiem Klaudiusza i Heroonem z fryzem tańczących dziewcząt nad urwiskiem.
- Wyżej, pod skałami Akdağ, teatr. Rozsunięte przez trzęsienia ziemi rzędy siedzeń dobrze pokazują, jak tu trzęsie. Obok biblioteka Neona [czy wnętrze i mozaika są dostępne, do sprawdzenia].
- W dół ulicą kolumnową do Dolnej Agory i łaźni, gdzie znaleziono kolosalne posągi; nad nią nimfeum Hadriana. Warto też znaleźć odbudowaną fontannę dorycką z lat ok. 50–25 p.n.e.
- Muzeum w Burdurze (ok. 30 km) pokazuje znaleziska z Sagalassos, w tym posągi cesarzy [wystawa do sprawdzenia]. Wstęp 5 EUR (taryfa od 2027-04-01).

Praktycznie

- Do Ağlasun prowadzą drogi od strony Burdur i Isparty, a z Antalyi przez góry na północ [przebieg dojazdu do sprawdzenia]. Z Ağlasun ok. 7 km pod górę krętą drogą asfaltową z serpentynami do parkingu przy kasie [nawierzchnia i parking do sprawdzenia]. Paliwo w Ağlasun albo wcześniej, w Burdur czy Isparcie [do sprawdzenia]. Do Eğirdir jest stąd ok. 80 km przez Ispartę (szacunkowo).
- Godziny: 09:00–17:30, kasa do 17:00, otwarte codziennie (stan na 2026-10, źródło: muze.gov.tr) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Na tej wysokości jesienią jest wyraźnie chłodniej niż na wybrzeżu, rano bywa zimno, a po południu nad grzbietem zbierają się chmury [do sprawdzenia]. Cienia jest mało, a ścieżki są strome, kamieniste i bez barierek, więc lepiej mieć wygodne buty niż buty motocyklowe.
- Tłumów nie ma: w pierwszej połowie 2017 r. przyjechało ok. 14 tys. osób (Anadolu, 2017), a na Pamukkale tyle samo w dwa–trzy dni.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Sagalassos, muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=SAG01&DistId=MRK, interactive.archaeology.org/sagalassos/fieldn..., hurriyetdailynews.com/monumental-fountain-res..., madainproject.com/sagalassos, dailysabah.com/history/2017/07/31/sagalassos-..., kiwix.lema.org/wikisource_en_all_nopic_2023-0..., livius.org/articles/battle/sagalassus-334-bce, en.wikipedia.org/wiki/Karol_Lanckoro%C5%84ski, wawel.krakow.pl/en/exhibition-temporary/jacek..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.67806, 30.51944 (wikidata:Q279191)

19 KRAINA JEZIOR, PROWINCJA BURDUR (TURCJA) · PIZYDIA

Salda Gölü (jezioro Salda)

Fot. Wape1989, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	przyroda, geologia, plaza, widok
Czas	1–2 godziny; z kąpielą na plaży, gdzie wolno, pół dnia
Wstęp	opłata za wjazd do parku przyrody: motocykl 35 TL, pieszo 20 TL (stan na 2025-07, źródło: iscihaber.net) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; na części plaży Beyaz Adalar zakaz wchodzenia do wody i na piasek (od 2020 r.) [czy obowiązuje – do sprawdzenia]
Powierzchnia	ok. 43,7 km²; głębokość ponad 180 m, jedno z najgłębszych jezior Turcji
Wys.	ok. 1140 m n.p.m. [źródła podają też 1316 m – do sprawdzenia]
Minerał	hydromagnezyt – białe „plaże” i żywe stromatolity tworzone przez mikroby
Mars	w 2021 r. NASA wskazała Saldę jako najbliższy ziemski odpowiednik krateru Jezero, celu łazika Perseverance
Ochrona	

specjalny obszar ochrony środowiska od marca 2019 r.; park przyrody od 2012 r.

O MIEJSCU

Salda leży w górach na zachodnim skraju tureckiej Krainy Jezior, kilka kilometrów od miasteczka Yeşilova. To jezioro bez odpływu, otoczone sosnowymi lasami i nagimi zboczami. Ma ok. 43,7 km² powierzchni i ponad 180 m głębokości, więc należy do najgłębszych w Turcji. Woda jest słonawa, silnie zasadowa i bardzo uboga w składniki odżywcze, dlatego prawie nie ma w niej glonów. Stąd przejrzystość i kolor: przy brzegu turkus, dalej granat. Turcy nazywają to miejsce „tureckimi Malediwami”, bo z daleka białe brzegi wyglądają jak koralowy piasek.

Ten „piasek” nie jest piaskiem. To hydromagnezyt, węglan magnezu, który w jeziorze osadzają sinice i inne mikroby. Magnez pochodzi ze skał wokół jeziora: z trzech stron otaczają je serpentynity, czyli dawne skały płaszcza Ziemi wypchnięte na powierzchnię, a deszczówka spływająca przez ich okruchy wypłukuje z nich magnez. W płytkiej wodzie mikroby budują z tego minerału stromatolity, warstwowe kopce i bryły, opisane po raz pierwszy w latach 90. XX w. przez geologów C. Braithwaite’a i V. Zedefa. Takie żywe stromatolity to rzadkość: podobne skały tworzyły najstarsze znane formy życia na Ziemi ponad 3 mld lat temu. Poziom jeziora spadł w ostatnich dwudziestu latach o 3–4 m, więc z wody wyszły białe wysepki i płycizny, nazywane Beyaz Adalar, „Białe Wyspy”.

W 2019 r. nad Saldę przyjechali Briony Horgan z Uniwersytetu Purdue, członkini zespołu naukowego łazika Perseverance, i geolodzy z Politechniki Stambulskiej. Szukali na Ziemi miejsca podobnego do krateru Jezero na Marsie, szerokiego na 45 km, gdzie miliardy lat temu było jezioro z deltą rzeki. W lutym 2021 r., tuż przed lądowaniem łazika 18 lutego, NASA napisała, że Salda jest jedynym znanym jeziorem na Ziemi, które ma zarówno minerały węglanowe, jak i osady delty podobne do tych w Jezero. Badacze uczyli się tu, jak wyglądają skały zbudowane przez mikroby i gdzie ich szukać na Marsie.

Rozgłos szybko przerodził się w spór. W marcu 2019 r. dekretem prezydenta Saldę ogłoszono specjalnym obszarem ochrony środowiska. W tym samym roku ministerstwo ogłosiło plan „ogrodu narodowego” (millet bahçesi) nad brzegiem. W kwietniu 2020 r., gdy z powodu pandemii nad jezioro nie wpuszczano ludzi, wykonawca wjechał na białą plażę koparkami i ciężarówkami i wywiózł część osadów. Po protestach ekologów i opozycji prace wstrzymano, firmę ukarano, a osady zwieziono z powrotem. Od jesieni 2020 r. na plaży Beyaz Adalar nie wolno wchodzić do wody ani chodzić po białym brzegu, bo deptanie niszczy kruche osady. Zakazano też kąpieli błotnych i wynoszenia białego mułu, który wcześniej ludzie wcierali w skórę jako lekarstwo. Samochody stoją dziś na parkingu z dala od brzegu, a dalej jeździ się kolejką elektryczną albo idzie pieszo. W jeziorze żyje ryba, którą tureckie źródła podają jako endemiczną, występującą tylko tutaj [gatunek do sprawdzenia], a zimą nad wodą zbierają się kaczki.

Brzeg z białymi skałami z hydromagnezytu, które jezioro odsłoniło, opadając Fot. Ahmet Emre Öz, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Przy brzegu woda jest tak przejrzysta, że widać jasne osady i kopce na dnie Fot. Adnan Bozkurt, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Spojrzeć na jezioro z góry: z punktu widokowego nad zachodnim brzegiem, przy wsi Salda, widać naraz białe wysepki, turkus płycizn i granat głębi.
- Przejść pomostami wzdłuż Beyaz Adalar i obejrzeć z bliska białe osady, ale nie schodzić z wyznaczonych ścieżek.
- Kąpać się tylko na plażach, gdzie wolno, np. na plaży miejskiej (Halk Plajı) przy Yeşilovej [aktualne zasady do sprawdzenia]. Woda jest zimna nawet we wrześniu.

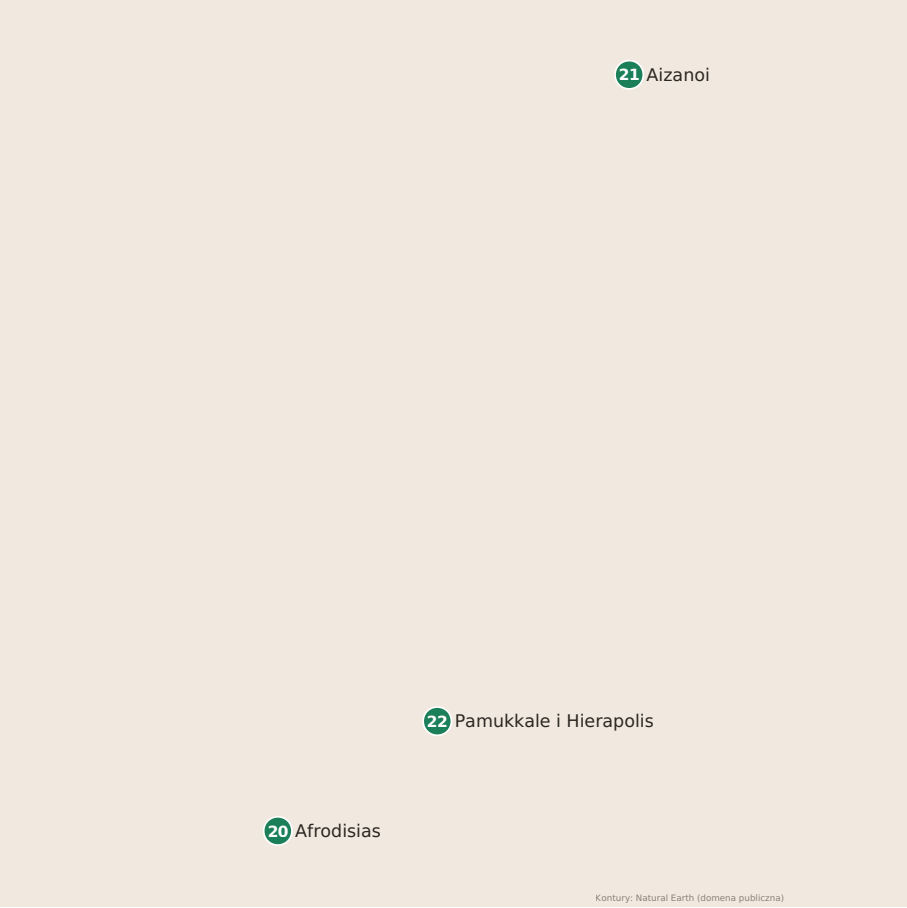
Praktycznie

- Salda leży między Denizli a Burdur, przy drodze przez Yeşilovę, więc pasuje po drodze z doliny Meandra do Sagalassos: z Pamukkale ok. 95 km, znad jeziora do Sagalassos ok. 105 km (szacunkowo). Cała droga to asfalt.
- Do parku przyrody wjeżdża się przez bramkę z opłatą (motocykl 35 TL, stan na 2025-07 [do sprawdzenia]). Pojazdy zostają na parkingu, a od brzegu dzieli go nawet ok. 2 km [do sprawdzenia], więc ubranie motocyklowe trzeba zostawić albo nieść.
- Latem i w weekendy przyjeżdżają tłumy. Na wyjazd jesienią lepszy jest dzień powszedni i rano. Na wysokości ok. 1140 m w październiku poranki bywają chłodne. Paliwo w Yeşilovej [stacja do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Lake_Salda, tr.wikipedia.org/wiki/Salda_G%C3%B6l%C3%BC, science.nasa.gov/blogs/earth-matters/2021/02/..., acikerisim.selcuk.edu.tr/items/a25eb33e-d20d-..., www.jlimnol.it/jlimnol/article/download/jlimn..., bianet.org/haber/salda-nin-beyaz-adalar-inda-..., www.diken.com.tr/?p=811453, www.sozcu.com.tr/salda-golunde-calisma-durdur..., www.karar.com/burdur-valiligi-salda-golunde-c..., www.istiklal.com.tr/foto-galeri/saldanin-doga..., www.iscihaber.net/yasam/salda-golu-giris-ucre..., www.openstreetmap.org/way/852961396

37.52003, 29.67743 (osm:way/852961396)

Etap powrot: Powrót: dolina Meandra i Frygia

20 KARIA, PROWINCJA AYDIN (TURCJA) · POWROT

Afrodisias (Afrodyzjas)

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	ruiny, antyk, unesco, rzymskie, rzezba, muzeum
Czas	3–4 godziny na ruiny i muzeum
Wstęp	13 EUR dla cudzoziemców, z muzeum i audioprzewodnikiem (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki od 2027-04-01, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye (185 EUR, 15 dni) i MuseumPass Ege (105 EUR, 7 dni, prowincje İzmir, Aydın, Muğla, Denizli) [ważność tutaj do sprawdzenia]
Okres	miasto Afrodyty od ok. III w. p.n.e.; rozkwit I–III w. n.e.; opuszczone do XIII w.
Stadion	I w. n.e., ok. 270 × 60 m, do ok. 30 000 widzów
Sebasteion	ok. 20–60 n.e.; aleja 90 × 14 m między dwoma trzypiętrowymi portykami, ok. 200 reliefów
Tetrapylon	brama do sanktuarium Afrodyty, ok. 200 n.e.
Wykopaliska	

	od 1961 r. Uniwersytet Nowojorski, od 1995 r. razem z Oksfordem
UNESCO	tak, 2017 (sesja Komitetu w Krakowie)

> Cezar pozdrawia Stefanosa.
> Wiesz, jak kocham mojego Zoilosa.
> Uwolniłem jego ojczyznę i poleciłem ją Antoniuszowi.
> Skoro Antoniusza nie ma, dopilnuj, żeby nikt ich nie obciążał.
> To jedno miasto z całej Azji wziąłem dla siebie.
> Chcę, żeby ich strzeżono jak moich własnych współobywateli.
> Zobaczę, czy doprowadzisz moje polecenie do końca.
>
> — Oktawian, późniejszy cesarz August, „list do Stefanosa, wyryty na ścianie archiwum w teatrze w Afrodyzjas” IAph2007 8.29, w. 1–5 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Καῖσαρ Στεφάνῳ χαίρειν·
> ὡς Ζωΐλον τὸν ἐμὸν φιλῶ ἐπίστασαι·
> τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἠλευθέρωσα καὶ Ἀντωνίῳ συνέστησα·
> ὡς Ἀντώνιος ἄπεστιν, δὸς ἐργασίαν μή τις αὐτοῖς ἐπιβάρησις γένηται·
> μίαν πόλιν ταύτην ἐξ ὅλης τῆς Ἀσίας ἐμαυτῷ εἵληφα·
> τούτους οὕτω θέλω φυλαχθῆναι ὡς ἐμοὺς πολείτας·
> ὄψομαι ὡς τὴν ἐμὴν σύνστασιν ἐπὶ πέρας ἀγάγῃς.

RYS HISTORYCZNY

Afrodyzjas leży na wyżynnej równinie w dolinie dopływu Meandra, otoczonej górami. Ludzie mieszkali tu już ok. 5000 lat p.n.e., a w miejscu późniejszej świątyni od wieków czczono boginię płodności. Bizantyjska encyklopedia Suda podaje trzy dawne nazwy osady: „Miasto Lelegów”, „Wielkie Miasto” i Ninoe. Tę ostatnią miejscowe elity chętnie wiązały z Ninosem, legendarnym założycielem Niniwy, żeby dodać miastu starożytności. Od ok. III w. p.n.e. miasto nosiło imię Afrodyty. Jej posąg kultowy nie przypominał jednak nagiej Wenus. Bogini stała sztywno jak Artemida Efeska, w koronie z murów miejskich, w szacie podzielonej na cztery pasy z wizerunkami Charyt, Selene i Heliosa, Afrodyty na morskim koźle i erotów [szczegóły do sprawdzenia].

O losie miasta zdecydowała polityka. W wojnach domowych Afrodyzjas trzymało stronę Juliusza Cezara, a potem jego adoptowanego syna Oktawiana. Za tę wierność zapłaciło: zostało zdobyte szturmem i złupione, najpewniej podczas najazdu Labienusa i Partów w 40 r. p.n.e. Oktawian odwdzięczył się hojnie. Miasto dostało wolność, zwolnienie z

podatków i prawo azylu przy świątyni. Pośredniczył w tym Gajusz Juliusz Zoilos, miejscowy człowiek, niegdyś niewolnik Cezara, wyzwolony przez Oktawiana. Wrócił do ojczyzny bogaty i ufundował m.in. scenę teatru i nową świątynię Afrodyty. Listy cesarzy do miasta wyryto w II–III w. na tak zwanej ścianie archiwum w teatrze. Jest tam też odpowiedź dla Samijczyków, którzy prosili o te same przywileje: Oktawian odmówił i napisał, że wolność dał tylko Afrodyzjanom.

Sława szła w parze z marmurem. Na zboczach gór nad miastem łamano biały i szaroniebieski marmur, a miejscowa szkoła rzeźbiarska działała od późnego hellenizmu do wczesnego Bizancjum. Rzeźbiarze z Afrodyzjas podpisywali dzieła w całym imperium. Dwa marmurowe centaury znalezione w 1736 r. w willi Hadriana pod Tivoli, dziś w Muzeach Kapitolińskich w Rzymie, mają sygnatury Aristeasa i Papiasa z Afrodyzjas. Najbardziej niezwykły zespół rzeźb zostawiły jednak dwie rodziny, które w latach ok. 20–60 n.e. zbudowały Sebasteion. To świątynia Afrodyty i cesarzy z rodu Juliuszów, którzy wywodzili się od Wenus. Prowadziła do niej aleja długa na 90 m, a wzdłuż niej stały dwa trzypiętrowe portyki z ok. 200 reliefami: bogowie, bohaterowie mitów, cesarze i personifikacje ludów podbitych przez Augusta. Na jednym Klaudiusz powala Brytanię, na innym Neron podtrzymuje omdlałą Armenię. Imię Nerona ktoś potem skuł.

Obok sanktuarium powstał w I w. n.e. stadion, ok. 270 m długości, z 30 rzędami siedzeń dla ok. 30 tys. widzów. Uchodzi za najlepiej zachowany stadion antycznego świata śródziemnomorskiego. Wschodnią część areny przerobiono później na mniejszą arenę do walk. Ok. 200 r. n.e. stanął Tetrapylon, ozdobna brama z czterech rzędów kolumn, która prowadziła z głównej ulicy na dziedziniec świątyni. Upadek przyszedł z chrześcijaństwem i trzęsieniami ziemi. Ok. 500 r. świątynię Afrodyty przebudowano na kościół, a miasto przemianowano na Stauropolis, „Miasto Krzyża”. Później nazywano je po prostu Karią i od tego słowa pochodzi nazwa wsi Geyre, która wyrosła na ruinach. Trzęsienie ziemi w IV w. podniosło poziom wód gruntowych i centrum zaczęło zalewać, a po trzęsieniu w VII w. miasto skurczyło się do umocnionej osady na wzgórzu teatru. W 1197 r. Seldżucy złupili je i przesiedlili mieszkańców.

Świat odkrył Afrodyzjas na nowo przez przypadek. W 1958 r. fotoreporter Ara Güler wracał z otwarcia zapory Kemer, a jego kierowca źle skręcił. Güler przenocował w Geyre i zobaczył chłopów grających w karty na rzymskim kapitelu. Jego zdjęcia ściągnęły tu archeologa Kenana Erima z Uniwersytetu Nowojorskiego. Erim kopał od 1961 r. do śmierci w 1990 r. i został pochowany na terenie stanowiska. Wieś przeniesiono ok. 1,2 km dalej. Od 1991 r. pracami kieruje R.R.R. Smith z Oksfordu. W mieście znaleziono ponad 2000 napisów. Afrodyzjas trafiło na listę UNESCO 9 lipca 2017 r. na sesji Komitetu Światowego Dziedzictwa w Krakowie.

Stadion: dwa rzędy trybun po 30 stopni, zamknięte łukami na obu końcach Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Sebasteion: odbudowany fragment portyku z reliefami między kolumnami, za nim aleja procesyjna Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Relief z Sebasteionu w muzeum: cesarz Klaudiusz powala Brytanię Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Muzeum przy wejściu: sala Sevgi Gönül, otwarta w 2008 r., z reliefami Sebasteionu (Klaudiusz i Brytania, Neron i Armenia, mity) i posągami ze szkoły rzeźbiarskiej. Warto zacząć od niej, zanim zobaczy się puste cokoły w terenie.
- Pętla po ruinach: Tetrapylon, świątynia-kościół Afrodyty, stadion na północnym skraju, buleuterion (rada miejska, ok. 1750 miejsc), agory i teatr na zboczu akropolu (ok. 7000 miejsc). Na końcu Sebasteion z odbudowanym fragmentem portyku.
- W teatrze, przy północnym wejściu na scenę, jest ściana archiwum z listami Oktawiana i późniejszych cesarzy. Litery są drobne, ale tekst widać.
- Okolice: w pobliskim Karacasu działają tradycyjne pracownie garncarskie, a niedaleko jest jaskinia Sırtlanini (348 m, kolonie nietoperzy) [dostępność do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z drogi D320 Aydın – Denizli zjeżdża się w Nazilli na południe przez Karacasu, ok. 40 km (szacunkowo) [nawierzchnia i stan drogi do sprawdzenia]. Do Pamukkale jest stąd ok. 100 km przez Tavas (szacunkowo).
- Parking: według starszych relacji (ok. 2017) był bezpłatny parking przy wejściu i płatny w Geyre z dowozem przyczepką za traktorem [do sprawdzenia]. Nowe centrum obsługi zwiedzających miało być gotowe pod koniec 2025 r., a od 2026 r. planowano zwiedzanie wieczorne (stan na 2025-06, źródło: Hürriyet Daily News) [do sprawdzenia przed wyjazdem].

- Godziny: 08:30–17:30, kasa do 17:00 (stan na 2026-10, źródło: muze.gov.tr; latem mogą być dłuższe) [do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Na stadionie i agorach prawie nie ma cienia, a we wrześniu w południe bywa gorąco. Najlepiej przyjechać na otwarcie. Wycieczki autokarowe łączą Afrodyzjas z Pamukkale, więc w środku dnia jest tu najtłoczniej. Paliwo w Nazilli i Karacasu [stacje do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Aphrodisias, aphrodisias-excavations.com/, aphrodisias-excavations.com/sebasteion/, aphrodisias-excavations.com/history/, insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/iAph080029.html, insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/iAph080032.html, asia.si.edu/whats-on/blog/posts/ara-guler-and..., en.wikipedia.org/wiki/Furietti_Centaurs, muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=AFR01&DistId=AFR, www.hurriyetdailynews.com/city-of-aphrodite-t..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.70833, 28.72361 (wikidata:Q618495)

21 FRYGIA, PROWINCJA KÜTAHYA (TURCJA) · POWROT

Aizanoi (Çavdarhisar)

Fot. Nabbegat, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Typ	rzymskie, antyk, most
Czas	2–3 godziny
Wstęp	3 EUR dla cudzoziemców; do 1 października 8:45–19:00, potem 8:45–17:30 (stan na 2026-10, źródło: turkishmuseums.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; MuseumPass Türkiye [do sprawdzenia]
Świątynia Zeusa	pseudodipteros, 8 × 15 kolumn jońskich, podium 35 × 53 m; jedna z najlepiej zachowanych świątyń rzymskich w Anatolii
Stadion i teatr	jeden zespół połączony budynkiem scenicznym; budowa od ok. 160 r. do połowy III w.
Macellum	okrągły targ z II w.; na ścianach kopia edyktu cenowego Dioklecjana z 301 r.
Mosty	rzymskie mosty na rzece Penkalas (Kocaçay); pięcioprzęsłowy z 157 r. nadal w użyciu
UNESCO	lista wstępna od 2012 r.
Wykopaliska	Niemiecki Instytut Archeologiczny od 1926 r., z przerwą do 1970 r.

> Frygowie znad rzeki Penkelas,
> którzy przyszli w tę ziemię niegdyś z Arkadii, od Azanów,
> pokazują grotę zwaną Steunos,
> okrągłą i pięknie wysoką.
> Jest to sanktuarium Matki i stoi w nim posąg Matki.
>
> — Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” X 32, 3 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Φρύγες οἱ ἐπὶ ποταμῷ Πεγκέλᾳ,
> τὰ δὲ ἄνωθεν ἐξ Ἀρκαδίας καὶ Ἀζάνων ἐς ταύτην ἀφικόμενοι τὴν χώραν,
> δεικνύουσιν ἄντρον καλούμενον Στεῦνος
> περιφερές τε καὶ ὕψους ἔχον εὐπρεπῶς·
> Μητρὸς δέ ἐστιν ἱερόν, καὶ ἄγαλμα Μητρὸς πεποίηται.

RYS HISTORYCZNY

Aizanoi leży na wyżynie we wnętrzu Anatolii, ok. 1000 m n.p.m., nad rzeką Penkalas, dziś Kocaçay. Ślady osadnictwa na wzgórzu świątynnym sięgają III tysiąclecia p.n.e., ale miasto zasłynęło dopiero w czasach rzymskich. Jego mieszkańcy wywodzili się od Azana, mitycznego syna Arkasa, przodka Arkadyjczyków, i twierdzili, że ich przodkowie przybyli tu z Arkadii. Najstarszym świętym miejscem była grota Steunos, poświęcona anatolijskiej Matce Bogów, czczonej tu jako Meter Steunene. Wspomina ją Pauzaniasz, a archeolodzy znaleźli w niej gliniane figurki z I w. p.n.e. – II w. n.e. i dwa okrągłe doły na krew zwierząt ofiarnych. W czasach hellenistycznych miasto przechodziło z rąk do rąk między Pergamonem a Bitynią, a w 133 p.n.e. razem z królestwem Pergamonu trafiło do Rzymu. Bogaciło się na zbożu, winie i wełnie z okolicznych wyżyn.

Największym skarbem jest świątynia Zeusa na sztucznym tarasie nad rzeką, jedna z najlepiej zachowanych świątyń rzymskich w Azji Mniejszej. Stoi na podium 35 × 53 m, a wokół celli biegł rząd kolumn jońskich, 8 na krótszych bokach i 15 na dłuższych. Data budowy jest sporna: według jednego odczytania napisów świątynię poświęcono jeszcze za Domicjana, ok. 92 r., według innego prace ruszyły w drugiej ćwierci II w. Napisy na murach mówią o długim sporze o dzierżawę ziem świątynnych, który rozstrzygnął dopiero cesarz Hadrian, a pieniądze z czynszów poszły na budowę. Pod świątynią jest sklepiony podziemny korytarz, rzadkość w rzymskiej Anatolii. Dawniej uważano, że odprawiano w nim obrzędy Kybele, a popiersie kobiety z akroterionu brano za jej wizerunek. Nowsze badania tę hipotezę podważają i pytanie, czemu służyło podziemie, zostaje otwarte. W XIII w. wzgórze świątynne zajęli Tatarzy z plemienia

Çavdar i zrobili z niego warownię. Na kamieniach zostawili ryty jeźdźców i scen bitewnych, a od nich nazwę wzięła dzisiejsza wieś Çavdarhisar, „twierdza Czawdarów”.

Na północ od świątyni stoi zespół, który według UNESCO nie ma odpowiednika w antycznym świecie: stadion i teatr na jednej osi, połączone budynkiem sceny. Budowano go od ok. 160 r. do połowy III w. Ściana sceny była jednocześnie północnym murem stadionu, więc widzowie teatru nie widzieli bieżni. Dziś, gdy scena runęła w trzęsieniach ziemi, z bieżni widać rzędy widowni. Na południu miasta stoi okrągły targ spożywczy, macellum. Na jego ścianach w IV w. wyryto kopię edyktu cesarza Dioklecjana z 301 r., który ustalał najwyższe ceny towarów i usług w całym cesarstwie. Był to rozpaczliwy sposób walki z inflacją, wywołaną psuciem monety. W mieście są też dwie łaźnie: późniejsza z mozaiką satyra i menady w IV–V w. służyła za siedzibę biskupa. Kolumnadowa ulica długości 450 m prowadziła do sanktuarium Matki Bogów.

Rzekę przecinały cztery rzymskie mosty, dwa są w użyciu do dziś. Główny, pięcioprzęsłowy, otwarto we wrześniu 157 r., a sfinansował go miejscowy dobroczyńca Marek Apulejusz Euryklos, ten sam, który łożył na świątynię. Po VII w. miasto podupadło, choć jego biskup Pistikos zasiadał jeszcze na soborze w Nicei w 325 r. Europejscy podróżnicy odkryli ruiny w 1824 r., a od 1926 r., z długą przerwą, kopie tu Niemiecki Instytut Archeologiczny. W 1970 r. trzęsienie ziemi w pobliskim Gediz uszkodziło świątynię, później ją zabezpieczono i odbudowano część kolumn. W 2019 r. archeolodzy z Uniwersytetu Pamukkale znaleźli dzban z 651 rzymskimi srebrnymi monetami sprzed ok. 2100 lat, a w 2021 r. posąg bogini zdrowia Hygiei.

Popiersie kobiety z akroterionu świątyni; to ono kazało kiedyś łączyć świątynię także z kultem Kybele Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Widok z bieżni stadionu na teatr; kiedyś zasłaniał go wysoki budynek sceny Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

Rzymski most na Penkalasie, po którym wciąż jeżdżą wiejskie auta i traktory Fot. Dosseman, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Obejść świątynię Zeusa dookoła i zajrzeć do podziemnego korytarza pod cellą, jeśli jest otwarty [do sprawdzenia].
- Przejść od świątyni do stadionu i teatru, a potem wsią do okrągłego macellum z napisami edyktu.
- Przejechać albo przejść rzymskim mostem na Penkalasie: to jedno z niewielu miejsc, gdzie po antycznym moście jeździ się do dziś.

Praktycznie

- Çavdarhisar leży ok. 60 km na południowy zachód od Kütahyi, przy drodze do Gediz i Uşaku. Na powrocie objazd przez Aizanoi wydłuża przejazd z Afyonkarahisar do Kütahyi o ok. 100 km (ok. 200 km zamiast ok. 100, szacunkowo). Drogi asfaltowe przez otwartą wyżynę.
- Ruiny leżą w środku wsi, więc motocykl zostawia się przy kasie albo przy świątyni [parking do sprawdzenia]. Stacja paliw w Çavdarhisarze [do sprawdzenia]; pewne tankowanie w Kütahyi i Afyonie.
- Turystów jest tu niewielu, nawet w sezonie. W październiku na wysokości ok. 1000 m poranki są chłodne, a od 1 października kasa zamyka się o 17:30.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Aizanoi, www.ktb.gov.tr/EN-114130/aizanoi-ancient-city.html, whc.unesco.org/en/tentativelists/5724, turkishmuseums.com/museum/detail/2138-kutahya..., www.wikidata.org/wiki/Q411571, www.wikidata.org/wiki/Q134317705

39.20115, 29.60964 (wikidata:Q134317705)

22 FRYGIA, PROWINCJA DENIZLI (TURCJA) · POWROT

Pamukkale i Hierapolis

Fot. shankar s. from Dubai, united arab emirates, CC BY 2.0, Wikimedia Commons

Typ	geologia, antyk, unesco, ruiny, kapiel, sanktuarium
Czas	pół dnia, a z kąpielą i nekropolią cały dzień
Wstęp	30 EUR za trawertyny, Hierapolis i muzeum (stan na 2026-02, źródło: istanbulclues.com); od 2027-04-01 35 EUR z audioprzewodnikiem, bilet łączony z Laodykeją 45 EUR, ważny 72 h (taryfa Ministerstwa Kultury i Turystyki, źródło: alomaliye.com) [do sprawdzenia przed wyjazdem]; basen Kleopatry płatny osobno, według różnych źródeł ok. 6–14 EUR [do sprawdzenia]; MuseumPass Türkiye, Ege i Akdeniz obejmują Denizli
Trawertyny	ok. 2,7 km długości, 600 m szerokości, 160 m wysokości
Woda	źródło ok. 35 °C, nasycone wapniem i dwutlenkiem węgla [temperatura do sprawdzenia]
Hierapolis	założone na początku II w. p.n.e.; odbudowane po trzęsieniu ziemi w 60 r. n.e.
Nekropolia	ponad 2 km, ok. 1200 grobowców

UNESCO	tak, 1988 (dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze)
Ruch	ponad 2 mln odwiedzających rocznie

Hierapolis, gdzie są gorące wody i Plutonion – jedno i drugie budzi zdumienie.
Woda tak łatwo ścina się i zamienia w kamień,
że ludzie, prowadząc ją kanałami, dostają ogrodzenia z jednego kawałka skały.
Plutonion to otwór pod niewielkim występem wzgórz, które wznoszą się nad miastem,
akurat taki, żeby zmieścił się w nim człowiek, a w głąb sięga daleko.
Przed nim jest czworokątne ogrodzenie, mające w obwodzie mniej więcej pół pletronu,
pełne gęstej, mglistej pary, tak że ledwie widać ziemię.
Każde zwierzę, które wejdzie do środka, od razu ginie:
wprowadzone tam byki padają i wyciąga się je martwe,
a my wpuściliśmy wróble i natychmiast padły bez tchu.
Tylko wykastrowani Galli wchodzą tam bez szkody.

— Strabon, „Geografia” XIII 4, 14 · przekład własny · tekst oryginalny

Ἱερὰ πόλις, ὅπου τὰ θερμὰ ὕδατα καὶ τὸ Πλουτώνιον, ἄμφω παραδοξολογίαν τινὰ ἔχοντα·
τὸ μὲν γὰρ ὕδωρ οὕτω ῥᾳδίως εἰς πῶρον μεταβάλλει πηττόμενον
ὥστ’ ὀχετοὺς ἐπάγοντες φραγμοὺς ἀπεργάζονται μονολίθους,
τὸ δὲ Πλουτώνιον ὑπ’ ὀφρύι μικρᾷ τῆς ὑπερκειμένης ὀρεινῆς
στόμιόν ἐστι σύμμετρον ὅσον ἄνθρωπον δέξασθαι δυνάμενον, βεβάθυνται δ’ ἐπὶ πολύ·
πρόκειται δὲ τούτου δρυφάκτωμα τετράγωνον ὅσον ἡμιπλέθρου τὴν περίμετρον·
τοῦτο δὲ πλῆρές ἐστιν ὁμιχλώδους παχείας ἀχλύος ὥστε μόγις τοὔδαφος καθορᾶν.
τῷ δ’ εἴσω παριόντι ζῴῳ θάνατος παραχρῆμα ἀπαντᾷ·
ταῦροι γοῦν εἰσαχθέντες πίπτουσι καὶ ἐξέλκονται νεκροί,
ἡμεῖς δὲ στρουθία ἐπέμψαμεν καὶ ἔπεσεν εὐθὺς ἐκπνεύσαντα·
οἱ δ’ ἀπόκοποι Γάλλοι παρίασιν ἀπαθεῖς.

Teatr w Hierapolis z odbudowaną ścianą sceny z czasów Septymiusza Sewera Fot. Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Plutonion dziś: posąg boga podziemi z Cerberem i marmurowy wąż ustawione w miejscu znaleziska Fot. Interfase, CC BY-SA 4.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Trawertyny: ścieżka z dołu, od wsi Pamukkale, na płaskowyż i z powrotem albo krótszy odcinek z góry. Po tarasach chodzi się boso, bo buty niszczą osad. Woda jest ciepła, ale skała bywa szorstka, a pod nalotem glonów śliska. Do części tarasów i mis nie wolno wchodzić [zasady do sprawdzenia na miejscu].
- Hierapolis od północy: nekropolia, Brama Domicjana, ulica główna, potem teatr na zboczu (strome podejście), Plutonion i martyrium św. Filipa na wzgórzu.
- Muzeum archeologiczne w dawnych łaźniach rzymskich (od 1984 r.) z reliefami z teatru i znaleziskami z okolicy.

- Basen Kleopatry: kąpiel między zatopionymi kolumnami, osobny bilet. Woda ciepła, ok. 35–36 °C [do sprawdzenia: źródła podają od 35 do 57 °C]; potrzebny strój kąpielowy.

O MIEJSCU

Pamukkale po turecku znaczy „Bawełniany Zamek”. Ze zbocza nad doliną rzeki Çürüksu, dopływu Meandra, spływa biała ściana długa na ok. 2,7 km i wysoka na ok. 160 m. Tworzą ją tarasy, kaskady i płytkie misy z turkusową wodą. To trawertyn, skała osadzana przez gorące źródła. Woda wypływa z głębi uskoku o temperaturze ok. 35 °C, nasycona dwutlenkiem węgla i rozpuszczonym węglanem wapnia. Na powierzchni gaz ucieka, tak jak z otwartej butelki wody mineralnej, a wapień wytrąca się i osiada cienkimi warstwami na każdej krawędzi. Tak rosną brzegi mis i „skamieniałe wodospady”. Strabon pisał w I w. p.n.e., że tutejsza woda tak szybko zamienia się w kamień, że kanały same obrastają w kamienne płoty. W XX w. omal tego nie zniszczono. Od lat 60. na płaskowyżu stawiano hotele, które zabierały wodę do własnych basenów, a przez tarasy prowadziła droga, po której jeździły samochody i motocykle. Po wpisie na listę UNESCO w 1988 r. hotele rozebrano (ostatnie w 2001 r.), drogę zamknięto, a wodę puszcza się dziś na zmianę na kolejne części zbocza, żeby trawertyn odzyskał biel.

Na płaskowyżu nad tarasami leży Hierapolis, „Święte Miasto”. Założyli je na początku II w. p.n.e. Seleucydzi albo królowie Pergamonu. Tradycja wywodziła nazwę od Hiery, żony Telefosa, mitycznego przodka władców Pergamonu. Miasto żyło z wody: z leczniczych łaźni i z farbiarni. Strabon chwalił wełnę barwioną tu korzeniami roślin tak dobrze, że dorównywała purpurze. Trzęsienie ziemi w 60 r. n.e., za Nerona, zrównało Hierapolis z ziemią. Odbudowano je w stylu rzymskim, na planie siatki ulic. Główną ulicę zamyka od północy Brama Domicjana, trzy łuki z lat 84–86. Postawił ją Sekstus Juliusz Frontyn, prokonsul Azji, który później w Rzymie zarządzał akweduktami i napisał o nich książkę. Teatr na zboczu, zbudowany w II w. i rozbudowany za Septymiusza Sewera, mieścił 12–15 tys. widzów (źródła podają różne liczby). Jego ścianę sceny z reliefami odbudowano w latach 2004–2014. W Hierapolis urodził się ok. 50 r. n.e. jako niewolnik stoik Epiktet.

Za murami ciągnie się na ponad 2 km nekropolia z ok. 1200 grobowcami: tumulusami, domami grobowymi i sarkofagami, największa w południowo-zachodniej Anatolii. Kuracjusze, którzy nie doczekali wyleczenia, zostawali tu na zawsze. Na sarkofagu Marka Aureliusza Ammianosa z III w. wyrzeźbiono tartak napędzany kołem wodnym. To najstarszy znany wizerunek maszyny z korbą i korbowodem. Chrześcijanie łączyli miasto z apostołem Filipem, który według tradycji zginął tu męczeńską śmiercią. W V w. na wzgórzu nad miastem stanęło

ośmioboczne martyrium ku jego czci. W 2011 r. włoscy archeolodzy pod kierunkiem Francesca D'Andrii ogłosili, że ok. 40 m dalej znaleźli grób przypisywany Filipowi [identyfikacja niepotwierdzona]. Trzęsienie ziemi w VII w. i najazdy zakończyły świetność miasta. W 1190 r. przeszli tędy krzyżowcy Fryderyka Barbarossy, a w XIV w. ostatni mieszkańcy odeszli. Włoska misja archeologiczna pracuje tu od 1957 r.

Najdziwniejsze miejsce Hierapolis to Plutonion, „brama do Hadesu”. Z groty pod świątynią Apolla wydobywa się dwutlenek węgla, cięższy od powietrza. Kapłani Kybele, eunuchowie zwani Gallami, wprowadzali do groty zwierzęta ofiarne, które padały na oczach widzów, a sami wychodzili cało. Strabon sprawdził to osobiście, wpuszczając do środka wróble. Chrześcijanie zamurowali wejście. W 2013 r. ekipa D'Andrii odnalazła Plutonion, idąc śladem gorącego źródła, a w ruinach znalazła marmurowe posągi Cerbera i węża. W 2018 r. zespół Hardy'ego Pfanza zmierzył stężenie gazu: w grocie dochodziło do 91%. Gaz zbiera się nad ziemią nocą i o świcie, a w ciągu dnia słońce go rozprasza. Kapłani stali wyprostowani, z głową ponad warstwą gazu, i mogli przeżyć tam, gdzie zwierzę z łbem przy ziemi się dusiło. Kilkaset metrów od Plutonionu jest Antyczny Basen, zwany basenem Kleopatry. Kąpie się w nim między kolumnami portyku, który zawalił się do wody w czasie trzęsienia ziemi. Legenda o Kleopatrze nie ma żadnego potwierdzenia.

Praktycznie

- Pamukkale leży ok. 18–20 km na północ od Denizli. Wjazdy są trzy: Brama Północna od strony Karahayıt (najbliżej nekropolii), Brama Południowa (najbliżej trawertynów i basenu) i wejście piesze z wioski na dole tarasów. Bramy samochodowe zamyka się o 18:00, wejście piesze o 17:00, a kasy o 17:00 (stan na 2026-10, źródło: muze.gov.tr; godziny letnie mogą być dłuższe) [do sprawdzenia przed wyjazdem]. Motocykl najlepiej zostawić na parkingu przy jednej z górnych bram [opłaty i pilnowanie do sprawdzenia].
- Tłumy: rocznie przyjeżdża ponad 2 mln osób, a wycieczki autokarowe z wybrzeża docierają ok. południa. Najlepiej wejść na otwarcie albo przyjść na trawertyny późnym popołudniem. Zbocze opada na zachód, więc o zachodzie słońca biała skała różowieje.
- Upał: na płaskowyżu nie ma cienia, a białe tarasy odbijają słońce jak śnieg. W południe nawet we wrześniu bywa ponad 30 °C [do sprawdzenia]. Przydadzą się okulary przeciwsłoneczne, krem, woda i worek na buty. Kurtkę i buty motocyklowe najlepiej zostawić w kufrze albo w przechowalni [czy jest przechowalnia, do sprawdzenia].

- Nocleg w samej wsi Pamukkale albo w Karahayıt z basenami termalnymi. W Karahayıt, ok. 5 km na północ, są małe „czerwone trawertyny” z wodą zabarwioną żelazem [do sprawdzenia].

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Pamukkale, en.wikipedia.org/wiki/Hierapolis, whc.unesco.org/en/list/485/, whc.unesco.org/en/soc/2602, muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=PMK01&DistId=PMK, www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus..., www.livescience.com/28398-plutos-gate-to-hell..., www.sciencealert.com/ancient-roman-gate-to-he..., istanbulclues.com/pamukkale-hierapolis-entran..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/..., www.alomaliye.com/wp-content/uploads/2026/09/...

37.92500, 29.12583 (wikidata:Q7428276)

Punkty z innych podróży

İZMIR (TURCJA) · D12 · Z PODRÓŻY HOMER-WYSPY

23 Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon

Fot. Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, unesco, sanktuarium
Czas	pół dnia
Wstęp	akropol i Asklepiejon płatne, osobne bilety [do sprawdzenia]
Attalidzi	281–133 p.n.e.
Teatr	ok. 10 000 miejsc w 78 rzędach, najbardziej stromy w antyku
Biblioteka	co najmniej 200 000 zwojów
UNESCO	2014

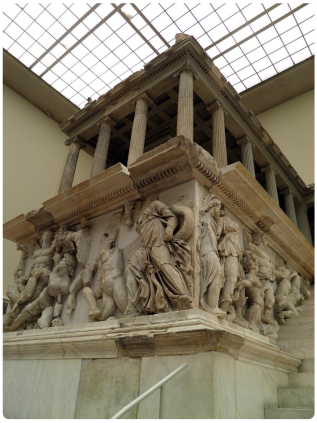
> Do anioła Kościoła w Pergamonie napisz:
> To mówi Ten, który ma miecz obosieczny i ostry:
> Wiem, gdzie mieszkasz – tam, gdzie jest tron szatana;
> a jednak trzymasz się mego imienia i nie zaparłeś się wiary we mnie
> nawet w dniach, gdy Antypas, mój wierny świadek,
> został zabity u was, tam, gdzie mieszka szatan.
>
> — Jan z Patmos, „Apokalipsa” 2, 12–13 · przekład własny · tekst oryginalny
>
> Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον,
> Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·
> Οἶδα τὰ ἔργα σου καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ·
> καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου
> καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου, ὁ πιστός,
> ὃς ἀπεκτάνθη παρ’ ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

RYS HISTORYCZNY

Pergamon był jednym z wielkich miast hellenistycznego świata, choć przez większość historii dość skromnym. Wszystko zmienił Filetajros, oficer, któremu jeden z następców Aleksandra powierzył tu skarbiec. W 281 p.n.e. zaczął rządzić na własny rachunek i założył dynastię Attalidów. Za Eumenesa II (197–159 p.n.e.) miasto przebudowano z rozmachem na tarasach stromego wzgórza. Gdy Attalos III zmarł w 133 p.n.e. bez dziedzica, zapisał w testamencie całe królestwo Rzymowi, który zrobił z niego prowincję Azja.

Attalidzi wywodzili się mitycznie od Telefosa, syna Heraklesa i króla Myzji, w której leżał Pergamon. Telefos walczył z Achajami, gdy ci po raz pierwszy płynęli pod Troję i przez pomyłkę wylądowali na jego ziemi; jego syna Eurypylosa, sprzymierzeńca Troi, zabija w „Odysei” Neoptolemos. Historię Telefosa opowiadał mniejszy fryz Ołtarza Pergamońskiego, a większy (113 m długości) pokazywał walkę bogów z gigantami. Ołtarz rozkopał w latach 1878–1886 Carl Humann i wywiózł do Berlina, gdzie stoi w Muzeum Pergamońskim. Na wzgórzu został po nim tylko kamienny cokół w cieniu sosen.

Biblioteka Pergamonu miała co najmniej 200 000 zwojów i ustępowała tylko Aleksandrii. Od nazwy miasta pochodzi słowo „pergamin”, ale opowieść, że wymyślono go tu, bo Egipt wstrzymał dostawy papirusu, to legenda: skór do pisania używano w Anatolii już wcześniej. Na zboczu akropolu wykuto teatr na ok. 10 000 widzów w 78 rzędach, o wysokości 36 m, najbardziej stromy w starożytności. Ok. 3 km na południe leży Asklepiejon, sanktuarium boga lekarzy. Tu uczył się i leczył Galen, urodzony w Pergamonie, najsłynniejszy lekarz Rzymu. Chorzy spali w sanktuarium, czekając na sen z poradą od boga: to ta sama praktyka co w Epidauros na głównej wyprawie. Od 2014 r. Pergamon jest na liście UNESCO.

Ołtarz Pergamoński w Muzeum Pergamońskim w Berlinie: zachodnia część z fryzem walki bogów z gigantami. Fot. Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Teatr wykuty w zboczu akropolu, najbardziej stromy w starożytności. Fot. Tomisti, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Akropol: teatr z widokiem na dolinę, świątynia Trajana, cokół Ołtarza, ruiny biblioteki; na górę kolejka gondolowa albo dojazd drogą [do sprawdzenia].
- Asklepiejon: święta droga z kolumnami, teatrzyk, podziemny korytarz do budynku leczniczego.
- Czerwona Bazylika w mieście, ogromna świątynia egipskich bogów z czasów rzymskich.

> **Praktycznie.** Bergama leży ok. 100 km na północ od İzmiru, przy drodze do Ayvalık, więc pasuje po drodze w dniu 12. Akropol i Asklepiejon to dwa osobne stanowiska po przeciwnych stronach miasta; w lipcu zacznij od akropolu na otwarcie, bo teatr i tarasy są w pełnym słońcu.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Pergamon, en.wikipedia.org/wiki/Asclepieion_of_Pergamon
39.12947, 27.18412 (wikidata:Q18986)

24 TRACJA, PROWINCJA ÇANAKKALE (TURCJA) · DOJAZD · Z PODRÓŻY GRUZJA

Półwysep Gallipoli (Gelibolu Yarımadası)

Fot. Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, Wikimedia Commons

Typ	historia, muzeum, wybrzeze, widok
Czas	pełny dzień; z Trają po drugiej stronie cieśniny dwa dni
Wstęp	teren półwyspu, cmentarze i pomniki bezpłatnie; Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi w Kabatepe płatne [cena do sprawdzenia w ebilet.canakkaletarihialan.gov.tr]
Kampania	19 lutego 1915 – 9 stycznia 1916
Lądowanie	25 kwietnia 1915: przylądek Helles i Arıburnu (Anzac)
Polegli	ponad 100 tys. po obu stronach, szacunki się różnią
Park	od 1973 r., ponad 33 tys. ha
Cmentarze	31 cmentarzy Wspólnoty Narodów, cmentarz francuski, pomniki i cmentarze tureckie
Wydarzenia	18 marca – rocznica zwycięstwa morskiego (Turcja); 25 kwietnia – Anzac Day z nabożeństwem o świcie
Most	1915 Çanakkale, przęsło 2023 m, otwarty 18 marca 2022

RYS HISTORYCZNY

Gallipoli to długi na ok. 80 km, wąski półwysep Tracji między Zatoką Saros a Dardanelami. Grecy nazywali go Chersonezem Trackim, a cieśninę Hellespontem. W 480 r. p.n.e. Kserkses przeprawił tu wojsko do Europy po dwóch mostach z łodzi między Abydos a Sestos, jak opisał Herodot. W 405 r. p.n.e. Spartanin Lizander zniszczył pod Ajgospotamoj flotę ateńską i tym zakończył wojnę peloponeską. Hellespont ma też swoją legendę miłosną: Leander co noc przepływał cieśninę do kapłanki Hero, aż utonął w burzy. Lord Byron powtórzył ten wyczyn 3 maja 1810 r. i chwalił się nim w listach. Miasto Gelibolu, starożytna Kallipolis („piękne

miasto”), dało półwyspowi nazwę. W 1354 r., po trzęsieniu ziemi, które zburzyło mury, zajęli je Turcy osmańscy i był to ich pierwszy przyczółek w Europie.

Półwysep znają jednak wszyscy z powodu jednego roku. W lutym 1915 r. Wielka Brytania i Francja zaczęły ostrzeliwać forty Dardaneli, by przebić się flotą do Stambułu i otworzyć drogę morską do Rosji. Rozstrzygający atak przyszedł 18 marca: 18 pancerników weszło w przesmyk, gdzie cieśnina ma ok. 1,6 km szerokości. Dziesięć dni wcześniej osmański stawiacz min Nusret po cichu postawił nową linię min wzdłuż brzegu. Francuski pancernik Bouvet wywrócił się po wybuchu w ciągu dwóch minut, a brytyjskie Irresistible i Ocean zatonęły. Admirał de Robeck odwołał flotę. Dla Turków 18 marca jest do dziś dniem zwycięstwa i pamięci poległych (Çanakkale Zaferi). Opowiada się wtedy m.in. historię kaprala Seyita, który w forcie Rumeli Mecidiye po zniszczeniu dźwigu miał sam załadować do działa pocisk ważący ponad 200 kg.

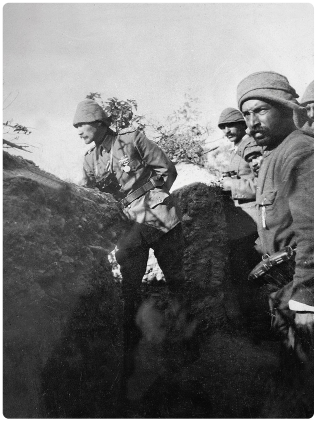
Skoro flota zawiodła, przyszła kolej na desant. 25 kwietnia 1915 r. Brytyjczycy wylądowali na cyplu Helles, Francuzi przez dobę odciągali uwagę desantem na azjatyckim brzegu pod Kumkale, a Korpus Australijsko-Nowozelandzki (ANZAC) wylądował na plażach pod cyplem Arıburnu. Wąską zatoczkę dowódca korpusu, gen. Birdwood, nazwał kilka dni później Anzac Cove. Obrońców było niewielu, ale dowódca 19. dywizji, ppłk Mustafa Kemal, rzucił do kontrataku na wzgórza Conkbayırı (Chunuk Bair) 57. pułk piechoty z rozkazem: „Nie rozkazuję wam atakować, rozkazuję wam umierać”. Pułk zginął albo został ranny prawie w całości, ale utrzymał grzbiet do nadejścia posiłków. W sierpniu Brytyjczycy spróbowali jeszcze raz. Nowy desant w zatoce Suvla i natarcia pod Lone Pine i na The Nek, gdzie 7 sierpnia australijska kawaleria szła pieszo na karabiny maszynowe, dały Nowozelandczykom na dwa dni szczyt Conkbayırı. Kemal, teraz dowódca grupy Anafarta, odbił go 10 sierpnia. Według znanej anegdoty odłamek trafił go wtedy w pierś i zatrzymał się na zegarku w kieszeni munduru. Bitwy pod Anafartalar zrobiły z niego bohatera narodowego, a później Atatürka, twórcę republiki.

Kampania trwała osiem i pół miesiąca. Liczba ofiar razem z chorymi zbliżyła się do pół miliona, a poległych było ponad 100 tys.: od ok. 56 do ponad 80 tys. żołnierzy osmańskich, według różnych szacunków, i ok. 53 tys. brytyjskich i francuskich, w tym ok. 8700 Australijczyków i ok. 2700 Nowozelandczyków. Najlepiej przeprowadzoną operacją kampanii okazała się ewakuacja: do 20 grudnia z Anzac i Suvli, do 9 stycznia 1916 r. z Helles, prawie bez strat. Karabiny z kubkami wody, które same strzelały po odejściu żołnierzy, przez wiele godzin udawały obsadzone okopy. Winston Churchill, główny orędownik wyprawy, stracił stanowisko w Admiralicji. Dla Turcji Çanakkale stało się mitem założycielskim. W Australii i Nowej Zelandii uważa się je za początek świadomości narodowej, a 25 kwietnia, Anzac Day, jest tam najważniejszym dniem pamięci o poległych.

Od 1973 r. większość pól bitewnych to park historyczny o powierzchni ponad 33 tys. ha, zarządzany dziś przez osobny urząd państwowy. Między sosnami i makią leży 31 cmentarzy Wspólnoty Narodów: sześć pod Helles, cztery w Suvli i 21 w sektorze Anzac. Pod Seddülbahir jest cmentarz francuski, a na wzgórzach stoją tureckie pomniki i symboliczne cmentarze, m.in. 57. pułku i ogromny pomnik poległych nad zatoką Morto. W wielu miejscach okopy obu stron biegną w odległości kilku metrów od siebie. W 1985 r. Turcja oficjalnie nadała zatoce nazwę Anzak Koyu, a nad plażą stanął kamień ze słowami przypisywanymi Atatürkowi o „Johnnych i Mehmetach”, którzy leżą teraz obok siebie w tej samej ziemi. Od 2000 r. nabożeństwo o świcie 25 kwietnia odbywa się na North Beach, bo pod Arıburnu zrobiło się za ciasno. Nad cieśniną przerzucono w 2022 r. pierwszy stały most. 1915 Çanakkale Köprüsü otwarto w rocznicę 18 marca, a jego przęsło ma 2023 m, na stulecie republiki. To najdłuższy most wiszący świata. Jeździ się nim tam, gdzie Kserkses stawiał swoje mosty z łodzi.

Lądowanie australijskiego 4. batalionu w zatoce Anzac rankiem 25 kwietnia 1915 r. Fot. Published by Brookes, Public domain, Wikimedia Commons

Mustafa Kemal w okopach na Gallipoli, 1915 r. Fot. Unknown authorUnknown author, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi w Kabatepe: centrum z pokazem multimedialnym o kampanii, dobry początek dnia [godziny i ceny do sprawdzenia].
- Wybrzeże Anzac: zatoka Anzac Cove, cypel Arıburnu z kamieniem ze słowami Atatürka, North Beach, potem w górę na Lone Pine i Conkbayırı (Chunuk Bair) z widokiem na obie strony półwyspu.
- Południe półwyspu: cypel Helles z pomnikiem brytyjskim, cmentarz francuski pod Seddülbahir, pomnik poległych nad zatoką Morto i forty przy Kilitbahir naprzeciw Çanakkale.

- Gelibolu: port, wieża z czasów Bajazyda I i małe muzeum Piri Reisa, kartografa, który według tradycji urodził się w tym mieście [godziny do sprawdzenia].

Praktycznie

- Z Tracji szosą D550 przez Keşan i Gelibolu do Eceabat, cały czas asfalt. Drogi w parku historycznym są asfaltowe, wąskie i kręte. Parkingi stoją przy głównych pomnikach i cmentarzach, cienia jest mało.
- Przez Dardanele promem z Eceabat albo Kilitbahir do Çanakkale (Eceabat – Çanakkale ok. 185 TL za motocykl), z Gelibolu do Lapseki albo mostem 1915 Çanakkale (ok. 295 TL za motocykl) (stan na 2026-07, źródła: feribotseferleri.com.tr, hesapkurdu.com) [ceny i płatność mostu przez HGS na obcych tablicach do sprawdzenia przed wyjazdem].
- Około 18 marca i 24–25 kwietnia na półwysep przyjeżdżają tłumy, a drogi są zamykane. Na nabożeństwo o świcie obowiązują osobne zasady wstępu [do sprawdzenia]. Poza tymi dniami jest spokojnie, a najprzyjemniej jest wiosną i jesienią.
- To cmentarze: zachować powagę, nie wchodzić na groby. Muzea i część pomników mogą wymagać skromnego stroju.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli_campaign, en.wikipedia.org/wiki/Anzac_Cove, en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli, en.wikipedia.org/wiki/Gelibolu, en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli_Peninsula_His..., en.wikipedia.org/wiki/1915_%C3%87anakkale_Bridge, ebilet.canakkaletarihialan.gov.tr/

40.20726, 26.28162 (osm:node/2605564781)

25 ÇANAKKALE (TURCJA) · D13 · Z PODRÓŻY HOMER-WYSPY

Troja (Truva, Hisarlık)

Fot. CherryX, CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons

Typ	antyk, mitologia, unesco
Czas	3–4 h (z muzeum)
Wstęp	stanowisko i Muzeum Troi płatne [do sprawdzenia]
Warstwy	Troja I–IX, od ok. 3000 p.n.e. do ok. 500 n.e.
Homerycka	kandydaci: Troja VI (do ok. 1300 p.n.e.) i VIIa (do ok. 1180 p.n.e.)
Wykopaliska	Calvert 1865, Schliemann 1870–1890, Korfmann 1988–2005
UNESCO	1998; Muzeum Troi otwarte w 2018 r.

> Wiem ia, że przyjdzie ten czas, kiedy Troia padnie,
> Kiedy wielki wielkiego ludu król poleże,
> A z nim zginą Troiańscy, straszni dzidą męże.
>
> — Homer, „Iliada” VI 447–449 · przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804)

RYS HISTORYCZNY

Wzgórze Hisarlık nie jest wysokie, ale kryje dziewięć miast jedno na drugim. Najstarsze, Troja I, powstało ok. 3000 p.n.e.; ostatnie, rzymskie Ilion (Troja IX), przetrwało do ok. 500 n.e. Dla czytelnika „Iliady” najważniejsze są dwie warstwy z późnej epoki brązu: Troja VI, potężne miasto z murami z obrobionego kamienia, zniszczone ok. 1300 p.n.e. najpewniej przez trzęsienie ziemi, i Troja VIIa, spalona ok. 1180 p.n.e. ze śladami walk. Czy to była wojna z „Iliady”, nie wiadomo: nie ma rozstrzygającego dowodu, że miasto zdobyli Grecy. W hetyckich archiwach z XIV–XIII w. p.n.e. pojawia się za to kraj Wilusa, a imię to dobrze pasuje do greckiego (W)Ilios.

Historia odkrycia to osobna powieść. Brytyjczyk Frank Calvert, właściciel części wzgórza, kopał tu od 1865 r. i jako pierwszy słusznie uznał je za Ilion. W 1868 r. wpuścił na swój teren Heinricha Schliemanna, bogatego kupca zakochanego w Homerze. Schliemann wykopał w latach 1870–1890 ogromny rów przez całe wzgórze, niszcząc po drodze warstwy, których szukał, i w 1873 r. ogłosił znalezienie „skarbu Priama”. Jego żona Zofia pozowała do zdjęcia w złotej biżuterii z tego skarbu. Dziś wiadomo, że skarb pochodzi z Troi II, o ponad tysiąc lat starszej niż czasy wojny trojańskiej. Część znalezisk jest w Muzeum Archeologicznym w Stambule, część w moskiewskim Muzeum Puszkina. Po Schliemannie pracowali tu m.in. Wilhelm Dörpfeld, Carl Blegen i Manfred Korfmann (1988–2005), który wykazał, że pod cytadelą było rozległe dolne miasto.

Ruiny Troi miały swoich pielgrzymów od starożytności. W maju 334 p.n.e. Aleksander Wielki, zaczynając podbój Persji, złożył tu ofiary na grobach homeryckich bohaterów; zabrał podobno ze świątyni Ateny zbroję z czasów wojny trojańskiej. Od 1998 r. stanowisko jest na liście UNESCO, a w 2018 r. otwarto przy nim nowoczesne Muzeum Troi. Z murów widać równinę Skamandra i morze, a na nim wyspę Bozcaada, homerycki Tenedos: w I pieśni „Iliady” kapłan Chryzes modli się do Apollina, „który potężnie panuje nad Tenedos”.

Zofia Schliemann w złotej biżuterii ze „skarbu Priama”, ok. 1873; skarb pochodzi w rzeczywistości z Troi II. Fot. Unknown authorUnknown author, Public domain, Wikimedia Commons

NA MIEJSCU

- Mury Troi VI z pochyłymi ścianami, rampa Troi II i rów Schliemanna przecinający wzgórze.

- Muzeum Troi przy wjeździe do stanowiska.
- Drewniany koń przy wejściu; drugi, filmowy, stoi na nabrzeżu w Çanakkale.

> **Praktycznie.** Troja leży ok. 30 km na południe od Çanakkale, przy drodze z Ayvalık. Zaplanuj cały ranek: stanowisko i muzeum to razem kilka godzin, a w lipcu ruiny są bez cienia. Prom na Bozcaada (Tenedos) z Geyikli, rozkład [do sprawdzenia]; na wyspę warto tylko z noclegiem.

Źródła: en.wikipedia.org/wiki/Troy

39.95750, 26.23889 (wikidata:Q22647)

Język w podróży

Na południu Turcji mówi się po turecku. W kurortach na wybrzeżu, takich jak Fethiye, Kaş, Antalya i Side, obsługa hoteli i restauracji zna angielski, często też niemiecki albo rosyjski. W górach Taurusu, na stacjach paliw przy bocznych drogach i w warsztatach kilka słów po turecku bardzo pomaga. Turecki pisze się łacinką, więc drogowskazy da się przeczytać od pierwszego dnia.

Jak czytać wymowę

- **ş** = sz, **ç** = cz, **c** = dż, **j** = ż, **y** = j.
- **ı** (bez kropki) = polskie y; **i** = i.
- **ğ** się nie wymawia, tylko przedłuża poprzednią samogłoskę (dağ, „góra” = daa).
- **ö** i **ü** jak w niemieckim; w kolumnie „Wymowa” zapisane w przybliżeniu jako io, iu.
- Akcent pada zwykle na ostatnią sylabę.

Na drodze

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Dzień dobry	Merhaba.	merhaba
Dziękuję	Teşekkür ederim.	teszekkiur ederim
Tak / nie	Evet / hayır	ewet / hajyr
Gdzie jest stacja?	En yakın benzin istasyonu nerede?	en jakyn benzin istasjonu nerede?
Do pełna, proszę	Depoyu doldurun, lütfen.	depoju doldurun, liutfen
Benzyna bezołowiowa	kurşunsuz benzin	kurszunsuz benzin
Wulkanizacja	Lastikçi nerede?	lastikczi nerede?
Opona jest przebita	Lastik patladı.	lastik patlady
Warsztat motocyklowy	Motosiklet tamircisi nerede?	motosiklet tamirdżisi nerede?
Dzielnica warsztatów	oto sanayi sitesi	oto sanaji sitesi
Czy droga jest otwarta?	Yol açık mı?	jol aczyk my?
Czy to asfalt?	Yol asfalt mı?	jol asfalt my?

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Przełęcz / kanion / wodospad	geçit / kanyon / şelale	geczit / kanjon / szelale
Policja / żandarmeria	polis / jandarma	polis / żandarma
Pomoc drogowa	yol yardım	jol jardym
Pomocy!	Yardım edin!	jardym edin!

Nocleg, jedzenie, zwiedzanie

Sytuacja	Zwrot	Wymowa
Czy jest wolny pokój?	Boş odanız var mı?	bosz odanyz war my?
Gdzie mogę zaparkować motocykl?	Motosikleti nereye park edebilirim?	motosikleti nereje park edebilirim?
Czy parking jest strzeżony?	Otopark güvenli mi?	otopark giuwenli mi?
Ile kosztuje?	Ne kadar?	ne kadar?
Rachunek, proszę	Hesap, lütfen.	hesap, liutfen
Herbata / woda	çay / su	czaj / su
Gdzie jest kasa biletowa?	Gişe nerede?	gisze nerede?
O której zamykacie?	Saat kaçta kapanıyor?	saat kaczta kapanyjor?
Ruiny / teatr / grobowiec	ören yeri / tiyatro / kaya mezarı	ioren jeri / tijatro / kaja mezary
Łódź na Kekovę	Kekova'ya tekne	kekowaja tekne
Bardzo gorąco	Çok sıcak.	czok sydżak
Czy jutro będzie padać?	Yarın yağmur yağacak mı?	jaryn jaamur jaadżak my?

Stanowiska archeologiczne mają tablice po turecku i angielsku: ören yeri to stanowisko archeologiczne, a müze to muzeum. Na drogach poza miastami kontrole prowadzi żandarmeria, a w miastach policja.

Jak się przygotować

Zwroty najlepiej zapamiętać, mówiąc je na głos, a nie tylko czytając, zwłaszcza samogłoski ı, ö i ü, których nie ma w polskim. Na razie nie ma tu rekomendacji

serwisu do ćwiczeń: linguatrener.eu nie wymienia tureckiego wśród języków (stan na 2026-10-27), więc sprawdzimy to ponownie przed wyjazdem.

Źródła i licencje

- Opisy miejsc, plan i notatki: Piotr Goliasz, licencja CC BY 4.0 (https://gitlab.com/p.goliasz/moto).
- Współrzędne: Wikidata (CC0) i OpenStreetMap (© OpenStreetMap contributors, ODbL).
- Mapy: kontury Natural Earth (domena publiczna); linie trasy to schemat, nie przebieg dróg. Piktogramy: własne.
- Źródła karty „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)”: https://en.wikipedia.org/wiki/Olympus_(Lycia), https://en.wikipedia.org/wiki/Mount_Chimaera, https://en.wikipedia.org/wiki/Yanarta%C5%9F, https://en.wikipedia.org/wiki/%C3%87%C4%B1ral%C4%B1, https://tr.wikipedia.org/wiki/Beyda%C4%9Flar%C4%B1_Sahil_Mill%C3%AE_Park%C4%B1, https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC4298219, https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Pompey*.html, https://www.karekod.org/blog/muze-ve-oren-yerleri-fiyatlari/, https://hurriyetdailynews.com/famous-beaches-closed-at-night-for-caretta-caretta-174080, https://www.dailysabah.com/turkiye/night-beach-bans-to-aid-sea-turtle-nesting-in-turkiyes-antalya/news/amp, https://www.openstreetmap.org/way/244857692, https://www.openstreetmap.org/way/238778994, https://www.openstreetmap.org/way/32934734
- Cytat w karcie „Assos (Behramkale)”: Łukasz, „Dzieje Apostolskie” 20, 13–14, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%A0%CF%81%CE%AC%CE%BE%CE%B5%CE%B9%CF%82_%CF%84%CF%89%
- Cytat w karcie „Assos (Behramkale)”: Pliniusz Starszy, „Historia naturalna” II 211, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.thelatinlibrary.com/pliny.nh2.html
- Cytat w karcie „Didyma (Didim): świątynia i wyrocznia Apollina”: Herodot z Halikarnasu (wyrocznia delficka), „Dzieje” VI 19, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=6:chapter=19
- Cytat w karcie „Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa”: Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” V 1, 4–5, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0159:book=5:chapter=1:section=5

- Cytat w karcie „Kaunos i delta Dalyan z plażą İztuzu”: Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” I 172, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=1:chapter=172
- Cytat w karcie „Knidos”: Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” I 174, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=1:chapter=174
- Cytat w karcie „Milet”: Herodot z Halikarnasu, „Dzieje” VI 21, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=6:chapter=21
- Cytat w karcie „Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)”: Herodot, „Dzieje” I 176.1–3, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0125:book=1:chapter=176
- Cytat w karcie „Myra i kościół św. Mikołaja w Demre”: Łukasz Ewangelista, „Dzieje Apostolskie” 27, 4–6, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0155:book=Acts:chapter=27
- Cytat w karcie „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)”: Homer, „Iliada” VI 178–185, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_VI
- Cytat w karcie „Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge”: Arrian, „Wyprawa Aleksandra” I 28, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%
- Cytat w karcie „Termessos”: Arrian, „Wyprawa Aleksandra” I 27, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CE%BB%CE%B5%CE%BE%CE%AC%CE%BD%CE%B4%CF%81%CE%BF%
- Cytat w karcie „Afrodisias (Afrodyzjas)”: Oktawian, późniejszy cesarz August, „list do Stefanosa, wyryty na ścianie archiwum w teatrze w Afrodyzjas” IAph2007 8.29, w. 1–5, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://insaph.kcl.ac.uk/insaph/iaph2007/iAph080029.html
- Cytat w karcie „Aizanoi (Çavdarhisar)”: Pauzaniasz, „Wędrówka po Helladzie” X 32, 3, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0159:book=10:chapter=32:section=3
- Cytat w karcie „Pamukkale i Hierapolis”: Strabon, „Geografia” XIII 4, 14, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0197:book=13:chapter=4:section=14

- Cytat w karcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon”: Jan z Patmos, „Apokalipsa” 2, 12–13, przekład własny z oryginału, CC BY 4.0, https://el.wikisource.org/wiki/%CE%91%CF%80%CE%BF%CE%BA%CE%AC%CE%BB%CF%85%CF%88%CE%B9%
- Cytat w karcie „Troja (Truva, Hisarlık)”: Homer, „Iliada” VI 447–449, przeł. Franciszek Ksawery Dmochowski (1804), domena publiczna, https://pl.wikisource.org/wiki/Iliada_(Dmochowski)/Xi%C4%99ga_VI
- Zdjęcie „Assos (Behramkale)”: David Spender, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Athena,_Assos_1.jpg
- Zdjęcie „Assos (Behramkale)” (Teatr na ok. 5000 widzów nad morzem, poniżej akropolu; w...): Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Hellenistic_Theatre,_built_at_the_end_of_the_4th_century_BC_and_later_m
- Zdjęcie „Assos (Behramkale)” (Mury z IV w. p.n.e. na południowo-zachodnim stoku, z...): Mark Landon, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assos_city_wall_and_hexaonal_gate_from_SE.jpg
- Zdjęcie „Assos (Behramkale)” (Port pod skałą: kamienne dawne magazyny, dziś hotele i...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Assos_Harbour_001.jpg
- Zdjęcie „Didyma (Didim): świątynia i wyrocznia Apollina”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Apollo,_Didyma_01.jpg
- Zdjęcie „Didyma (Didim): świątynia i wyrocznia Apollina” (Ściany adytonu: na tych blokach odkryto w 1979 r....): Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walls_of_the_Adyton_with_drawings_of_plans_of_the_temple,_Apollo_Temple,_D
- Zdjęcie „Didyma (Didim): świątynia i wyrocznia Apollina” (Głowy Meduzy z fryzu świątyni leżą dziś przed jej frontem): Emoboy1331, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Medusa_head_from_Didyma_Ancient_City_ruins.jpg
- Zdjęcie „Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa”: Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Herakleia_at_Latmus_5075b.jpg
- Zdjęcie „Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa” (Świątynia Ateny na skale nad agorą: ściany celli z...): Wolfgang Glock, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heraclea_Latmus_Temple_of_Athena.JPG
- Zdjęcie „Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa” (Ruiny bizantyjskich zabudowań na jednej z wysepek jeziora Bafa): Wolfgang

Glock, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bafa_Lake_Island.JPG

- Zdjęcie „Herakleia pod Latmos (Kapıkırı) nad jeziorem Bafa” (Czerwone malowidła pod skalnym nawisem nad jeziorem...): Monceau, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Neolithic_paintings_under_some_rocks,_above_Lake_Bafa_in_Turkey_-_Explored_-_Flickr_-_Monceau.jpg
- Zdjęcie „Kaunos i delta Dalyan z plażą İztuzu”: Rev Stan from London, UK, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lycian_rock-cut_tombs_in_Hellenistic_style_-_Dalyan,_Turkey.jpg
- Zdjęcie „Kaunos i delta Dalyan z plażą İztuzu” (Mierzeja İztuzu: po lewej morze, po prawej ujście rzeki...): Maria Jonker, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Iztuzu_strand.JPG
- Zdjęcie „Kaunos i delta Dalyan z plażą İztuzu” (Teatr Kaunos na zboczu akropolu, w głębi woda i trzciny delty): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kaunos_Theatre_6814_panorama.jpg
- Zdjęcie „Knidos”: Tischbeinahe, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Knidos-H%C3%A4fen.jpg
- Zdjęcie „Knidos” (Wenus Colonna w Muzeach Watykańskich: rzymska kopia...): Fabrizio Garrisi, CC0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Venere_di_Cnido_(replica_detta_Venere_Colonna)._Museo_Pio_Clementino,_MusFG.jpg
- Zdjęcie „Knidos” (Okrągły fundament na tarasie nad portem, który Iris Love...): Aerdemsenturk, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Knidos_Yuvarlak_Tap%C4%B1nak.jpg
- Zdjęcie „Knidos” (Dolny teatr tuż nad portem handlowym; za nim falochron i...): Annahme der Existenz, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Knidos_-_antik_tiyatro.jpg
- Zdjęcie „Milet”: https://www.flickr.com/photos/jiuguangw/, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Theater_of_Miletus.jpg
- Zdjęcie „Milet” (Fasada teatru od strony dawnego portu; na górze widowni...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Miletus_-_Ancient_Greek_theatre_01.jpg
- Zdjęcie „Milet” (Meczet İlyas Beja z 1404 r., zbudowany z kamieni...): Wolfgang Glock, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mosque_Ilyas_Bey_exterior.JPG
- Zdjęcie „Milet” (Brama Rynkowa z Miletu, złożona w latach 1925–1929 w...): Avi1111 dr. avishai teicher, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Market_Gate_of_Miletus_in_Pergamon_Museum.jpg

- Zdjęcie „Kayaköy (gr. Livissi)”: Wikitestaccountlogin, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kayak%C3%B6y_Turkey.jpg
- Zdjęcie „Kayaköy (gr. Livissi)” (Wschodnie zbocze: ruiny domów i dawne budynki wsi wśród sosen): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kayak%C3%B6y_7371.jpg
- Zdjęcie „Kayaköy (gr. Livissi)” (Domy bez dachów i drzwi, z kamienia łączonego zaprawą): Nikodem Nijaki, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ghost_town_Kayakoy_IMGP8684.jpg
- Zdjęcie „Kekova i Kaleköy (Simena)”: Bjørn Christian Tørrissen, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kekova_island_and_Kalekoey_village.jpg
- Zdjęcie „Kekova i Kaleköy (Simena)” (Licyjski sarkofag stojący w morzu przy Kaleköy: brzeg...): Josep M. Gracia, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KAL_-_Partly_submerged_Lycian_sarcophagus_near_Kalekoy,_Turkey,_2021.jpg
- Zdjęcie „Kekova i Kaleköy (Simena)” (Kaleköy od strony morza: domy wsi na zboczu i zamek na...): Josep M. Gracia, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:KAL_-_Panoramic_view_of_Kalekoy_and_Simena_Castle,_Turkey,_2021.jpg
- Zdjęcie „Kekova i Kaleköy (Simena)” (Ruiny na północnym brzegu wyspy Kekova, widoczne z łodzi): Brbbl, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kekova_Adas%C4%B1_Ruin_Bat%C4%B1k_%C5%9Eahir_Sunken_City.jpg
- Zdjęcie „Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)”: Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Xanthos_Harpy_tomb_and_the_pillared_sarcophagus_5117.jpg
- Zdjęcie „Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)” (Pomnik Nereid z Ksantosu w British Museum: odtworzona...): Joyofmuseums, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nereid_Monument_-_Joy_of_Museums_2.jpg
- Zdjęcie „Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)” (Teatr w Ksantosie widziany spod łuku wejścia; nad...): Mkrc85, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Xanthos_Antik_Kenti.jpg
- Zdjęcie „Ksantos i Letoon (Xanthos, Letoon)” (Letoon: świątynie Leto i Apollina wśród szklarni; niższe...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Letoon_View_5291.jpg
- Zdjęcie „Myra i kościół św. Mikołaja w Demre”: Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Myra_Necropolis,_Lycia,_Turkey_-_52619304899.jpg
- Zdjęcie „Myra i kościół św. Mikołaja w Demre” (Fragment fryzu z maskami teatralnymi przed teatrem, a...): Thecatcherintherye, CC BY-SA

4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Myra_Kral_Kaya_Mezarlar%C4%B1.jpg
- Zdjęcie „Myra i kościół św. Mikołaja w Demre” (Kościół św. Mikołaja: przejście między nawami, na...): Interfase, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Church_of_Saint_Nicholas,_Myra_3.jpg
- Zdjęcie „Myra i kościół św. Mikołaja w Demre” (Okolice Andriake z góry: dawną zatokę portu Myry...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Andriake_General_view_0217.jpg
- Zdjęcie „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)”: Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_eternal_fires_of_Chimera_in_Lycia_where_the_myth_of_the_Chimera_takes
- Zdjęcie „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)” (Chimera po zmroku: płomienie wychodzą ze szczelin skały...): Alexey Komarov, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Chimera_flames_at_night-1.jpg
- Zdjęcie „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)” (Olympos: ruiny łaźni nad potokiem, kilkaset metrów przed plażą): Krystsina Kashtanava, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Olympos_Antik_Kenti.jpg
- Zdjęcie „Olympos i Çıralı z Chimerą (Yanartaş)” (Wąwóz Olympos z lotu ptaka: ruiny w lesie po obu...): Seckinevcim, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aerial_View_of_Olympus_(Lycia)_from_the_west.jpg
- Zdjęcie „Saklıkent Kanyonu (wąwóz Saklıkent)”: Buda2000, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sakl%C4%B1kent_(2).jpg
- Zdjęcie „Saklıkent Kanyonu (wąwóz Saklıkent)” (Koniec kładki: dalej idzie się już w wodzie, przez rwący...): Acar54, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sakl%C4%B1kent_5.jpg
- Zdjęcie „Saklıkent Kanyonu (wąwóz Saklıkent)” (Wyżłobione przez wodę ściany w głębi wąwozu, gdzie...): Eyeintheair, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sakl%C4%B1kent_Kanyonu_Pembe_Kayalar.jpg
- Zdjęcie „Aspendos”: Falk2, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:J22_143_Theater_Aspendos.jpg
- Zdjęcie „Aspendos” (Teatr z akropolu: półkolista widownia oparta o zbocze,...): Saffron Blaze, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aspendos_Amphitheatre.jpg
- Zdjęcie „Aspendos” (Wieża ciśnień akweduktu: tu woda wznosiła się w syfonie...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aspendos_Aqueduct_3263_panorama.jpg
- Zdjęcie „Aspendos” (Most seldżucki na Köprüçay, zbudowany na resztkach mostu...): Adam Franco, CC BY-SA 2.0, https://

commons.wikimedia.org/wiki/File:Eurymedon_Bridge,_Aspendos,_Turkey._Pic_01.jpg
- Zdjęcie „Kurşunlu Şelalesi (wodospad Kurşunlu)”: Mehmettarcan, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kur%C5%9Funlu_%C5%9Eelalesi_Manzara_Foto%C4%9Fraf%C4%B1.jpg
- Zdjęcie „Kurşunlu Şelalesi (wodospad Kurşunlu)” (Staw pod wodospadem w cieniu drzew): Capyusuf, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kursunlu_Waterfall_Autumn.jpg
- Zdjęcie „Kurşunlu Şelalesi (wodospad Kurşunlu)” (Wodospad i staw na dnie wąwozu w grudniu, z mostkiem...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kur%C5%9Funlu_Waterfall_in_2013_3088_panorama.jpg
- Zdjęcie „Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge”: Ahmet Colakoglu, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Koprulu_kanyon_(ANTALYA)_-_panoramio.jpg
- Zdjęcie „Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge” (Most Oluk z góry: jedyny łuk nad wąwozem i stara...): Kadı, CC BY 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eurymedon_Bridge_(Selge)_01.jpg
- Zdjęcie „Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge” (Selge: teatr na zboczu, obok domy i pola wsi Altınkaya,...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Selge_panorama.jpg
- Zdjęcie „Köprülü Kanyon (kanion Köprülü) i Selge” (Selge na litografii według rysunku Edwarda Thomasa...): Edward Thomas Daniell, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:E.T._Daniell_-_Selge.jpg
- Zdjęcie „Termessos”: Ingo Mehling, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Termessos_-_Theater.jpg
- Zdjęcie „Termessos” (Teatr: widownia i budynek sceny, za nimi przepaść i...): Saffron Blaze, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Amphitheatre_Termessos.jpg
- Zdjęcie „Termessos” (Grobowiec wykuty w skale, tradycyjnie uważany za grób...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Termessos_Alcetas_grave_3447.jpg
- Zdjęcie „Termessos” (Termessos w akwareli Edwarda Thomasa Daniella z 1842 r.,...): Edward Thomas Daniell, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:E._T._Daniell_-_Termessus,_looking_SE.jpg
- Zdjęcie „Eğirdir i jezioro Eğirdir”: Calistemon, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Panoramic_view_of_E%C4%9Firdir_and_Lake_E%C4%9Firdir_from_Akp%C4%B1
- Zdjęcie „Eğirdir i jezioro Eğirdir” (Zamek w Eğirdir u nasady półwyspu: mury bizantyjskie i seldżuckie): Christian1311, CC BY-SA 4.0, https://

commons.wikimedia.org/wiki/File:E%C4%9Firdir,_byzantinisch-seldschukische_Burg.jpg
- Zdjęcie „Sagalassos”: Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sagalassos_Antonine_Fountain_in_2012_2684.jpg
- Zdjęcie „Sagalassos” (Teatr pod skalnymi szczytami Akdağ; rzędy siedzeń...): Ingo Mehling, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sagalassos_-_Theatre.jpg
- Zdjęcie „Sagalassos” (Heroon z czasów Augusta: jedna z tańczących dziewcząt...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sagalassos_Northwestern_heroon_dancing_girls_in_2012_2650.jpg
- Zdjęcie „Salda Gölü (jezioro Salda)”: Wape1989, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salda_G%C3%B6l%C3%BC_ve_Beyaz_Adalar.jpg
- Zdjęcie „Salda Gölü (jezioro Salda)” (Brzeg z białymi skałami z hydromagnezytu, które jezioro...): Ahmet Emre Öz, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SaldaLake9.jpg
- Zdjęcie „Salda Gölü (jezioro Salda)” (Przy brzegu woda jest tak przejrzysta, że widać jasne...): Adnan Bozkurt, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salda_Lake_panorama.jpg
- Zdjęcie „Afrodisias (Afrodyzjas)”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aphrodisias_-_Tetrapylon_01.jpg
- Zdjęcie „Afrodisias (Afrodyzjas)” (Stadion: dwa rzędy trybun po 30 stopni, zamknięte łukami...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aphrodisias_-_Stadium_01.jpg
- Zdjęcie „Afrodisias (Afrodyzjas)” (Sebasteion: odbudowany fragment portyku z reliefami...): Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aphrodisias_-_Sebasteion.jpg
- Zdjęcie „Afrodisias (Afrodyzjas)” (Relief z Sebasteionu w muzeum: cesarz Klaudiusz powala Brytanię): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aphrodisias_Museum_Claudius_and_Britannica_4638.jpg
- Zdjęcie „Aizanoi (Çavdarhisar)”: Nabbegat, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aizanoi_Zeus_Tap%C4%B1na%C4%9F%C4%B1_01.jpg
- Zdjęcie „Aizanoi (Çavdarhisar)” (Popiersie kobiety z akroterionu świątyni; to ono kazało...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aizanoi_Zeus_temple_2120.jpg

- Zdjęcie „Aizanoi (Çavdarhisar)” (Widok z bieżni stadionu na teatr; kiedyś zasłaniał go...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aizanoi_june_2008_2308.jpg
- Zdjęcie „Aizanoi (Çavdarhisar)” (Rzymski most na Penkalasie, po którym wciąż jeżdżą...): Dosseman, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aizanoi_Penkalas_Bridge_june_2008_2316.jpg
- Zdjęcie „Pamukkale i Hierapolis”: shankar s. from Dubai, united arab emirates, CC BY 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Beautiful_step-like_formation_of_calcium_pools_(16123139980).jpg
- Zdjęcie „Pamukkale i Hierapolis” (Teatr w Hierapolis z odbudowaną ścianą sceny z czasów...): Carole Raddato, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Roman_theatre,_built_in_the_2nd_century_AD_under_Hadrian_on_the_ruins_17033619498.jpg
- Zdjęcie „Pamukkale i Hierapolis” (Plutonion dziś: posąg boga podziemi z Cerberem i...): Interfase, CC BY-SA 4.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Plutonion_in_Hierapolis_7.jpg
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon”: Bernard Gagnon, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Temple_of_Trajan,_Pergamon_01.jpg
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon” (Ołtarz Pergamoński w Muzeum Pergamońskim w Berlinie:...): Carole Raddato from FRANKFURT, Germany, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:West_Frieze,_Gigantomachy_Frieze,_Pergamon_Altar,_Pergamon_Museum,_Berl
- Zdjęcie „Bergama (Pergamon): akropol i Asklepiejon” (Teatr wykuty w zboczu akropolu, najbardziej stromy w...): Tomisti, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pergamon_theatre_panorama_2.jpg
- Zdjęcie „Półwysep Gallipoli (Gelibolu Yarımadası)”: Adam Jones from Kelowna, BC, Canada, CC BY-SA 2.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:View_of_Anzac_Cove_-_Gallipoli_Peninsula_-_Dardanelles_-_Turkey_-_01_(5734713946).jpg
- Zdjęcie „Półwysep Gallipoli (Gelibolu Yarımadası)” (Lądowanie australijskiego 4. batalionu w zatoce Anzac...): Published by Brookes, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Landing_of_Australian_troops_at_ANZAC_Cove,_25_April_1915_slnsw.jpg
- Zdjęcie „Półwysep Gallipoli (Gelibolu Yarımadası)” (Mustafa Kemal w okopach na Gallipoli, 1915 r.): Unknown authorUnknown author, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Turkish_trenches_at_Gallipoli.jpg

- Zdjęcie „Troja (Truva, Hisarlık)”: CherryX, CC BY-SA 3.0, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Walls_of_Troy_(2).jpg
- Zdjęcie „Troja (Truva, Hisarlık)” (Zofia Schliemann w złotej biżuterii ze „skarbu Priama”,...): Unknown authorUnknown author, Public domain, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sophia_Schliemann_wearing_gold_jewelry.jpg